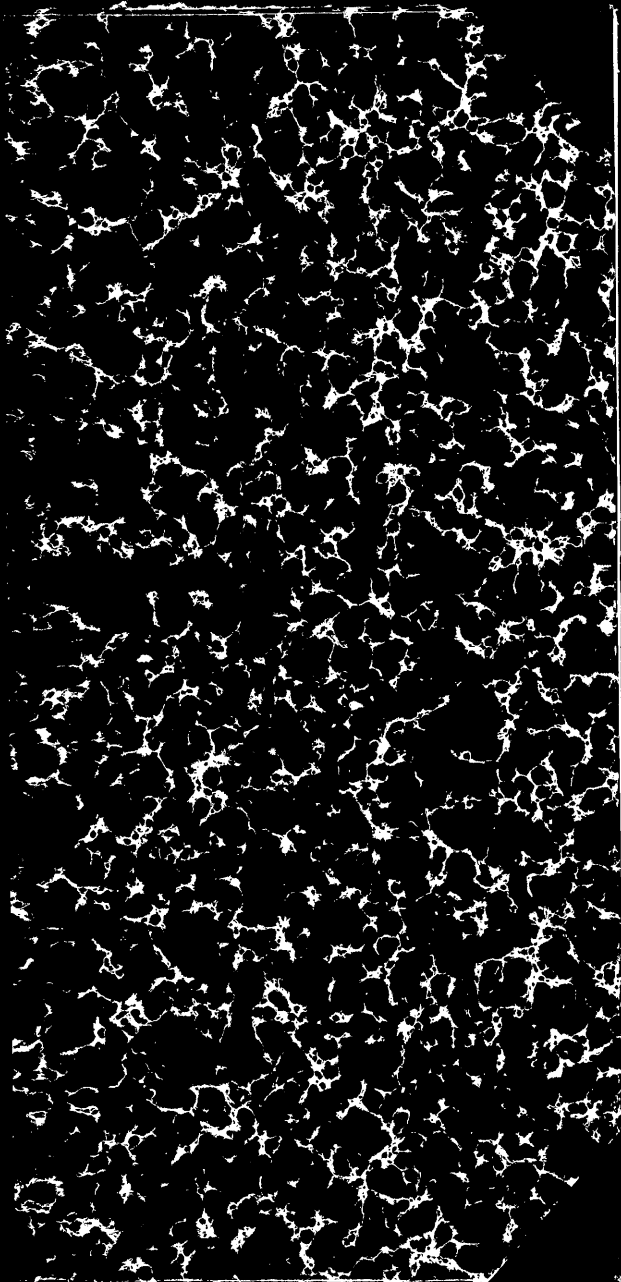

663

663
27.

01 1065 4993 UB AMSTERDAM

WAARACHTIG EN NAAUWKEURIG
O N D E R W Y S
V O O R D E N
L A N D M A N ,
A A N G A A N D E D E
R U N D V E E Z I E K T E
E N D E R Z E L V E R
I N Ë N T I N G ,
D O O R
G. C. R E I C H ,

Hoogleeraar in de Geneeskunde, te Erlangen enz.

Uit het Hoogduitsch vertaald, naar den tweeden Druk.

M E T E E N E
V O O R R E D E

V A N

R. F O R S T E N ,
*Eerste Hoogleeraar in de Geneeskunde aan de
Bataafsche Hoogeschool te Harderwyk en
Archiater van het voormalig
Gewest Gelderland &c.*

T e Z U T P H E N ,
B y H. C. A. T H I E M E , 1 7 9 9 .

NEDEL
TER DE
GENEESKUNST.

V O O R R E D E N .

Kundige liefhebbers van den Landbouw, en wat daartoe behoort, die de Verhandeling van den Hoogleeraar G. C. REICH over de Vee-pest met veel vermaak gelezen hadden, spoorden den nyveren Boekhandelaar H. C. A. THIEME op, om dat stuk, ten nutte van onze Landgenoten, uit het Hoogduitsch in onze taal te laten overbrengen: begeerte om in zynen kring den Vaderlande nuttig te zyn, en het geground uitzigt op eene billyke belooning, bepaalden zyn besluit, hy droeg daartoe de taak van Overzetter op aan den verdienstelyken Leeraar by het Lutersch kerk-genootschap, den Burger G. H. REICHE, voor wiens reekening dierhalven de vertaling ligt, terwyl hy my aanzogt, om myne Landgenooten met deze onderrichting van REICH, wat nader bekend te maken.

Geen lust noch tyd hebbende, om voor het gebouw van anderen eenen gevel te plaatsen, zoude ik het verzoek van den Uitgever gewisfelyk hebben

van de hand gewezen, zoo ik zelve niet met veel genoegen de verhandeling van den Hoogleeraar REICH, welke J. J. HARTENKEIL in zyne Medicinisch-Chirurgische Zeitung 2 Band N°. 30 my leerde kennen, gelezen, en daar by gedacht hadde, dat dezelve voor onze Landgenoten mede zeer nuttig konde zyn. Immers zeer zeeker verdient dit Onderricht voor den Landman over de Vee-ziekte van den beroemden Erlangfchen Hoogleeraar REICH, onder de veelvuldige stukken, welke over deze zoo geduchte ziekte, gedurende de twee jongst verloopen jaaren, in het naburig Duitschland ten voorschyn kwamen, de opmerking van een ieder onzer Landgenoten, die vermaak vind, en zich beyverde, om het zoo nuttig, en voor het Menschdom zoo voordeelig Rundvee hulp te bieden, wanneer hetzelve door de, helaas! van tyd tot tyd wederkeerende, eigenaartige Pest-ziekte wordt aangetast; ja hetzelve verdient de opmerking van elk hunner, die zich bevytigen willen, om, het zy tot eigen, het zy tot algemeen voordeel, die milde bron van welvaren, welke de Vee-teelt voor ons Vaderland opleevert, zoo veel mogelyk ongestoord te doen vloeyen.

't Is waar! de kundige Opsteller van dit Onderricht is niet geheel vry te pleiten van vermoeyende lang.

langdradigheid, en fomtyds van lastige herhalingen; dan zulks is, myns bedunkens, in dit stukje eenigzins verchoonbaar, wyl hetzelfde, volgens den tytel, voor de Landlieden werd opgesteld, en de Schryver zich gevolgelyk niet te gemeenzaam, niet te duidelyk of te gemakkelyk, voor dat min geoeffend gedeelte der Maatschappy konde uitdrukken, en hierdoor tot herhalingen dikwylen vervallen moeste.

Niet minder naauwkeurig en onderscheyden, dan uitvoerig, behandelt de Hoogleeraar REICH de kenmerken der beginnende ziekte: ten duidelyksten blykt het, dat hy geensins met een vlugtig oog de zieke stallen heeft doorzien, of ter loops het zieke vee waargenomen, maar dat hy alles, by herhaling, ten naauwkeurigsten heeft gadegeflagen, wat dienen konde, om de beginnende Vee-pest, in alle deszelfs byzondere wyzigingen, en daarmede gepaard gaande verschynselen, tydig te onderkennen. Hierdoor maakt de Schryver zich dubbel nuttig: hierdoor stelt hy den opmerkzamen vee-houder in staat, om niet alleen by tyds gepaste maatregelen te nemen en uit te voeren, waardoor de gezondheid van zyn overig vee kan bewaard en het verspreiden der besmetting beteugeld worden, maar tevens ook, om tot behoud van het ziek geworden vee in tyds de

geschikte hulp aan te wenden, 't zy men dezelve zoeken in eenen behoorlyken Leefregel, het zy in het toedienen van noodzaaklyke geneesmiddelen: door beide deze wapenen toch, kunstmatig gekoppeld, moet en kan alleen deze verwoestende vyand bestreeden worden.

De Schryver toont zich niet alleen een nauwkeurig opmerker van de, met de ziekte worstelende, Natuur, maar tevens vindt men hem ook met het Ontleedmes gewapend, om de uitwerkwelen van de dodelyke krankte in het gestorven Rund, door de ziekte-kundige Ontleedkunst naar te spooren, ten einde dus ook van deeze fakkel, welke in de Geneeskunst voor het lydend Menschdom een zoo helder licht verspreidt, en zoo veele, anders ondoordringbare, nevelen heeft opgeklaard, nur te trekken in het onderzoek der verborgene gangen, welke de Natuur in deeze Runder-ziekte houdt. Of intusfchen des Schryvers redenkavelingen, betreklyk de oorzaak van sommige verschynfelen, overal de proeve kunnen doorstaan, wil ik niet onderzoeken, veel minder de waarheid daar van beweerden.

Zeer gepast, en doelmatig is de vergelyking, welke de Schryver maakt tusfchen de, voor het Menschdom zoo noodlottige, Kinderpokjens, wier geduch-

te

te woede ook den Landlieden over bekend is, en rusfchen de Vee-ziekte:

Zeer gepast ontleent hy daaruit de overtuigendste drangredenen, welke den min opgeklaarden Landman, hoe zeer aan over ouderlyke vooroordeelen niet zelden byster verkleefd, kunnen overreden, en hem aansporen tot het bezigen van gepaste kunsthulp, ja hem tevens terug brengen van het gebruyken van, en vertrouwen op zo veele, waarlyk beuzelachtige en belaglyke, zoms zeer fchadelyke middelen, als de geldgierige en drieste onkunde, of het dweeppziek bygeloof, ter voorbehoeding of geneezing, onbefchaamd durven aanpryzen. In zyne Raadgevingen fpreekt de Schryver met welmeenenden yver en klem: betreklyk de gevolgen van zyne geneeswyze, en den uitflag van zyne toegediende middelen, beroept hy zich op zyne Landgenoten, onder wier oog hy zyne middelen heeft aangewend en toegediend: vooral toont de Hoogleeraar REICH zich een yverig voorftander van de inënting der Vee-pest, en gebruikt alle de wapenen welke de befpiegeling zoo wel als de beoeffening der Vee-artzenykunde in 't gemeen, en de behandeling van de Vee-pest, 't zy natuurlyke, 't zy door de inënting verwekte, in 't byzonder aan een kunstkundig Arts

kunnen opleveren, om het algemeen en tydig gebruik van deeze, door kunst verwekte, ziekte aan te pryzen.

Genoeg meene ik gezegd te hebben, om den Nederlandschen Lezer eenigzins bekend te maken met dit Onderricht voor den Landman over de vee- ziekte, 't welk by deezzen wordt aangeboden; genoeg, om denzelven uit te lokken, niet alleen ter lezing van dit onderricht; maar ook ter beproeving van de daar by aangepreezene geneeswyze en voorgeschreevene middelen, wanneer de Vee-pest, die in dit ons Gewest, voor bykans twee jaaren ontsak, en die, hoe zeer niet zoo algemeen verspreyd als men met recht mogt duchten, echter, zoo het schynt, nog niet geheel verdoofd is, op nieuw het hoofd mogt opsteeken, en weder haare geduchte verwoestingen aanrichten.

Bedriege ik my niet, dan zal het dit Onderricht van den Hoogleeraar REICH, 't welk in Duitschland zoo veel byval vond, dat het binnen 10 maanden moest herdrukt worden, ook in ons Vaderland aan geene begunstigers ontbreken, die, door hunnen invloed, voorbeeld en werkzaamheid den Landman trachten nuttig te zyn, door zyn lydend vee van die ziekte te geneezen, die tot nog toe meer beklaagt dan geneezen is.

HARDERWYK

November 1798.

R. FORSTEN.

IN.

INLEIDING.

De wreede Rundveeziekte, die reeds zedert eslyke jaaren verscheiden landstreeken in Duitschland bezocht heeft, openbaarde zich ook in de maanden Augustus en September van het voorige jaar 1795 in verscheide by de Stad Erlangen gelegene plaatsen en raapte, binnen korten tyd, het grootste gedeelte van het zoo nuttig Rundvee weg. Dit droevige noodlot van myne waarde Landgenooten ging my zeer ter harts, en ik zocht my derhalven, door het openen van veele gestorvene, ter nedergeflagene en geslachte beesten eene nog betere kennis van dit zoo ten uitersten gevaarlyk kwaad te verschaffen, dan ik my vooreen reeds had verworven. Daar ik nu eindelyk vermeende, het kwaad in den grond te kennen, gaf ik aan eenen verstandigen man in Bruk, die reeds zeven stukken, niet tegenstaande het gebruik van alle hem aangeraadene middelen, verloren had, voor zyne nog overige, gezamenlyk doodzieke zes stukken vee, op den 10den September ene artseny, die van eene zoo goede uitwerking was,

was, dat alle zes stukken binnen korten tyd wederom gezond wierden. Ik moet echter tot roem van deezen man zeggen, dat hy de artseny ordentelyk en regelmatig gebruikt, en my in alle stukken slijptelyk gevolgd heeft; ja zich zelfs by nacht en ontyd de moeite niet heeft laten verdrieten, om zyn vee de voorgeschrevene artsenyen behoorlyk in te geven. Alle deeze stukken leeven, tot op eene enkele koe na, thands nog werkelyk, en zyn frisck en gezond, ja zelfs gezonder, dan van te voren. Ook die koe zou mogelyk nog leeven, als zy niet reeds 22 jaaren oud, en longenzuchtig geweest was, en nog daarenboven, op den 15den September, te vroeg gekalfd had; of als de eigenaar hetzelfde my terstond had laten weten, en het voor geen onbeduidend toeval had gehouden.

Zodra het gevolg van myne, door deezen man gebruikte, artsenyen verder bekend wierd, kwamen zeer veele menschen, wien hun vee waard was, en die er iets voor wilden ten koste leggen, insgelijks om hulpe tot my. Ik diende hen met verscheide artsenyen en andere goede raadgevingen naar myn beste weten en geweeten, zonder my van hun maar eenen duit te laten betaalen; allen beloofden echter, my gaarn een geschenk van
eene

zene Ducaton te willen geeven, indien zy zoo gelukkig waren, door myne artsenyen één of meer stukken er door te brengen. Van deeze belooning heb ik echter vrywillig afgezien, om aan ieder een bewys te geeven, dat ik niet uit gewinzucht en eigenbelang, maar uit zuivere menschlievendheid dit werk had op my genomen. Niet een duit is er van in myne beurs gekomen; in tegendeel heb ik sommen gelds ten koste gelegd, die mogelyk even zoo veel bedragen, als anderen aan daggelden van de Overheid, en van de ongelukkige Landlieden zelve gebeurd hebben. Alhoewel ik nu een ieder, die zich door my artsenyen liet voorschryven, ten sterksten inscherpte, dat hy dezelve ordentelyk ingeeven, alles daarnevens aanbevolene behoorlyk in acht neemen, en voornaamlyk my dagelyks, of ten minsten den eenen dag om den anderen van den toestand van zyn vee bericht moest geeven, zoo geschiedde zulks evenwel van veelen niet, en het stierf derhalven nog menig stuk, hetwelk zekerlyk had kunnen gered worden, indien men my in al ten gevolgd was. Maar deezen mogen het nu ook aan zich zelve wyten, dat hun vee gestorven is. Anderen waren des te zorgvuldiger, en behielden waarlyk een groot deel van hun vee in 't leven.

Om

Om maar eenigen van zulke voorbeelden opteekenen, die zelfs gerechtslyk bevestigd zyn, zoo kwamen er op eene plaats van agt en twintig stukken, die allen van myne arfjenyen gebruikten, twintig; op eene andere van twaalf, negen; nog op eene andere van twee en dertig, negen en twintig door. Wilde ik echter alle die genen opnoemen, die in naby-en ver afgelegene plaatsen door de naauwkeurige opvolging van myne voorschriften gered, of door de verwaarlozing van dezelve gedood zyn geworden, dan moest ik een lange lyst van plaatsen en menschen mede deelen, hetwelk maar verveelen, en tot niets dienen zoude, dan de dwaasheden en de ligzinnigheid der eigenaars, en de boosheid van andere menschen ten toon te stellen.

Gy zult dus, myne lieve Duitsche Landgenooten! van zelve inzien, dat ik uit ondervinding met U spreken, en u menigen goeden raad geeven kan, die voor U van goede gevolgen zyn zal, wanneer Gy denzelven niet in den wind slaat. Dan dit hoop ik niet, en derhalven deele ik u het volgende Onderwys mede.

§ 1.

De in onze gewesten genoemde *Veeziekte* of *Veepest*, is geenzins, gelyk zommigen onder u waanen, eene nieuwe en ongehoorde ziekte; maar daar zyn onwederleglyke bewyzen voorhanden, dat dezelve reeds zedert twee duizend jaaren in verscheide Landen op het wreedste gewoed heeft. Edog heeft men eerst zedert ruim tachtig jaaren, met eene byzondere naauwkeurigheid, dezelve gade geslagen, en hier door opgemerkt, dat dezelve in de jaaren 1711 tot 1713, 1717, 1722 tot 1724, 1740, 1750, 1769 tot 1782, en van dien tot op onzen tyd, nu eens in dit, dan in dat Land, by uitneemendheid, sterk gewoed heeft. In onderscheidene warme gewesten en Landen, naamelyk in Zevenbergen, Hongaryen, Turkyen, het zuidelyk Rusland enz. houdt dezelve byna nooit op, maar is meestal minder verderfelyk; en zelfs in zommige strecken van Duitschland, by voorbeeld, in Westphalen, gaan naauwlyks twee tot drie jaaren voorby, waar dezelve niet eenige landstrecken doorloopt, en een gedeelte van het rundvee wegsleept, indien haar niet door de Overheid, in vereeniging met de geneesheeren en gestudeerde veedokters, paal en perk wordt gesteld.

§2

Deeze ziekte ontstaat in onze gewesten, zo veel ons bekend is, nooit van zelve, maar enkel door besmetting, en is altoos door vreemd Poolsch, Hongarisch of Turksch vee naar Duitschland en zoo verder naar Nederland gebracht geworden. Indien er dus niet, van tyd tot tyd, zulk vee tot ons kwam, zouden wy, zeer waarschynlyk, van deeze vreeslyke landplaag geheel en al vry blyven: want by ons te lande zyn de dagen niet zoo heet, en de nachten niet zoo koud, en, in 't algemeen, alle dingen, gelyk het voeder, de oppassing en verpleging, en diergelyken niet zoo ingericht, gelyk in de bovengemelde warme landen, en het fyn vergift, 't welk tot de besmetting altoos vereischt wordt, kan zich dus by ons niet ligt van zelve voortteelen.

§ 3.

Maar als gy u een duidelyk denkbeeld wilt vormen, van welk eenen aart en natuur de ziekte eigenlyk is, en hoe zy geduurig verder kan om zich grypen, dan moet gy u de *kinderziekte* (de *pokken*) onder de menschen voor den geest brengen, die insgelyks maar van een eigen zeer fyn vergift, het zogenoemde pokkenvergift, ontstaan, en alleen door besmetting op eene, deels in de zinnen vallende, deels nog onbekende wyze, verder verspreid worden. Wat dus van de kinderziekte gezegd kan worden, dat geldt ook van de veeziekte. Dezelve ontstaat, gelyk deeze, van een eigen fyn vergift, dat zich, in 't byzonder dan, van zelve ontwikkelt, wanneer het rundvee, vooral in oorlogs tyden, uit zyn vaderland in andere hen ongewoone landen gedreven, by hitte en koude, by droog en nat weer, by dag

dag zo wel als by nacht, onder den blooten hemel gelaaren, aan de inwerking van de geduurig uit de aarde en de stilstaande en loopende wateren opstygende dampen en nevels is blootgesteld, daarby door bovenmaatig sterke en vermoeiende marschen of dagreizen ten uitersten afgemat, en in het herkaauwen belet, met opblazend, slecht, of al te veel voedsel voorzien, en *hoofdzaaklyk* niet toereikend, niet ter behoorlyker tyd, en alleen met slecht, onzuiver, bedorven water gedrenkt wordt. Deeze en nog meer andere omstandigheden schynen de voornaamste oorzaken te zyn, waaruit dit syne vergift ontstaat, dat men het *ziektervergif* noemt, en dat, enkel en alleen, door besmetting of mededeeling op eene *deels in de zinnen vallende*, deels *nog onbekende wyze* in het bloed van het nog gezonde rundvee over gaat.

§ 4.

Deeze overgang van het ziektervergif in het bloed, geschiedt of door het inademen, of inhaalen van de met het ziektervergif behepte lucht in de long, of door onmiddelyke aanraaking van een ding of eene zaak, waaraan het syne ziektervergif vast hecht. Daar men nu niet altyd weeten kan, of de lucht, dan of eene andere zaak, die het rundvee naby komt, of by hetzelfde gebruikt wordt, met het vergift behebt is, zo kan men ook niet weeten, of de besmetting werkelyk al of niet zal gebeuren. Hetzelfde heeft ook by de kinderziekte plaats. Zoo weinig gy derhalven uwe kinderen voor de kinderziekte kunt beveiligen, ten zy dan, dat gy alle bekende en onbekende gelegenheden

den tot de besmetting vermydt, even zo weinig kunt gy uw vee voor de ziekte bewaaren, ten zy dan, dat gy van hetzelfde alles verwydert, wat hen de besmetting kon mededeelen. De bekende gelegenheden tot de besmetting kunt gy nu wel vermyden; maar hoe is het met de onbekende gelegen? Zyt gy hier toe ook wel in staat? Ik geloove, van neen! Behoeft gy u dus meerder te verwonderen, wanneer uw vee, niettegenstaande alle gebruikte voorzichtigheid, van de veeziekte even zoo min bevryd blyft, als uwe kinderen van de kinderziekte, niet tegenstaande gy alle u bekende gelegenheden tot besmetting van dezelve zorgvuldig verwydert?

§ 5.

De besmetting van uw vee kan niet alleen daardoor geschieden, dat gy in eenen zieken stal gaat, en tot uw gezonde vee het ziektevergif mede naar huis brengt, of dat iemand, die in eenen zieken stal geweest is, en met ziek vee omgaat, in uwen stal of ook maar in uw huis komt, en uwen gezonden stal of ook u zelven met het ziektevergif besmet; of wanneer gy zelf een ziek stuk vee hebt, en hetzelfde maar een of twee dagen lang by het gezonde staan laat; of van het zieke vee terug in uwen gezonden stal gaat; of by uw gezond vee het gereedschap gebruikt, 't welk gy by het zieke gebruikt hebt; of wanneer gy vreemd doorpasfeerend, en reeds besmet of ziek vee koopt, en in uwen stal staan laat; maar ook, wanneer gy uw vee by zieke stallen of zulke plaatsen voorby dryft, waar ziek of aan de ziekte gestorven vee het vel afgehaald en begraven is geworden; ja zelfs, wanneer uw gezonde vee maar in de nabyheid van ziek, of aan de ziekte gestor-

storven vee, of van derzelver verschaftgehaalde vellen komt; of mogelyk ook, wanneer eene rot, eene muis, een hond en diergelyken, uit eenen zieken stal in uwen gezonden loopt, of wanneer eene zieke lucht uwen stal of uw vee aanwaait.

§ 6.

Gy moet derhalven, wanneer gy gezond vee wilt houden, alle deeze *gelegenheden* tot de besmetting zorgvuldig vermyden; dus, gy zelf moogt niet in de zieke stallen of huizen van uwe nabuuren gaan, noch uwe kinderen en dienstbooden daar in laten gaan; uwe nabuuren, die ziek vee hebben, of by diergelyken vee geweest zyn, moet gy niet in uwen stal laten komen, wanneer dezelve nog gezond is; ook moogt gy, wanneer de ziekte in de nabyheid is, geenen vreemden mensch, geenen vee-kooper, slachter, jood, veedokter enz. den toegang tot uw gezond vee vergunnen, om dat diergelyke lieden u ligtelyk de ziekte in 't huis konden brengen; gy moet, wanneer gy zelven reeds ziek vee hebt, hetzelfde oogenbliklyk, op den eersten, of op zyn hoogste, op den tweeden dag van het gezonde *afstallen*, of liever het *gezonde* van het *zieke vee afstallen*, om dat de geheele stal immers reeds besmet kan wezen; gy moet aan het zieke vee eenen *eigenen oppasser* geeven, die in 't geheel niet tot het gezonde vee gaan mag, nog minder van het zieke tot het gezonde gaan, of by het laatste dat huisraad of gereedschappen gebruiken mag, wat by het zieke gebruikt wordt; uw vee moogt gy niet met uwe of met de kudde van een dorp of stad, onder welke zich al reeds ziek vee bevindt, of op plaatsen dryven, waar vreemd of ziek, of aan de ziekte gestorven vee ge-

legen heeft, of begraven is geworden; gy moogt geen vreemd rundvee in uwen stal stallen, geene versche runderhuiden en vellen, geene haren, geen ongesmolten ongel of vet, geen raauw vleesch, geen hooi, stroo en hakzel van doortrekkende troepen, of uit besmette en verdachte plaatsen koopen, en in uw huis, of tot uw vee brengen; het voeder, dat uw ziek vee voor zich liggen, en waarop hetzelfde gekwyld heeft, moogt gy uw gezonde vee niet voorleggen, ja, hetzelfde niet eens tot het onderstrooien van hetzelfde gebruiken. enz. enz. Alles tot bewaaring van uw vee, en vermyding van ongeluk.

§ 7.

Door geneesmiddelen en alle maar mogelyke huismiddelen zyt gy toch niet in staat, de besmetting van uw vee te verhoeden, zo gy niet alle evenge- noemde gelegenheden daartoe vermydt. Eer uw vee ziek wordt, is het derhalven overvloedig, ja, wegens de veroorzaakte onkosten, zelfs voor u na- deelig, uw gezonde vee genesmiddelen te geeven; want zoo weinig zedert veele honderd jaaren een ander middel tot verhoeding van de kinderziekte is uitgevonden, dan alleen de mogelykste verwydering van al het geene, wat het pokkenvergift kon mede- deelen; even zoo min heeft men, tot hier toe, en zal mischien nooit een ander middel tot verhoeding van de veeziekte uitvinden, als de mogelykste zorg- vuldigheid in de afwenning van al dat geene, wat aan uw vee de besmetting kon mede deelen. Als gy ook iets gebruikt hebt, en uw vee is gezond gebleven, dan moogt gy hier uit nog niet besluiten, dat dit middel het vee bewaard heeft. Uw buur- man gebruikt dat middel *niet*, en zyn vee blyft niet

niet te min gezond; een ander gebruikt hetzelfde met alle zorgvuldigheid, en echter wordt al zyn vee ziek en sterft. Laat u dus door diergelyke proefneemingen niet misleiden! Tot hier toe weet men nog geen onbedrieglyk kenmerk, waar aan men weten kon, dat een beest met de ziekte besmet is; en hetzelfde vreet en zuip, nog zes tot acht dagen naderhand, na dat het vergift reeds in het bloed is overgegaan, gelyk naar gewoonte, voort, en schynt, in 't algemeen, heel gezond te zyn, ofschoon het vergift reeds in het bloed werkt. Bespaart dus liever uw geld, dat gy tot artsenyen voor uw gezond vee wilde besteeden, om dat gy daardoor de besmetting toch niet verhoeden kunt; en besteedt hetzelfde liever tot artsenyen voor het vee, dat reeds werkelyk door de ziekte is aangetast.

§ 8.

Van de kinderziekte weet gy nu verder, dat dezelve dikwyls in veele jaaren niet in uwe dorpen of steden komt, of, wanneer dezelve zomtyds komt, echter maar hier en daar een huis, of een kind aantast, en niet alleen andere huizen, maar zelfs verscheidene kinderen in een huis, waar dezelve werkelyk is, vry laat, in 't algemeen genomen, zeer goedaartig is en geen kind doodt: even zoo wel weet gy echter ook, dat dezelve, in een ander jaar, met eene buitengemeene woede en schielykheid om zich grypt, byna geen kind in eene plaats verschoont, dezelve met ingedrukte, blaauwe en zwarte pokken overstroomt, en eene groote menigte van dezelve wegdraagt, indien men niet bekwaame en doorkundige Artsen gebruikt, die het kwaad plaat en perk stellen. *Just zoo is het ook met de veeziekte*

gelegen! In zommige landstreeken en in zommige oorden blyft dezelve veele jaaren lang weg, wanneer het vergift daar heen niet gebracht word; of, wanneer dit ook werkelyk geschied, dan bekruipt zy toch maar enkele stukken rundvee, is zeer goedaartig, en maakt, dat maar weinigen daar aan sterven; in andere gewesten en oorden echter verspreidt zy zich ten uitersten schielyk, verschoont byna geen enkel stuk en doodt gewoonlyk het vyf zevende gedeelte, byzonder, waneer zy langen tyd niet in een zodaanig gewest of oord geweest is. Het schynt dus, als of deeze ziekte door het dikwyls wederkomen veel van haare hevigheid en gevaar verliest; in tegendeel, door lange weg te blyven, door ongunstig, byzonder door koud en vocht weder, door slecht voeder en water, door onzuiverheid, en verzuimd roskammen en schoonmaaken, door gebrek van, op last der overheid, gemaakte schikkingen, die, indien zy iets zullen helpen, met alle gestrengheid uitgevoerd *moeten* worden, en door diergelyke omstandigheden dezelve geduurig boosaartiger en verwoestender word gemaakt, om dat door het eerste het bloed van de beesten ligtelyk scherper en slechter word, dan het by gezond, droog en niet al te heet weder, in drooge, gezonde stallen, by goed voeder en drank, by maatige beweeging, by een vlytig roskammen en schoonmaaken en diergelyken is, en door het laatste de luiheid, ligvaardigheid en het moedwillig verzuim van uwe nabuuren zelfs tot vergroo-ting der algemeene ellende bydragen.

§ 9.

Zo als echter menig mensch of menig kind in zyn geheele leven de kinderziekte niet bekomt, niet tegen-

genstaande men hetzelfde dikwyls, zelfs met opzet, aan de besmetting bloot stelt, en, by voorbeeld. by een kind, dat de kinderziekte heeft, in 't bed legt, of met hetzelfde laat speelen en verkeerren; juist zoo blyft ook menig stuk rundvee van de ziekte bevryd, niet tegenstaande het zelve aan alle besmetting blootgesteld is, zelfs wel in eenen zieken stal staan blyft, ja zelfs met het ziektevergif ingeënt wordt. De oorzaak hier van ligt in zekere eigenaartige gesteldheid van het ligchaam, dewelke het veeziektevergif even zoo min, als het pokkenvergif, op zyne manier, op het vee laat werken. Zoo lange derhalven geen middel wordt uitgevonden, 't welk het ligchaam, in 't algemeen, of het bloed, in 't byzonder, deeze eigenaartige gesteldheid geeft, en zoo lange men geen middel weet uit te vinden, waardoor het vergif zelve in of buiten het ligchaam verdelgd en veranderd wordt, zoo lange zal de veeziekte, even zoo weinig als de kinderziekte, kunnen verhoed worden, uitgezonderd, wanneer men *alle maar mogelyke* gelegenheden tot besmetting vermydt. Maar als u iemand, wie hy ook zy, wys wil maaken, dat hy een veilig middel tot verhoeding van de veeziekte bezitte, of een zoogenaamd Praeservatief, dan gelooft hem niet; en als gy mischien ergens leest of hoort, dat deeze of geene door dit of dat middel zyn vee gezond heeft gehouden, dan laat u hierdoor niet misleiden, maar denkt, dat het *enkel geluk, of de gebruikte voorzichtigheid in de afwending van alle gelegenheden tot de besmetting* geweest is, waar aan hy de behoudenis van zyn vee te danken heeft. Gy zult u hierdoor zeker veele moeite en veel geld bespaaren, en my ongetwyffeld daar voor danken, dat ik u ge-

zegd heb, wat ik, en duizend anderen, uit *onder-*
vinding weeten, en wat gy, alleszins, ook uit *on-*
dervinding tot uw nadeel leeren kunt.

§ 10.

Van de kinderziekte hebt gy reeds dikwyls gezien, dat menig kind maar zeer weinig pokken heeft, en er den geheelen tyd by omloopt, met smaak eet en drinkt, en gelukkig daar door komt, zonder dat men zeggen kon, dat het recht ziek geweest is; een ander heeft al meerdere, is al zeer ziek, en blyft in bed liggen, eet eenige dagen lang geheel niets, herhaalt zich echter schielijk weder; een ander blyft terstond van den eersten dag der ziekte af liggen, kan het hoofd niet meer opbeuren, sluimert in eenen voort, of is ten uitersten onrustig, heeft kwaade ingevallene pokken, en sterft onder de slijmste toevallen: Het eene is, als het ware, maar eenen of een paar dagen ziek, het andere vier tot zes dagen, en een ander tien tot twintig dagen: Het eene is, na doorgestaane ziekte, terstond weder frisch en vrolyk; het andere blyft nog langen tyd naderhand zeer mat en machteloo, en kan maar zeer langzaam weder tot krachten komen: Het eene heeft terstond van den beginne a gezwollene, vuurige, traanende oogen, het andere verkrygt dezelve eerst na verscheide dagen van de ziekte: Het eene is zeer hardlyvig, het andere heeft eenen sterken doorloop, en deeze doorloop stelt zich by het eene op den derden, by het andere op den zesden, en by nog een ander op den negenden dag in: Het eene heeft zwaare pyn in het hoofd, het ander in het kruis of den ruggraad, het derde in het lyf: Het eene overbrengt in zes tot acht, het andere in

in veertien daagen, en het derde zelfs wel eerst in drie weken de ziekte: Het eene sterft op den vyfden, het andere op den zevenden, achten, negenden en dikwyls eerst op den veertienden, of een en twintigsten dag; kortom, gy weet, dat de pokken by den eenen mensch altoos anders zyn, dan by den anderen. En echter zyn en blyven het de pokken, hoe verschillend ook de toevallen mogen zyn, en hoe lang de ziekte ook moge duuren! *Even zoo is het ook met de veeziekte gelegen, dezelve blyft een en dezelfde ziekte*, alhoewel zy by het eene beest op deeze, by een ander op eene andere wyze plaats heeft. Naar maate het bloed en het ligchaamsgestel van een beest is, naar maate er eene gezonde en drooge, of kwaade en vochtige lucht heerscht, en naar maate de bykomende omstandigheden zyn, die op elke ziekte eenigen invloed hebben, naar die maate zyn ook de toevallen, die zich by dezelve, en dus ook hier by de veeziekte openbaaren.

§ II.

Dat echter by de veeziekte *niet overal* een zodanige uitflag ten voorschyn komt, gelyk in de kinderziekte, moet u niet in het denkbeeld doen wankelen, dat de veeziekte eene met de kinderziekte *gelykvormige krankheid* is. Bedenkt slechts, hoe zeer het vee van den mensch verschilt, en oordeelt hierna, of by het vee, in de ziekten van hetzelfde, alles zoo kan zyn, als by den mensch. Als gy nu bedenkt, dat het vee vier maagen maar de mensch maar éenen maag heeft, en dat het vee enkel gras en spyze uit het plantenryk, de mensch daar en tegen niet alleen spyzen uit het plantenryk, maar ook vleesch

vleesch gebruikt, dan zult gy ligtelyk inzien, dat het gevolg van de ziekten by beiden geheel verschillend moet wezen. En eener is het nog de vraag, of niet elk stuk vee eigenlyk eenen uitflag behoorde te krygen, wanneer hetzelve het leven daar van zal brengen? Gy zult ten minsten geen stuk weder gezond zien worden, dat niet ten minsten op eenige plaats en eenen uitflag had, of eene buil of een gezwel verkrygt, dat werkelyk open breekt, of hetwelk niet den ruischenden (vliegenden) brand doortaat, of de hairen en het staartboschje verliest; 't welk alles tot een bewys verstrekt, dat het ziektevergift zynen uitgang door de huid moet zoeken, als het beest het leven zal behouden.

§ 12.

De veeziekte heeft ook in dat opzicht met de kinderziekte veel gelyks, omdat zy, gelyk deeze, het ligchaam *maar eens* aantast, en dus ieder stuk, dat de ziekte eens heeft doorgestaan, niet meermaals overkomt. Het zal u zekerlyk zomtyds zoo voorkomen, als of dit zoo niet ware, om dat menig stuk, dat de ziekte reeds had doorgestaan, en frisch weder gevreten had, voor de tweede keer ziek wordt, en, binnen weinige dagen, sterft. Maar dit is geen tweede aanval van de veeziekte, maar het is, meestal, de zogenoemde longenziekte, of, in 't algemeen, een gevolg en uitwerkzel van uwe nalaatigheid, dat gy naamelyk het vee niet te rechter tyd, door ontlastende middelen, behoorlyk gezuiverd hebt. Hetzelfde ziet gy immers ook by uwe kinderen; want deezen hebben dikwyls de kinderziekte geheel en al doorgestaan, maar daar gy verzuimd hebt, hen iets tot zuivering van het ligchaam in te geeven, be-

bekomen zy allerhande takken en builen, ftyve gewrichten, kwaade oogen, worden blind of doof, en fterven eindelyk zelfs wel, indien gy niet nog, by tyds, hulpe zoekt. Kunt gy nu dan, in dit ge al, zeggen, dat uwe kinderen de kinderziekte voor de tweede keer bekomen hebben? Ik geloof, van neen! Even zoo min kunt gy dus ook zeggen, dat uw vee voor de tweede keer de ziekte verkrygt. Neemt flechts eene proef, en ent een stuk vee in, dat de ziekte reeds heeft doorgestaan, en een ander, dat dezelve nog niet gehad heeft, met hetzelfde ziektevergif, op denzelfden dag, in denzelfden ftal, en by hetzelfde voeder, en gy zult zien, dat het eerste geheel vry en gezond blyft, terwyl het andere, na zes tot veertien dagen, van de ziekte wordt aangetast.

§ 13.

Gelyk nu verder het pokkenvergif aan geen ander fchepzel op Gods aardbodem, dan alleen aan den mensch, de kinderziekte mededeelt, zoo deelt ook het veeziektevergif aan geen ander fchepfel, dan alleen aan het rundvee, de veeziekte mede. Men kan derhalven paarden, geiten, fchaapen en andere dieren by het zieke vee laten ftaan, zonder dat men behoeft te vreezen, dat deezen ook van de ziekte zullen worden aangetast. Even zoo min fchaadt het veeziektevergif, in deszelfs zuiveren aart, den mensch. Maar als de ziekte eerst verfcheidene dagen geduurd heeft, en het bederf reeds in het ligchaam is ingetreden, dan kan het zekerlyk voor het andere vee zeer nadeelig worden, om dat de ftallucht, door de bedorvene uitwaasfemingen van de huid, van de pis, en van den mist, noodzaaklyk bedorven en verpest moet worden. Ook voor den mensch moet het

nadeelig zyn, als hy zich langen tyd in den stal by heel ziek vee ophoudt, of by vee, dat aan die ziekte gestorven is, verkeert. Ik zelf kan hiervan by ondervinding spreken, doordien de kwaade gal van een aan de ziekte gestorven beest my op de hand eenen rooden uitslag en blaëren veroorzaakt heeft. Het op die wyze gestorvene vee, nog warm zynde, te openen of het vel aftehaalen, kan zelfs den dood te weeg brengen.

§ 14.

Zoo als echter de kennis van de artsenyen, die den mensch in zyne ziekten dienstig en heilzaam zyn, eene gewigtige en zwaare zaak is, waarmede zich de Artsen en Geneesheeren hunnen geheeleu leeftyd bezig houden; even zoo eene gewigtige en zwaare zaak is het ook, om te weten, welke geneesmiddelen voor het vee in ieder ziekte dienstig en heilzaam zyn. Het komt echter, gelyk gy zelven by ondervinding kunt weeten, niet alleen daarop aan, dat men maar weet, welke middelen tegen eene ziekte goed zyn, maar men moet ook weeten, onder welke omstandigheden, en ter welker tyd, ieder van deeze middelen goede gevolgen en uitwerkingen kan voortbrengen. By den eenen mensch begint dezelfde ziekte geheel anders, dan by den anderen; by den eenen is zy sterker, by den anderen zwakker; by den eenen eindigt zy spoediger, dan by den anderen; by den eenen doet dikwyls datgeene zeer groot nadeel, wat by den anderen zeer wel uitvalt; in hier kort! gy moet zelven reeds hebben opgemerkt, dat de geneesmiddelen in een en dezelfde ziekte by den eenen mensch dus, by den anderen anders moeten zyn, indien dezelve onder de
ziek-

ziekte niet zal bezwyken. Juist zoo is het ook met de veeziekte gelegen! Het eene stuk vee wordt door dezelve sterker aangetast, dan het andere; het eene is hardlyvig, het andere heeft eenen doorloop; by het eene openbaart zich de doorloop reeds in den beginne, by het andere eerst na etlyke dagen, of wel in 't geheel niet; het eene kwylt zeer en is traanoogig, het andere niet; het eene kucht en haalt zwaar aasfem het andere aasfemt gemaklyk; het eene heeft heete hoorens en ooren, by het andere zyn ze geheel koud; het eene ziet in de geheele ziekte nog tamelyk monter en vrolyk uit, het andere is, terftond van den beginne af, zeer magteloos en ziet lodderig uit de oogen. Welk verftandig mensch zal dus nog gelooven, dat de ziekte door een middel geneezen, of dat by ieder stuk een en hetzelfde middel gebruikt kan worden? Gy zelven gelooft zulks, na het geene ik u gezegd heb, be, zekerlyk niet meer, maar gy begrypt veel meer, dat tot de geneezing van de veeziekte even zoo groote kunst en wetenschap vereischt wordt, als tot de geneezing van menschlyke ziekten; en dat uwe gewoone veedokters, de smids, veeherders, visfers, boschwachters, oude vrouwen en landloopers of vagebonden, onmogelyk die wetenschap kunnen bezitten, omdat zy niet eens weten, hoe het vee, in zynen gezonden staat, er uitziet, uit welke deelen hetzelfde bestaat, of, ten minften, waartoe deeze deelen dienen, hoe en waarom die ziekten ontstaan, en hoe dezelve het best te geneezen zyn. Deeze wetenschap kan die gene maar hebben, die zich alleenlyk, en jaaren lang, daarmede bevat, om het vee, in deszelfs gezonden en zieken toestand, naauwkeurig te onderzoeken, en de planten en artse-

senyen naauwkeurig te leeren kennen, welke tot verbetering van dien gezonden en zieken toestand dienen. Ieder ambachtsman moet zyn ambacht in den grond leeren; en als hy dit niet gedaan heeft, dan is en blyft hy verder niets, als een breekbeen. Wie zich dus met de geneezing wil bevatten, zonder den behoorlyken tyd in de leer te zyn gegaan, en het meesterrecht verkregen te hebben, is en blyft een breekbeen, wie hy ook zy, of welken naam hy ook moge dragen. En aan zulk een mensch wilde gy uw vee toevertrouwen? Dit komt my even zoo voor, als of gy uwen stukkend gebrokenen wagen door den schoenlapper, of uwe yzere kettingen van den pottbakker wildet laten verbeteren en herstellen.

§ 16.

Gy volgt my derhalven, om uw eigen voordeel wil, zekerlyk, en verlaat u niet verder op u zelve, of op de voorheen genoemde kwakzalvers, maar zoekt hulpe daar, waar gy dezelve alleen vinden kunt. Gy vindt dezelve by de door de overheid aangestelde Veeartsen, of ook by kundige, gestudeerde Artsen, die u immers, van God zelve, tot uwe hulpe zyn aangewezen, en die den gezonden en zieken staat op het naauwkeurigste moeten kennen, om dat het hun ambt zoo medebrengt. Verlaat u derhalven alleen op hen en op de overheid, en volgt alle hunne voorschriften en inrichtingen ten naauwkeurigsten op. Gy zult zien, dat het kwaad hierdoor krachtadiger gestuit zal worden, dan wanneer gy u op uwe gewoone veedokters verlaat, die, naar hun eigen bekentenis, de ziekte in 't geheel niet kennen, en dus ook niet, op eene verstandige wyze, weeten te ge-

geneezen. Gy zult mynen raad des te eerder volgen, daar gy immers zelven kunt begrypen, dat ik geen voordeel daarmede beooge, wanneer ik u tot de genoemde kundige, en door de overheid aangestelde, gestudeerde Artsen henen wyze, en dat het my om het even zou kunnen wezen, of uw vee er door komt, dan of het u afsterft, indien ik niet uw waare best van gantscher harte wenschte, en trachte te bevorderen.

§ 17.

Zommigen van u handelen echter zeer dwaas en onchristelyk, wanneer zy zeggen: „ *Wat val ik het vee nog lange met artsnyen kwellen? Als het er door zal komen, dan komt het er toch wel door; en als het sterven zal, dan sterft het toch: ik zal my dus, zonder het gebruik van artsnyen, enkel en alleen op onzen lieven Heer verlaaten* “ —

Heet dat dan, het vee kwellen, wanneer men hem iets ingeeft, waardoor men hetzelfde weder gezond maaken, en in 't leven behouden kan? Is dan het zieke vee niet als een stukkend gebroken of gebrekkig veld of huisgereedschap, dat men wederom tracht te verbeteren en te herstellen, om het nog lange te kunnen gebruiken? En zyn dan de artsnyen iets anders, dan het ambachtsgereedschap, waarmede gy het gebrokene of gebrekkige veld- of huisgereedschap zyne voormalige bruikbaarheid tracht weder te geeven? Past dan zulk eene dwaaze taal, en het blind geloof aan het noodlot wel voor Christenen, tot wien gezegd is geworden: *Eerbiedig den Gereesheer met behoortyken eerbied, op dat gy hem hebt ten tyde van nood: want de Heer heeft hem geschapen, en de artsny komt van den*

B

Al-

‘Allerhoogſten, en Koningen eeren hem. De kunst van den Geneesheer verhoogt hem, en maakt hem groot by Vorſten en Heeren. De Heer laat de geneesmiddelen uit de aarde wasſen, en een verſtandig mensch veracht dezelve niet. En meent gy dan, dat gy, armzalige ſchepfelen, den Heer van Hemel en Aarde dwingen kunt, dat hy uw vee moet helpen, al is het ook, dat gy de vermeetelheid hebt, alle door hem zelve vastgeſtelde orde en alle middelen te verwaarloozen, die hy u, door bekwaame Artſen, heeft aangewezen? Zegt eens, wat zoud gy van uwen buurman denken, die zynen akker niet bebouwen, en echter eenen gezegenden oogſt van God verwachten wilde?

§ 18.

Maar wanneer gy ook by den rechten man gaat, en den waaren Dokter om raad vraagt, dan verbeeldt u echter niet, als of de Artſen almachtig waren en al uw vee konden redden. Neen, zo weinig er een Dokter is, die alle menſchen helpen kan, even zoo weinig is er een, die al het vee kan helpen. Maar dikwyls gelukken de beſte geneesmiddelen ſlechts daarom niet, omdat de ziekte reeds te verre gekomen is, of omdat gy, buiten de artſenyen, op uw eigen gezach, verkeerde dingen gebruikt, of de artſenyen niet ordentelyk worden ingegeeven, of omdat nog eene andere ziekte in 't ligchaam ſteekt enz. Gy moett derhalven van den Dokter ook niet te veel verlangen; hy zal nogthans altoos eerder en beter kunnen helpen, dan een kwakzalver of een oud wyf, die haare artſenyen maar op 't onzekere geeven, en niet weeten, waarom zy dezelve geeven. Gy ziet zekerlyk zomtyds, dat deeze lieden, door hun-

hunne middelen, hier en daar, een stuk er door brengen; maar dit moest by verstandige menschen, gelyk gy zyt, geheel en al geenen indruk maaken. Want weet gy dan niet, dat eene blinde kip ook wel eens eene erwete vindt? En is u dan uit de ondervinding niet bekend, dat een mensch, of ook een stuk vee, door dezelfde ziekte harder wordt aangetaast, dan het andere? Helpt zich toch by den mensch de natuur dikwyls zelve! Dus helpt zy zich ook dikwyls by het vee, indien de ziekte niet al te erg is, en indien men niets gebruikt, dat tegenstrydig is. Maar meestal zyn in de veeziekte de krachten der natuur niet toereikende, om het kwaad te overwinnen, maar dezelve moet, op de behoorlyke wyze, ondersteund worden, indien de ziekte, en met haar de dood niet de overhand zullen verkrygen. Dan, deeze ondersteuning kan haar niemand verschaffen, als de Arts, die dezelve in den grond kennen moet, en die u overal, naar zyn beste inzien en vermogen, zal helpen.

§ 19.

Om u in staat te stellen, van dit alles nog beter te kunnen beoordeelen, zal ik u de ziekte, in alle kortheid, maar teffens met alle naauwkeurigheid beschryven. Dezulken, die reeds ziek vee gehad hebben, kunnen daaruit zien, dat ik met de ziekte zeer naauwkeurig bekend ben, en de overigen, die nog enkel gezond vee hebben, kunnen terstond weten, wanneer hun vee ziek begint te worden. Ieder stuk vee kan men aanstonds voor ziek, of met de veeziekte besmet houden, wanneer het eenen geheel byzonderen, hollen hoest krygt, dien het anders niet gehad heeft. Maar hienevens openbaren zich

de eerste sporen en kenmerken van de ziekte meestal hierdoor, dat de toppen van één of van beide horens en ooren, gelyk ook de teepels van de koeien koud beginnen te worden, maar allenskens weder brandend heet worden, dat het beest stiller, in zyne beweegingen langzaamer en schuuer wordt, dan hetzelfde anders was, dat het den dag over meermaals eene rilling en beving over het geheele lichaam krygt, vooral, wanneer het stallen of zynen mest wil van zich geeven, dat het de pooten, voornaamlyk de achterpooten, op eene geheel byzondere wyze, nader by elkanderen zet, dezelveu zomtylen in de hoogte trekt, en er mede tegen den buik slaat of krabt, dat het, als het ware, maar op de toppen van de pooten of klauwen staat, dat de koeien minder melk geeven, dan gewoonlyk, dat de oogen een gantsch byzonder, als het ware, glasachtig voorkomen hebben, dat het vee zomtyds met de tanden knerst, en dat het niet meer, als naar gewoonte, herkaauwt, alhoewel het nog altyd voortvreet, ja zelfs, zedert eenige dagen, gulziger, dan voorheen, gevreeten heeft. Langzamerhand verloopt de melk altoos meer en meer, het vreeten duurt nog wel geduurig voort, maar gaat toch langzamer en by tuschenpoozing; het herkaauwen en mondlikken houdt allenskens geheel op; het vee geeft geen geluid meer van zich, maar laat het hoofd geduurig hangen, en schudt dikwyls met hetzelfde; de tong wordt, beneden aan den wortel, met slym overtrokken, dat, in den begiune, nog in 't geheel geenen reuk heeft, maar langzamerhand meer naar voren komt, en stinkend wordt; de tanden staan los, en men bemerkt ook wel onder de tong eenige blaëren of blaazen; de oogen worden betrokken

en

en beginnen te traanen; uit de neus en uit den mond vloeit meerendeels een dun, waterachtig vocht, dat, in den beginne geheel geen reuk heeft, maar na drie tot vyf dagen dikker, en den snot en etter gelykvormig wordt, en eene voor de neus zeer gevoelige lucht heeft. Nu komt meestal eene nog duidelykere koorsachtige rilling, de ooren en horens worden, naar den wortel toe, geduurig kouder, maar, van tyd tot tyd, wederom geheel warm en heet, de eetlust neemt meer en meer af, of gaat geheel weg; maar daar voor neemt de trek naar koud zuipen gewoonlyk geduurig meer toe; uit den mond vloeit een geduurig, altoos schuimender wordend snot of zever; het beest haalt dikwyls zwaar aasem, en zucht als het ware; op de pis, die in den beginne zeer dun en waterachtig, en in eene groote menigte afgaat, ziet men ordentelyk kleurige en vette wolken dryven; de omtrek van het kruis en de lendenen is zeer gevoelig, zo dat het beest zamen krimpt, wanneer men met de hand daar over heen strykt, en er komt dikwyls, een uitflag ten voorschyn. De afgang van den drek blyft dikwyls, in de eerste dagen van de ziekte, gantsch natuurlyk; maar meerendeels wordt dezelve gestremd, en er blyft, eenen of meerdere dagen lang eene hardnekkige verstopping terug, geduurende dewelke de endeldarm, als het ware, open staat en het beest zomtyds werkelyk kan komen te sterven. Maar gewoonlyk houdt deeze verstopping van zelve op, en gaat in eenen meer of minder dunnen, nu eens waterachtigen en slymachtiggeelen, dan eens in eenen bloedigen, altoos aasachtig stinkenden doorloop over, die zomtyds nog daar en boven met eene hevige perssing vergezeld gaat. By deez

doorloop, gelyk over t algemeen in het vervolg van deeze ziekte, blyft het stalle by na geheel en al achter weeg, tot dat eindelyk de dag komt, waar leven en dood van elkanderen willen scheiden, wanneer de beeften dan dikwyls en veel water op eenmaal losfen. Veelen verraden nu door steenen, kermen, trekkingen in de vangst enz. groote smerten in t onderlyf; anderen door een dikwyls herhaald hoesten een gebrek in de long, t welk gemeenlyk in eene ontsteking bestaat, en in den longenbrand uitloopt; de matigheid neemt toe; de beeften blyven den meesten tyd liggen, en leggen het hoofd recht voor zich uit op de aarde; de oogen zyn geelachtig, ingevalen, en meer in haare holte terug geweeken, of bloedrood en voorwaards gedreven, in de hoeken van de oogen blyft veel dikke, etterachtige vochtigheid zitten, dewelke allengskens hard wordt; de neusvleugels hebben een geelgroenachtig aanzien, en zyn, gelyk de ooren en horens, geheel koud; men hoort een sterk roummelen en wentelen van winden in het lyf, byzonder in het midden van den buik, het vel begint dikwyls geweldig en hevig te sidderen; de haren ryzen omhoog; uit den mond komt een krengachtige reuk voort; in den binnenmond bemerkt men verscheide roode of zwarte vlakken en blaëren; het ligchaam wordt opgeblazen, en het zieke beest sterft onder alle kentekenen van een gantschlyk verval van kracht. — Anderen daar en tegen springen dikwyls overend, en leggen zich schielyk weder neder, springen dan weder op, betoonen zich wild en razend, stooten over al tegen, en zelfs met de horens in den grond, verheffen zich dikwyls met de voorpooten, en sterfen eindelyk onder brullen, snuiven, stampen, tande-

deknarsen en stuiptrekkingen. — Nog anderen worden, nadat deeze toevallen eenigen tyd geduurd hebben, op eenmaal gerust, betoonen weder wat lust tot vreeten, en men meent derhalven, dat zy den berg reeds over zyn. Maar de ondervinding leert weldra, dat men zich met eene vergeefsche hoop geveleid heeft, en zy sterven, onverwachts, als het ware, in den slaap.

§ 20.

Gy moet u echter niet verbeelden, als of alle de evengenoemde toevallen by ieder beest, dat werkelijk ziek wordt, ten voorschyn moesten komen. Neen, zoo als de menschen verschillen, zoo verschilt ook het vee; en zoo als eene en dezelfde ziekte van de menschen by den eenen niet is, gelyk by den anderen, zoo openbaart zich ook de veeziekte by het eene beest anders, dan by het andere. Het eene wordt door dezelve sterker aangetast, dan het andere; het eene heeft roode en uitstaande oogen, het andere meer geele en ingevallene; by zommigen traanen dezelve, by anderen niet; zommigen snotten en kwylen sterk uit de neus en uit den mond, maar by anderen zyn neus en mond geheel droog; by eenigen zwelt het hoofd op, by anderen niet; eenigen hoesten veel anderen weinig; eenigen zien in de ziekte geheel vrolyk en gezond uit, anderen in tegendeel zien er lodderig uit de oogen, en zyn machteloos; eenigen sterven met verstopping, anderen met eenen sterken, waterachtigen doorloop; eenigen geeven maar weinig en dunnen mest van zich, anderen spuiten denzelven als water voort; eenigen zyn altyd warm en heet, anderen maar nu en dan. Om kort te gaan! Gy hebt zelve gezien, en zult nog meer zien, dat de

ziekte zeer onderscheiden, en by het eene beest altoos anders is, dan by het andere. Des niet te min blyft het eene en dezelfde ziekte, naamlyk de veeziekte, zoo als de kinderziekte de kinderziekte blyft, dezelve mag ook in naare uiterlyke vertooning en uitwerkzelen zoo verschillend zyn, als zy maar wil.

§ 21.

Voegt men nu by de dus verre beschrevene toevallen en natuur van de ziekte, de verschynselen, die men by het openen van het zieke, en aan de ziekte gestorvene rundvee in het binnenste van hetzelfde waarneemt, dan kan men niet anders besluiten, dan dat de rundveeziekte *eene van een byzonder besmettingsvergif voortkomende, galachtige ontsteekingskoorts, (of ontsteekingachtige galkoorts) is*, dewelke zeer ligtelyk in eene *rotkoorts* en *brand* overflaat, indien zulks niet door de krachtigste en meest gepaste middelen verhoed wordt. Zo dra door de besmetting, door middel van de ademhaaling of onmiddellbaare aanraaking, maar iets van het fyne ziektevergif in het bloed is overgegaan, dan ontstaat op dezelfde wyze, gelyk, by voorbeeld en ten bewyze, een klein stuk zuurdeeg een geheele kuip vol meeldeeg aan 't gisten brengt, even zoo ook in het bloed van het rundvee eene innerlyke gisting of sterke beweging, door welke al het bloed in eenen ontsteekbaaren toestand gebracht wordt. Dat dit werkelyk zoo is, blykt reeds hieruit, om dat het bloed, 't welk men van een ingeënt, maar nog niet ziek, of ook van een, zedert een of twee dagen, werkelyk ziek geworden stuk vee aftapt, volkomen stolt, zoo dat het, gelyk een koek, aan malkanderen hangt, en ge-

geheel en al geen bloedwater, (wey) of ten minsten maar weinige droppels daarvan afzet. Maar waar zulk bloed gevonden wordt, daar zeggen de Arden algemeen, dat er eene neiging tot ontfteeking, of een ontfteekbaare toestand, voorhanden is. Hierby kan men nu natuurlyk vraagen, waar of het water dan gebleven is, dat anders met het bloed vermengd, en tot de in den gezonden toestand noodzaaklyke verdunning van hetzelfde dient. Het antwoord hier op valt niet moeilyk, wanneer men de verschynselen te baat neemt, die men by elk stuk vee, dat ziek is geworden, ontwaar wordt. Dit waterige bestanddeel van het bloed trekt zich naamlyk meer naar de zoogenoemde afzonderende werkruigen, naame-lyk de lever en galblaas, de maag, de darmen, de nieren, de neus, de speekselklieren enz daarom worden, gelyk ik my door de waarneming van het ziekgewordene, en door het openen van het, in het begin van de ziekte, ter nedergeflagene vee overtuigd heb, de gal, het maagsap, het darmsap, de pis, de neusfym, het speekzel enz. veel dunner, dan zy natuurlyk zyn moesten. Maar als deeze vochten dunner en waterachtiger zyn, dan dezelve behooren te wezen, dan moeten zy de diensten niet meer verrichten kunnen, die zy eigenlyk moesten verrichten. Daar nu de verteering van de genotene spyzen hoofdzaaklyk van de goede hoedanigheid van het speekfel, van het maagsap, de gal en het darmsap afhangt, zoo volgt hieruit, dat de verteering niet meer behoorlyk kan geschieden, wanneer deeze vochten haare behoorlyke goede hoedanigheid niet bezitten. Hieruit laat zich dan de in het begin van de ziekte plaats hebbende verftopping, en de verdwynende eetlust verklaaren, die men by ieder

stuk vee meer of min waarneemt. Daar nu ieder al eenigzins bedorven of gebrekkig vocht, des te eerder aan een geheel bederf onderhevig is, fcherp wordt en tot verrotting overgaat, wanneer hetzelve op eene warme plaats zich bevindt, zoo kan men ligt begrypen, dat de gal, het maag - en darmsap en de overige vochten van het ligchaam, die bovendien reeds eene slechtere hoedanigheid hebben, dan zy, natuurlykerwyze, hebben moesten, zoo veel te ligter tot een geheel bederf overgaan, en eene grootere fcherpte aannemen, om dat zy in het, door de ontsteekende koorts tegennatuurlyk verwarmde, ligchaam steeken blyven. Dit bederf van de gal en van de overige vochten moet noodzaaklyk nog fchielyker plaats grypen, omdat het natuurlyke vet van het ligchaam door de inwendige ontsteekbare hitte niet alleen grootendeels verteerd, maar ook fcherp en galstrig gemaakt wordt, en derhalven de gal en de fappen van het ligchaam in het algemeen eene grootere fcherpte verkrygen moeten, dan dezelve in den natuurlyken toestand hebben. Deeze fcherpte bemerkt men niet alleen zeer duidelyk aan het uitvloeifel uit de neus, den mond en de oogen, maar dezelve hoopt zich ook voornaamlyk in de ingewanden of de darmen op. Maar waar eene fcherpte plaats heeft, daar heeft ook eene grootere prikkeling, en dus een grootere toevloed van fappen plaats; en hieruit ontfstaat dan niet alleen de lelyk stinkende en waterachtige doorloop, maar ook de veele roode, zwarte en brandige plaatfen, die men aan het vee, 't welk aan de veeziekte gestorven is, inwendig waarneemt. Door het bederf van al die vochten moet echter ook het bloed bedorven en ontbonden worden, om dat een groot gedeelte van

van deeze vochten in het bloed overgaat, en er moet dus, in den beginne, eene zoogenoemde *gal-koorts* ontstaan, dewelke wel dra tot eene *rotkoorts* overlaat, wanneer de scherpe gal, benevens de overige onzuiverheden niet uit den weg worden geruimd. Zoo vereenigen zich dus, op eene geheel natuurlyke en begrypelyke wyze, verscheidene koortsen met elkanderen, die reeds op zich zelve gevaarlyk zyn, maar door derzelver vereeniging noodzaaklyk nog veel gevaarlyker moeten worden. Gy moet derhalven, indien gy de zaak rypelyk overweegt, zoo als ik u dezelve kortelyk, maar duidelyk verklaard heb, zelve inzien, dat de veeziekte tot de allergevaarlykste en slimste ziekten behoort, vooral, wanneer ongezonde stallen, gebrek aan zindelykheid enz. het bloed nog meer helpen bederven.

§ 22.

Maar daar ik, in het begin van het vorige Hoofdstuk, van verschynselen gewag heb gemaakt, die men by het openen van het zieke en gestorvene rundvee waarneemt, zoo zal ik u thands ook zeggen, waarin deeze verschynselen bestaan.

Wanneer gy een stuk vee slacht, dat eerst *één* of *twee dagen ziek* is geweest, dan zult gy gemeenlyk de volgende verschynselen vinden. De eerste en tweede maag, te weeten de Pens en de Hooft, zyn vol van grof, onverteerd voedsel, gelyk men zulks ook in den natuurlyken toestand vindt, en hebben nergens een teeken van ontfteeking of brand, maar zyn overal natuurlyk gesteld. De derde, Bladerenmaag of Boek geeft, by het openen, nog genen zeer kwaaden reuk van zich, maar behelst gemeenlyk reeds tamelyk droog en hard voedsel, weshalven de-

dezelve als een harde en vaste klomp is aantevoelen. Echter heeft dit niet altyd plaats, maar dezelve is zomwylen nog geheel week en behelst een dikachtig voedzelpap, gelyk hetzelve in den gezonden toestand gevonden wordt. Heeft men het beest nog niet lange dood laten liggen, dan zit het inwendige vlies van deeze maag nog heel vast, en laat zich niet de vingefen niet los maaken, gelyk by vee, dat aan de ziekte gestorven, of na eene meer langduurige ziekte gedood, of by volmaakte gezondheid geslacht is geworden, en maar vier en twintig uren dood liggen is gebleven, het geval is. De vierde, of eigenlyk zoogenoemde rundermaag (ook vetmaag, lebbe of rooi genoemd) toont zich gemeenlyk al niet meer zoo heel gezond, gelyk dezelve natuurlyk zyn moest, maar men bemerkt aan dezelve, hier en daar, eenige roode en ontslookene plaatsen, waarby men zich echter in acht moet neemen, de zwartachtige verw van het binnenste vlies niet voor ziek of ontslooken te houden, om dat die verw tot den natuurlyken toestand behoort. Meestal ontdekt men ook in dezelve een geelbruinachtig, dun, als drek of vuiligheid ruikend vocht, 't welk zich ver naar beneden in de dunne darmen uitstrekt. Deeze dunne darmen zyn, op meer plaatsen, door de lucht opgezet of opgeblazen, en wanneer men dezelve, naar de lengte, open snydt, dan vindt men op derzelver binnenhuid reeds eenige spooren van ontsleeking. In de dikke darmen bemerkt men meerendeels nog den gewoonen drek of mest, die echter iets harder is, dan naar gewoonte. De lever heeft nog haare natuurlyke gedaante, is echter toch al murver, dan gewoonlyk, en de galblaas is bovenmaatig groot en uitgezet, en bevat eene buitengemeene menigte van

van dunne, waterachrige, meer bruinachtige gal. die echter nog geen kwaaden reuk heeft. De milt ziet er donkerder en blaauwachtiger uit, dan in den gezonden staat, de nieren zyn nog geheel gezond, de pisblaas echter bevat meestal eene groote menigte van dunne, klare pis, die reeds de natuurlyke pislucht niet meer ten vollen heeft. De longen hebben, wanneer het beest niet reeds van te voren een gebrek aan dezelve had, nog haar geheel natuurlyk voorkomen, echter zyn de takken van de luchtpyp vol van een wit, en hier en daar, zelfs wel roodachtig schuim. Het hart is nog heel goed, en bevat zelfs, in deszelfs holten, groote klonten van geronnen bloed. Ook in de groote aderen vindt men het bloed geronnen, en men kan hetzelfde, in lange, vaste klompen er uit haalen, 't geen dus tot een klaar, onwederleglyk bewys verstrekt, dat de ziekte, in den beginne, maar van eenen ontfteekenden, en dus niet van eenen verrottenden aart is, om dat het bloed anders zwarr, en geheel vloeibaar en onthonden moest wezen. In het hoofd vindt men niets byzonders, behalven dat de hersfenenvliezen zomtyds met bloed onderloopen zyn. Het vleesch heeft zyn natuurlyk aanzien, zoo dat het elk voor gezond en eetbaar zou houden.

§ 23.

Geheel anders daarentegen zyn de verschynselen, die men in zodanige beesten aantreft, welke of na eene *ziekte van meerdere dagen* dood geslagen zyn geworden, of van zelve *gestorven* zyn. Hier vindt men, naamelyk. het net met het ingewand, naar evenredigheid, buitengemeen mager, en over 't algemeen,

meen, in het geheele beest, al is het voor de ziekte nog zoo vet geweest, naauwlyks half zoo veel vet of ongel, als men anders gevonden zoude hebben, hetwelk daar van daan komt, om dat het vet in zich zelve verteert, en het bloed en de gal helpt bederven. De twee eerste maagen zyn buitengemeen met grof, gekouwd voedsel opgevuld, al is het ook, dat het beest, reeds zedert etlyke dagen, niets meer gevreeten heeft. Daarby is de pens van lucht sterk opgezwollen en uitgezer, dewelke eenen onzuiveren en ansachtigen reuk heeft, en de binnenste rok laat zich dikwyls met de vingeren afkrabben, en de daar onder zich bevindende huid heeft, als het ware, het aanzien, als of dezelve met kleine bloedsdroppels besproeid ware. De derde of bladerenmaag is zoo hard aan te voelen, als een steen, en als men hem opensnydt, komt u een ondraaglyke stank te gemoet, die icmand, als het ware, den adem beneemt. De groote hardigheid van deeze maag en de krenghachtige reuk komt van het voedsel voort, dat door de hitte van de koorts uitgedroogd is, en wegens deeze hitte tot verrotting begint over te gaan. Hetzelve is dikwyls zoo droog, dat men het als poeier kan stukkend wryven, en hangt dikwyls zoo vast aan de met kleine, uitsteekende vratten bezette bovenhuid van de bladeren, dat deeze er aan kleeven blyft, wanneer men hetzelve uit de bladeren uitneemt. De bladeren zelve hebben op verscheidene plaatfen brandvlakken, en zyn, in 't geheel, zoo week, dat men dezelve, zonder de minste moeite, verscheuren kan, en uit de kleine vratten van dezelve kan men zelfs een dun, bloedig vocht uildrukken, hetwelk ten bewyze dient, dat het beest aan verrotting en brand ge-

gestorven is. De vierde maag behelst gemeenlyk een bruinachtig, ten uiterften stinkend vocht, en is altoos meer of min ontstoken, en met brandvlakken bezet. De dunne darmen zyn op veele plaatsen ontstoken, en zelfs, in de meeste gevallen, in eenen geruimen omtrek, door 't koude vuur aangetast, het welk zich door haare blaauwe en zwarte kleur, byzonder op de binnenzyde, te kennen geeft; in 't overige zyn dezelve dikwyls ledig, en vol van aasachtig ruikende winden, of ook wel van een gestaartig, hier en daar, als het ware, met bloedstreepen en slym of etter vermengd dun vocht, dat zich, verder naar beneden, in de dikwyls mede ontsokene en brandige dikke darmen of in 't geheel verliest, of geduurig danner, stinkender, en met meer slym en bloed vermengd is. De lever is slapper en weeker, dan zy natuurlyk moest wezen, by 't stukkend snyden komt niet alleen dunne gal, maar ook zwart, ontbonden bloed uit dezelve voort, en in de aderen vindt men niet zelden witte wormen, die echter niet wezenlyk tot de ziekte behooren. De galblaas is meest altyd boven maate groot en opgezet, zoo dat zy dikwyls wel vier tot zesmaal grooter is. dan zy, in den gezonden staat, moest wezen. In plaats van er eene gezonde, groenachtiggeele, wat dikke gal, die men, als het ware, gelyk syroop of honig in lange draaden trekken kan, in aan te treffen, vindt men er een bruinachtig, waterigdun, lillig, en krengeachtig stinkend vocht in, dat ik by niets beters vergelyken kan, dan by bierdroesfem. Deeze slechte gal is dikwyls zoo scherp, dat zy eenen gezonden mensch groote blaëren en roode vlakken veroorzaakt, wanneer hy dezelve met de hand aanraakt, gelyk dit my zelve, meer dan eens, gebeurd is; en uit dien

dien hoofde moet dezelve, daar zy geduurig in de darmen invloeit, door haare fcherpte, niet alleen eenen fterken doorloop veroorzaaken. maar ook de darmen aantasten of ontfteeken en in brand zetten. De groote maagklier is gewoonlyk grooter, dan dezelve zyn moest. en bevat een fcherp zever of kwylachtig vocht. De milt heeft eene meer in 't lootvaale of blaauwzwarte vallende verw, en is zoo bros, dat men dezelve van binnen met de vingeren kan stukkend drukken. De nieren zyn gewoonlyk bleeker, dan ze anders zyn, en de pisblaas is nu eens geheel natuurlyk en vol pis, en dan wederom geheel ledig, en hier en daar ontftooken. Is het gestorvene beest eene dragende koe, dan vindt men dikwyls den draagzak (de baarmoeder) ontftooken, maar het kalf zonder eenige kenmerken van ontfteeking of verrotting. Is daar en tegen de koe, na dat zy reeds begon te herftellen, van machteloosheid of verzuim van de nodige verfterking gestorven, dan vindt men het kalf meestal door verrotting aangetast. De longen zyn meerendeels geheel week, en zelden zonder ontfteeking, brand, verharding, of eenige andere fout. De luchtpyp is van binnen meerendeels ontftoken of brandig, en vol van een rood fchuim, en de binnenfte rok kan men van dezelve gemaklyk afkrabben. Het hart vindt men flapper en bleeker, dan in den natuurlyken toestand, en vol van zwart, ontbonden, en vloeibaar bloed, 't welk men ook in de aderen aldus aantreft. De tong is meerendeels gezond, echter zomtyds aan den wortel ontftoken, en, berevens den binnenmond, met blaazen en roode of zwartachtige vlakken bezet. De herferen heb ik byna in alle gevallen geheel onbefchadigd en natuurlyk aangetroffen; slechts

ee-

eenige keeren waren dezelve weeker, dan gewoonlyk, en de hersenvliezen met dun bloed onderloopen. Het vleesch ziet meestal zeer goed en gezond uit, echter zullen er zomtyds kleine builen onder gegroeid zyn. Tusschen het vel en het vleesch vond ik dikwyls een aanmerkelyke menigte van water.

§ 24.

Maar wat ik boven, in No. 20, van de toevallen van de veeziekte gezegd hebbe, dat dezelve, naamlyk, by het ééne stuk niet zyn gelyk by het andere, dat geldt ook van de verschyntelen, welke men by vee, dat aan de ziekte gestorven, of, reeds ziek zynde, dood geslagen is, aantref. By het eene beest vindt men alles net zoo gelyk ik het beschreven hebbe; by het andere ontbreekt er het een of andere aan — Het eene is terstond, in het begin van de ziekte, en wel aan ontfteeking gestorven, en heeft derhalven in zyne aderen geronnen bloed; het andere is laater, en aan errotting gestorven, en heeft derhalven zwart, onthonden bloed. - - Het eene is met verstopping; het andere met eenen doorloop gestorven. By het eene vindt men dus de darmen, vooral de dikke darmen, vol van natuurlyken, harden mist of drek, of vol van harde klonten van geronnen bloed; by het andere zyn de darmen slechts van winden opgeblazen, en met een flymachtig, etterachtig, bloedig en ten uitersten aasachtig stinkend vocht opgevuld. — By de meesten is de bladerenmaag, het boek, zo hard, als een steen; by anderen, hoewel by weinigen, is dezelve natuurlyk week. — In de meesten vindt men eene groote, dunne en kwalyk ruikende gal; in anderen, hoewel weinigen, is dezelve echter zeer klein, geheel dik en zwart. — Zommigen hebben goe-

de en gezonde longen; by anderen zyn dezelve zeet ontstoken en brandig enz.

§ 25.

Na al het geene ik tot dus verre heb aangehaald, behoefte ik u dus, als redelyke menschen, geheel niet te zeggen, dat de ziekte ten uitersten hevig en gevaarlyk is, en dat gy zelven, zo min als uwe gewoone veedokters, niet in staat zyt, het kwaad altoos van grond uit te genezen. Ook kunt gy hieruit reeds opmaaken, dat één middel alleen niet toereikend is, om de ziekte weg te neemen, en dat enkel maar gestudeede Dokters en Veedokters in staat zyn, door gepaste middelen, uw vee te herstellen. Tot deeze herstelling hebt gy des te meer hoop, wanneer de bovengenoemde toevallen niet schielyk op malkanderen ten voorschyn komen, maar de ziekte, in haar beloop, heel zacht is; daar en tegen het gevaar altoos des te grooter is, en de dood des te eerder plaats grypt, hoe schielyker deze toevallen op elkanderen volgen. By eenen lelyk stinkenden, waterachtigen, en met perfsing verzelden doorloop, is meestal alle hulpe te vergeetsch; echter heb ik nog al menig stuk van dien aart er door gebracht. Hoe meer de koude van de ooren en de horens toeneemt, en hoe meer het beest kermt en steunt, des te gevaarlyker is het met hetzelfde gesteld. Het geheel koud worden van de ooren en horens, het hangen van het hoofd, het menigvuldig hoesten, het zwaar in en uit ademen, waarby het beest hevige trekkingen in de vangst heeft, benevens een groot geduld en schynbaare ongevoeligheid by het aantasten, zyn bykans zekere voortekens van den nabyzinden dood. Ryzen de haren op den rug sterk omhoog, dan is er groot gevaar voor handen, echter

er is er nog hulpe mogelyk. Even zoo is er ook, in verscheide gevallen, nog hulpe mogelyk, ja het vee komt er zomtyds zelfs wel van zelve door, wanneer het den zogenoemden ruischenden of vliegenden brand bekومت, waarby een geruischmakend gedruis gehoord werdt, als men niet de hand heen en weder over den rug strykt. Wordt het vee daar en tegen sterk opgezet, hoort men een hevig rommelen in den buik, en is er een menigvuldig oprispen voorhanden, dan is het vee byna zeker verlooren, hoewel ik er toch ook nog eenigen van zulke stukken hebbe doorgebracht. Op den vierden, vyfden, zesden dag van de ziekte is er zelden hulpe meer mogelyk; en enkel nog maar in gevallen, wanneer de toevallen vooraf zeer zacht zyn geweest, of wanneer by zommige slimme toevallen toch ook verscheide goede aanwezig zyn, kan men op beterschap hoopen. Uitslagen op de huid en aan de uyers van de koeien, en het opzwellen van het hoofd, zyn, over 't algemeen genomen, goede kentekenen; echter kan men er geen vasten staat op maaken, om dat er nog menig stuk sterft, dat diergelyken uitslag en gezwel had. Is het vee langer, dan zes dagen ziek geweest, en begint hetzelfde weder te vreeten, dan heeft men wel eenigen grond van hoope, echter is de geneezing nog twyffelachtig, om dat diergelyken vee, onbeteuziens, weder erger worden, en binnen twee of drie dagen dood zyn kan, zonder dat eenige menschyke hulpe mogelyk is. Een bykans zeker en onbedrieglyk kenteken van herstelling is het, wanneer de reeds koud geweest zynde ooren en horens. langzamerhand weder natuurlyk warm worden, maar voornaamlyk, wanneer het beest wederom begint zich te likken en te herkauwen. Zuik vee komt er gemeen-

meenlyk gemakkelyker door, dat uit den mond, de neus, en de oogen een sterk, slymerig en etterachtig vocht uitloopt. Als het beest den geheelen tyd door warm blyft, dan heeft men veele hoop tot herstelling, om dat dan de uitwaasfeming of het onmerkelyke zweet ligtelyk volgt, van welks ongestoorden en onafgebrokenen voortgang de genezing voorwaamlyk afhangt. Vermindert de doorloop van zelve, en begint het beest sterk en dikwyls te stallen, dan is er vooruitzicht tot genezing. Jong en magger vee wordt, by 't gebruik van gepaste artsenyen, veel eerder weder gezond, als vet vee, by hetwelk, in 't algemeen, het vet tot bederf van het bloed en de gal zeer veel bydraagt. Het vet wordt, naamenlyk, door de inwendige hitte meer of min verteerd, en in 't bloed en de gal gedreven; hier van daan komt het dan, dat men aan vee, dat aan de veeziekte gestorven is, altoos weinig vet en ongel aantreft. Koeien, die een kalf draagen, zyn er veel erger aan toe, dan anderen, die niet moeten kalven, en zy kalven dan ligt voor den tyd, als zy ook het leven behouden. Dit kalven voor den tyd is echter altyd eene gevaarlyke zaak, doordien de koeien dan ligtelyk nog daar mede heen gaan.

§ 26.

Dat de ziekte by het eene stuk vee niet zoo lange duurt, als by het andere, is eene zaak, die uit de ondervinding genoegzaam bekend is. Het eene beest is, als het ware, maar éenen dag ziek, en herhaalt zich terstond weder; het andere heeft al meer dagen daartoe nodig, maar is toch op den vyfden, zesden, zevenden dag buiten gevaar; nog een ander is vier tot zes dagen lang geheel redelyk, verergert echter op den zevenden en de volgende dagen aanmerk-

merklyk, en sterft onverwacht. Eenigen houden het wel twaalf tot veertien dagen, maar sterven toch eindelyk. Anderen zyn even zoo lange ziek, en komen er door. Zommigen zyn maar eenen of twee dagen ziek, en sterven schielyk; terwyl anderen eenen langeren tyd doorstaan, en op den vyfden, zesden, zevenden dag sterven enz. Men moet echter hier by aanmerken, dat zommige beesten nog voor geheel gezond gehouden worden, om dat zy nog geduurig vreeten, alhoewel zy reeds werkelijk ziek zyn. Gemeenlyk steekt de ziekte ten minsten reeds zes tot veertien dagen in het ligchaam, eer dezelve uitbeest; en dikwyls ziet men het eerste begin van de ziekte des te ligter over 't hoofd, om dat men niet geduurig om en by het vee is, of er niet naauwkeurig op let. De ziekte kan ook by het eene beest niet zoo, als by het andere zyn, om dat er uit hooft van den ouderdom, de ligchaamsgesteldheid, het voedzel, de oppassing enz. eene groote verscheidenheid onder het vee plaats heeft. Over 't algemeen kan men echter aannemen, dat de oneffene dagen, naamenlyk, de vyfde, zevende, negende, elfde enz. de beslissende dagen zyn. Dit echter kan, gelyk natuurlyk is, geen plaats hebben, wanneer men de natuur in haare werkzaamheden stoort, wanneer men verkeerde en schadelyke middelen gebruikt, wanneer men het tydftip laat voorby gaan, waar men, door behoorlyke geneesmiddelen, het leven van het beest had kunnen redden, en wanneer men de vuiligheid en kwaade stoffen, die van de ziekte nog in het ligchaam terug gebleven zyn, en dus als eene nieuwe oorzaak den dood kunnen bewerken niet, door ontlattende middelen, ter behoorlyken tyd wegschaft.

§ 27.

Als gy nu een stuk vee in uwen stal hebt, waarvan zich eenige van de in No. 19 opgegevene toevallen laten bespeuren, zoo dat gy dus gelooven moet, dat hetzelfde met de veeziekte besmet is, vooral, wanneer deeze ziekte in uwe plaats of nabuurschap reeds aanwezig is, dan verzuimt toch, om uw eigen voordeel, geen en oogenblik; maar gaat terstond tot den rechten man, dat is te zeggen, tot eenen gestudeerden Dokter of Veedokter, vooral, wanneer dezelve door de overheid daartoe aangesteld en u aangewezen is, die u voor uw vee terstond gepaste en goede middelen zal verordineeren, die, als zy ook al uw vee niet kunnen redden, ten minsten verscheide stukken in het leven zullen behouden, en volbrekt geen schraade zullen doen. Maar als gy nu antfeven hebt, dan geeft dezelve ook ordentelyk en regemaatig in, gelyk de Dokter het verordineerd heeft, en doet niet zoo als gy wel meer gewoon zyt, datgy hun maar eens wat ingeeft, en dan terstond hulpe zien wilt. Dat kan maar een dwaas mensch vergen, die niet weet, dat ieder ziekte eerst ryp of gekookt moet worden, eer dezelve weder kan verminderen en ophouden. Maar gelyk een verstandige huisvader de uren naauwkeurig uitrekent en bepaalt, wanneer dit of dat werk geschieden moet, om het huishouden in orde te onderhouden; zoo verdeelt en bepaalt ook de geneesmeester de uren naauwkeurig, wanneer een geneesmiddel gegeven moet worden, ten einde de orde in het zieke ligchaam te herstellen. Die genee maakt dus de herstelling van deze orde onmogelyk, die zyn zieke vee de geneesmiddelen niet zoongeeft, gelyk het de Dokter, om wyze redenen, ge-

gebiedt. Het ordentelyk ingeeven van de artsfenyen is het echter niet alleen, waar op het aankomt, maar daar moet ook nog bovendien al het overige stiptelyk worden opgevolgd, wat de veearts u aanbeveelt. Indien dit niet geschiedt, en gy dus uw vee toch komt te verliezen, dan moet gy de schuld niet op den Dokter schuiven, maar aan u zelven wyten. Even zoo min kunt gy aan den Dokter of de geneesmiddelen de schuld toeschryven, wanneer het vee, by het gebruik van de artsfenyen, zieker wordt, dan hetzelve te vooren was. Beschouwt maar een ziek stuk vee, 't welk gy in 't geheel geene artsfenyen ingeeft, en zegt, of hetzelve niet van tyd tot tyd slimmer wordt, tot dat de geneezing eensklaps van zelve komt. Ieder artsfeny moet eerst het ligchaam aantasten, eer dezelve helpen kan; en de ziekte moet eerst erger zyn geworden, eer hulpe komen kan. Maar wanneer gy ook alles doet, wat de Dokter of Veedokter u zegt, dan moet gy u echter niet verbeelden, dat uw vee er nu zeker door zal komen. Neen! de Arts is niet almachtig en geenzins Heer over leven en dood. hy kan derhalven ook niet alles redden, hoe zeer hy zulks ook wenscht. Wanneer derhalven ook het eerste en tweede stuk mogt komen te sterven, 't welk gy de artsfenyen hebt ingegeeven, dan gaat, des niet te min, onvermoeid voort, en laat u door geen toe of afraaden van uwe buuren, naastbestaanden en andere lieden van 't gebruik der artsfenyen afschrikken, welken de Dokter of Veedokter u heeft voorgeschreven.

§ 28.

Daar het echter ligtelyk kon gebeuren, dat gy geen en bekwaamen Dokter of Veedokter in de

nabyheid had, by wien gy raad en hulpe kon zoeken; zoo zal ik u nu zeggen, wat gy met uw vee moet beginnen, om hetzelfde gemaklyk er door te helpen, of, om hetzelfde ten minsten niet te benadeelen.

De eerste hoofdregel is deeze: *dat gy, zo dra maar een stuk vee uit uwen stal begint ziek te worden, hetzelfde oogenbliklyk uit den stal wegdoet, en op eene andere, niet al te koude, plaats, by voorbeeld, in eenen paarde- of schaapstal, of in eenen schuur, loots enz. brengt, en alle gemeenschap van hetzelfde met uw overige, nog gezonde vee, ten eenenmaale afbreekt en belet.* Hierdoor alleen kunt gy verhoeden, dat uw overige vee niet ook ziek wordt. Deeze afzondering van het zieke stuk moet echter reeds op den eersten dag geschieden, wanneer gy merkt, dat hetzelfde niet recht meer wil vreeten, want anders waasfemt en blaast hetzelfde door de huid en door de longen veel ziektevergift uit, en besmet daarmede ook de overige, nog gezonde, stukken. Bovendien spreekt het van zelve, dat gy van het zieke niet tot uw gezonde vee gaan moogt, gelyk ik reeds by No. 6 gezegd hebbe, om dat gy anders de besmetting van het zieke vee daar naar toe zou slepen. Het beste is, dat gy aan het zieke vee, het zy van uwe kinderen of dienstboden, terstond eenen eigenen oppasfer geeft, die, van nu af, niet meer met het gezonde vee mag te doen hebben, tot dat het zieke stuk reeds agt of veertien dagen hersteld is geweest. Het besmettende ziektevergift is zoo fyn, dat het ligtelyk aan de kleederen aanhangt, en derhalven moet gy diegenen, die het zieke vee oppassen, nog daar en boven gelasten, dat zy met de stalkleeding, die zy by het

het zieke vee hebben aangehad, niet in het huis komen, en met u verkeeren, om dat anders het ziektevergift van hunne tot uwe kleederen overgaan, en aan uw gezonde vee de ziekte kon mededeelen. Vraagt maar dezulken, die reeds ziek vee gehad hebben, en zy zullen u zeggen, dat ik de waarheid spreek!

§ 29.

De tweede hoofdregel, by de behandeling van uw zieke vee is die: *dat gy hetzelfde, van het oogenblik af, wanneer gy de ziekte ontdekt, al het gewoone vaste voer geheel onttrekt*. Om u te overtuigen, hoe ten uitersten gewichtig en noodzakelyk de opvolging van dezen regel is, zal ik u maar aan dat geene herinneren, wat ik boven, by gelegenheid van de opening van doode ligchaamen, in No 22 gezegd hebbe. Als gy naamenlyk een gedurende de ziekte ter neder geslagen, of een aan de ziekte gestorven stuk rundvee opent, dan vindt gy de pens *altijd* vol van raauw, onverteerd, maar half vermaalen voer, en het boek meestal steenhard en vol van meer of minder drooge, heete en murve voerkoeken. Dit zoude gy aldus niet vinden, indien het beest nog herkaauwen kon, en zyne volkomene verteeringskracht nog had. Wanneer nu niet eenmaal dat geene, wat reeds in de pens en in het boek is, verteerd kon worden, hoe veel minder zal dat geene verteerd kunnen worden, wat eerst kortelings daarby is gekomen! Het beest vreet zekerlyk, ofschoon het al ziek is, nog geduurig voort, omdat by hem de eerste en tweede maag nog onbeschadigd is; maar omdat de derde maag of het boek, gelyk ook de vierde of de lebbe, en de gal reeds bedorven zyn, en dus geen van deeze

drie tot de verteering meer geschikt is, zoo moet het voër in de eerste en tweede maag, of in de pens en in de hoeve blyven liggen, zoo als het er in gekomen is, en het herkaauwen moet noodzaaklyk ophouden, 't welk zich naar de verteering richt, die in de derde maag of het boek geschiedt. Wat zal er dan nu gebeuren, wanneer gy het vee, of veelmeer den pens, die nog gezond is, door voor- geworpen voër aanprikkel, en dus geduurig nog meer spyze in het vee instopt? Moet niet het voër onverteerd in de maag blyven liggen, en denzelven uitspannen? maar nog meer: Zal de natuur, die zich door herkaauwen mogelyk zelve wederom had kunnen helpen, niet hierdoor in haare werkzaamheden gestoord, en door het bovenmaatige voedzel, en door de uitdeijng van den pens van 't herkaauwen geheel worden terug gehouden? Zal dit niet te meer plaats hebben, daar die sappen ontbreken, of gebrekkig en bedorven zyn, die tot de verteering moeten medewerken, als, by voorbeeld, het speek- zel, het maagensap, de gal, en het darmsap? En als de pens zoo volgepropt is, zal dan niet aan het drinken, ja zelfs van zuiver water, de doorgang door denzelven dermaate versperd zyn, dat het gro- tendeels in den pens zitten blyft, denzelven nog meer uitspant, en geenzins in de derde en vierde maag, en in de darmen komt, alwaar hetzelfde het verharde voedzel week maaken, en de scherpe, be- dorvene gal, benevens den verharden slym en bloed verdunnen, inwikkelen en tot den afgang bekwaam moest maaken? Zult gy dus niet zelve de ziekte vermeerderen, en gevaarlyker maaken? Zult gy de herstelling van uw zieke vee nier zelve beletten, en hetzelfde des te eerder in den vilkuil brengen, als gy uw vee zoo lange allerhande hard voër te
vree-

vreeten geeft, als hetzelfde maar vreeten wil? Zekerlyk! Gy zyt immers wys genoeg, om hierdoor overtuigd te worden, hoe ten hoogften noodzaaklyk en nuttig het zy, mynen regel optevolgen, en uw vee, van het oogenblik af, wanneer het ongesteld of ziek wordt, geen hooi, stroo, hekzel en ander vast of hard voedsel meer te geeven.

§ 30.

Op dat gy echter niet moogt vreezen, als of ik uw vee geheel en al wilde laten uithongeren, zoo hoort nu verder, wat ik u aanraade. Om uw vee by krachten te houden, op dat het de ziekte des te eerder en gemaklyker kunne doorstaan, moet gy hetzelfde *niets anders, dan enkel goet, voedzaam drinken of slokbering geeven*. Van de opvolging van deezen regel hangt de behoudenis van uw vee grootelyks af. Bykans ieder ziek beest lydt, van het begin der ziekte af, aan verstopping, en wanneer deeze wordt weggenomen, dan gaat de drek terstond in harde, vaste, als het ware, verbrande brokken af; waarop zich dan eerst de roodeloopachtige doorloop vertoont, die gewoonlyk plaats heeft. Zommige beesten bekomen echter, gelyk ik reeds in No. 10. gezegd hebbe, geheel en al geen doorloop, maar blyven tot aan hun einde verstopt, en de endeldarm staat by dezelve dikwyls zoo verre open, dat men de harde en vaste dreklonten er in zien en met de hand er uit kan nemen. Deeze dreklonten zullen, even zoo als het voedsel in de maag en in den pens, wegens de groote innerlyke hitte van de beesten, natuurlyk meer en meer uitdroogen, de maag zal derhalven geduurig harder, en het kwaad ongeneesbaarer worden

den, indien gy niet, door hetzelfde dikwyls te laten zuipen, en door het inschudden van goede, slymerige en voedzaame dranken zorg draagt, dat de innerlyke hitte verminderd, de groote droogte verhoed, de scherpe stoffen ingewikkeld, en het beest daarby op het krachtigste gevoed wordt. Dit oogmerk bereikt gy het best, wanneer gy uw vee in de geheele ziekte niets dan *meelaranken*, *zemeldranken*, en *lynkookzel* geeft. Tot het laatste kunt gy zo wel het bloote *lynzaad*, als ook de *lynkoeken* neemen, dezelve in water behoorlyk kookten, zo dat het afkookzel wat slymerig wordt, en het vee daarvan, koud of laauwwarm, zo veel zy maar willen, zuipen laat. Indien het vee echter van zelve niet wil zuipen, en daarby heel ziek is, dan moet gy hetzelfde daarvan dikwyls ingeeven. *Hoe meer het daarvan krygt, des te beter is het.* Deeze drank is zelfs beter, dan de andere voorheen genoemde dranken, om dat het lyn tevens veel olieachtigs in zich behelst, 't welk het meel en de zemel niet hebben. Tot afwyseling kunt gy echter ook, nu en dan, niet alleen meel en zemeldranken, maar ook andere slymerige en voedzaame afkookzelen van mout, ruuwe en gepelde gerst, haver, gort, en diergelyken, als ook *melk* en *karremelk* geven. Zeer heilzaam is ook een afkookzel van de wortels van het in uwe velden zo menigvuldig groeiende *lid* - of *knoopgras*, ook *kweek* genoemd, (Rad. Graminis.) van de *bladen* of den *wortel* van de *witte maluwe* of *kaasjeskruid*, ook *heemst* genoemd, (Fol. & Rad. Altheæ.) van het *hoefblad*, ook *paardsklaauw* genoemd, [Hb. Tusf. Farfaræ]; van *maluwen*, ook *kaasjesbladen* genoemd, (Fol. & Flor. Malvæ), van *waalwortel* of *smierwortel*, (Rad. Symphyt.), van *zeepkruid*, (Hb. Saponariæ)

riæ), *klaproozen*, (Flor. Papaver Rhoead. of Erratici) *) en diergelyken, waarvan gy of maar één alleen, of ook meerdere, van ieder even veel onder malkanderen gemengd, zoo als gezegd is, in water afkookten, en het vee dikwyls kunt laten zuipen, of hen hetzelfde ingeeven. Ik gebruik voornaamlyk een mengzel van zes handvol *heemstbladen* en *heemstwortel* (ook *witte maluwe* of *kaa jes kruid* genoemd); even zo veel *waal* of *finceerwortel*, en vier handvol *klaproozen*, benevens vier handvol *schelkenskruid*, ook *slinkende gauwe*, *gouw wortel* genoemd, (Rad. Cheilidoni majoris, en even zoo veel *Gods genade kruid* (Hb. en Rad. Gratiolae), en ik moet zeggen, dat ik er groot nut van bespeurd heb. Ik laat twee handenvol van dit mengzel in twee mengen water afkoken, en deeze portie *alle drie uren*, laauw warm, van ieder ziek stuk zuipen of hem dezelve ingeeven. My is nog geen geval voorgekomen, waar niet zelfs by vee, 't welk reeds eenen geruimen tyd ziek geweest, en derhalven gestorven was, de maag door deeze middelen geheel verzacht was geworden. Toont het beest, gedurende deezen tyd, eenigen trek tot vreeten, dan kan men hem wat gemaalen koorn, of draf of jeneverspoeling geeven, om dat dit alles zeer voedzaam is, en open lyf maakt. Men moet er echter *vooral niet te veel* van geeven, om dat de pens anders te vol gepropt, en van winden uitgespan-

*) De latynsche naamen voege ik er daarom by, op dat gy by de *Apothekers* geene verkeerde kruiden bekomt, 't geen ligt mogelijk ware, om dat de planten bykans overal eene andere benaaming hebben. Maar de latynsche naam is in alle Apotheken dezelfde, en dus algemeen bekend.

spannen zou worden. Maar om de geneezing des te spoediger te bewerken, weet ik u, naar myne ondervinding en naar de ondervinding van veele anderen, niets beters aan te raaden, dan dat gy uw ziek vee *over 't geheele ligchaam* met verwarmde *lyn- of raapoly, maanzaadoly, of boomoly*, of ook met gesmolten *vet* insmeert, en dit insmeeren *dagelyks, 's ochtends en 's avonds, herhaalt*, tot dat uw vee weer gebeterd en hersteld is. De goede gevolgen en uitwerkzelen van het *innerlyk* gebruik van *deze* evengenoemde middelen hebben my het eerst op de gedagten gebracht, om dezelve in de veeziekte ook *uiterlyk* te gebruiken; en de ondervinding, dat de pest onder de menschen het eerst door het uiterlyke inwryven van boomoly genezen wordt, heeft my in dit gevoelen nog meer versterkt. Alle beesten, die, *van het begin der ziekte af*, op deeze wyze behandeld zyn geworden, zyn er, tot nu toe, gelukkig doorgekomen, en zelfs één stuk, dat ik met eene kwaadaartige ziektestof had ingeënt, en van den eersten dag der uitbrekende ziekte af met lynolie had laten invrywen, was reeds op den derden dag daarna geheel weder gezond. Nog beter en veiliger is het echter, wanneer men ook *innerlyk* de voorafgenoemde, en onder Nro 32 nog verder opgegevene middelen ordentelyk gebruikt.

§ 31.

Maar gelyk door de tot dus verre opgenoemde middelen de scherpe gal van boven af ingewikkeld en weggeschafte wordt, zo moet dezelve ook van beneden ingewikkeld en weggevoerd, en de mast of endeldarm, benevens de dikke darmen, tegen prikkeling en daaruit voortkomende ontfteeking beveiligd worden. Dit laatste geschied voornaamlyk door *klisteeeren*, die dus ook een *hoofdgedeelte van de geneeswyze uit-*

maaken, en door u niet verzuimd moeten worden, indien gy uw vee in 't leven wilt houden. Het ware derhalven zeer noodzaaklyk, dat ieder dorp ten minsten een Gemeenteklisteerspuit had; maar omdat er evenwel niet veel dorpen zyn, waar eene zodanige te vinden is, zoo kan ieder groote runder- of verkensblaas met eene daaraan vastgemaakte houten pyp of riet ook dezelfde diensten doen. De blaas naamlyk wordt met de warme, vloeibaare stof, van welke ik terstond nader zal spreken, opgevuld, hierop in de opening van de blaas het dunne riet, dat, by voorbeeld, van een stuk wit vlierboomhout geboord kan worden, vastgebonden, de pyp terdege rond en glad gemaakt, met lyn- of boomoly, of finout (reuzel,) of booter bestreken, het beest in den endeldarm gestoken, en daarop de in de blaas zich bevindende vloeibaare stof ingespuut. Als het nog *harden, vasten, of ook wel nog in 't geheel geenen mest van zich geeft*, dan neemt gy tot het klisteeren enkel *lynsof* met eene handvol *zout*; maar als het beest reeds een *doorloop* heeft, dan moet het zout wegblyven, en het klisteer enkel uit *lyn*, of het *afkookzel van de bovengemelde kruiden* bestaan. Mest het beest *zoo dun als water*, en spuit den drek in eenen boog van zich, of is dezelfde met bloed vermengd, dan neemt tot het klisteer twee handen vol *heemstbladen*, ook *witte maluwe, kaasjeskruid*, en eene handvol *Honastongenkruid* (*Rad. Cynoglossi*), kookt beides in twee mengelen water, giet het door een zeef, doet er nog een half pond *lynolie* by, en spuit hetzelfde, op etlyke keeren, het zieke beest in. Hoe vaaker dit klisteer herhaald wordt, des te beter is het, en des te eerder komt er het beest weder van op. De

klis-

klisteeën zyn in waarheid een voornáám reddingsmiddel, en ik kan u dezelve niet genoeg aanprijzen. Zy zyn by den doorloop niet minder heilzaam, dan by verstopping; echter moeten zy, in de onderscheidene gevallen, op de bovengemelde manier veranderd en ingericht worden. Dezelve kunnen voltrekt geen kwaad, indien men maar de behoorlyke voorzichtigheid gebruikt, dat men door het inbrengen van de pyp den endeldarm niet beschadige.

§ 32.

Wanneer gy nu, op de aangehaalde wyze, by uw zieke vee, *terstond van het eerste begin der ziekte af*, te werk gaat, dan zult gy uw vee veel gemaklyker en eerder in 't leven behouden, dan wanneer gy de menigvuldige raadgevingen opvolgt, die u de een of ander mensch, die er geen verstand van heeft, dikwyls wil mededeelen. Geloofst my, het komt er meer op aan, om *de natuur zelve te laten werken, en dezelve in haare werkzaamheden niet te storen*, dan het vee met veelerhande artsenyen op te proppen. Maar als de artsenyen iets helpen, en niet veel meer schaaden zullen, dan moeten zy van eenen kundigen en verstandigen Dokter of Veedokter komen, gelyk ik u reeds meermaals gezegd hebbe. Ondertuschen kunt gy zulke mannen dikwyls niet hebben, wanneer het juist op het noodzaaklykst vereischt wordt; en het is daarom, dat ik u ook eenigzins van dat gene moet onderrichten, wat ieder kundige Veedokter u zoude zeggen indien gy hem konde raadpleegen. Waarom gy uw vee in de ziekte geen hard voer, maar enkel flymerige en voedzaame dranken, benevens klisteeën, geeven moet, weet gy reeds uit het voorgaande; en dat

dat ik u, tot hiertoe, niets, dan enkel goeds heb aangeraaden, waardoor gy uw vee het gemaaklykst er door kunt helpen, zult gy kunnen opmaaken, wanneer gy de verschynselen bedenkt, die zich in ieder ziek, en aan de ziekte gestorven, beest vertoonen. De maag moet verzacht of week gemaakt, de scherpe en bedorvene gal ingewikkeld en weggevoerd, de innerlyke hitte verminderd, de ontsteeking en de brand voorgekomen, en het ziektevergift door de huid weggedreeven worden, indien het vee in het leven zal blyven. Tot verzachting of weekinaking van de maag en de inwikkeling van de gal dienen klaarblyklyk de middelen, welke ik u reeds heb aangeraaden. Tot vermindering van de koorts en de daaruit ontstaande hitte, de ontsteeking en den brand, kunt gy, by de reeds voorheen opgegevene middelen, behalven de *karnemelk*, het zieke vee, in plaats van gemaalen koorn, mout, draf enz. wat zuurachtige fruit, by voorbeeld, appels, peeren, boschappels, kwetschen, mispels, lysterbesen enz. te vreeten, of, gekookt en gekneust, onder het drinken geeven. In deēze landstreeken gelooven veele menschen, dat zy eene goede uitwerking hiervan bespeurd hebben. Ik meene echter bemerkt te hebben, dat het vee er altoos gemaklyker doorkomt, wanneer men hetzelfde in 't geheel niets zuurachtigs en zouts te vreeten en te zuipen geeft. Maar opdat het ziektevergift schie-lyk en ten vollen uit het ligchaam worde uitgedreeven, waartoe het bekwaamste tydstip is, *wanneer de ziekte reeds vier tot zes dagen met eenen sterken doorloop heeft aangehouden*, zoo kunt gy het vee, 's daags eenige keeren, een afkookzel

D

van

van eene handvol witte *vlierbloemen*, en eene halve handvol *kamillenbloemen*, benevens een pint *aschazyn* ingeeven. Deeze aschazyn word op die manier bereid, dat gy zekere hoeveelheid van asch neemt, daarop langzamerhand zoo lange bier of wynazyn giet, tot dat er geen opbruisichen meer bespeurd wordt; zo dra gy dit riet meer bespeurt, giet gy het vloeibaare, 't welk nu geen zuur meer is, er af, en doet het, in de bepaalde hoeveelheid, onder den drank van vlier en kamillenbloemen. Wanneer er een doorloop begint plaats te grypen, is het, behalven de verzachtende klistieren, nog zeer goed, dat gy het zieke vee dagelyks verscheide keeren *laauwwarme melk*, of een mengzel van een vierendeel of half pond *lynolie*, even zoo veel *gesmolten vet* en een half pintje *aschazyn* ingeeft. Hierdoor hebben veele menschen hun vee gered, vooral, als zy er nog een weinig knoflook of gewreven mierikswortel onder gedaan, en de maagen van hun vee meer tot verteering hadden aangespoord. Dit middel is, terstond in den beginne van de ziekte, by veele beesten van goede uitwerking geweest. Maar als er reeds een sterke, stinkende, en met perssing verzelde doorloop plaats heeft, dan moet het knoflook en de mierikswortel geheel en al wegblyven. Behalven dat kunt gy ook *fyn gepulveriseerde koolen*, 's daags etlyke keeren eene handvol geeven. Dit *koolenpoer* doet volstrekt geen kwaad, en kan al, terstond in den beginne van de ziekte, vooral by eenen stinkenden doorloop, met veel nut gebruikt worden. Echter moet het altoos met veel waterachtigen drank vermengd zyn, omdat het anders in de derde maag
niet

niet indringen, en uit deeze in de darmen over kan gaan, waar het toch zyne voornaamste werking doen moet. Dat ik u zoo veelerhande aanraade, moet u niet verwonderen! Ieder heeft dat geene niet terstond by de hand en kan het gebruiken, wat een ander heeft en gebruiken kan; en by het eene stuk vee doet dit, by het andere dat middel goede diensten. Maar wie zyn vee er wenscht door te brengen, moet ook geene moeite ontzien, maar met de grootste zorgvuldigheid dat gene gebruiken, wat ik hem, uit ondervinding, als goed en heilzaam kan aanraaden.

§ 33.

Ik kan u echter niet genoeg waarschuwen, buiten deeze aangehaalde middelen, niets anders te gebruiken, ten zy, dat een gestudeerde veedokter u met zynen raad ondersteunt. Dit geldt voornamlyk van 't aderlaaten en purgeeren, dat van zomigen zeer onbedachtzaam en onvoorzichtig, in elken tyd van de ziekte wordt aangepreezen. Beides is echter slechts onder zekere omstandigheden van nut. Het *aderlaaten* kan slechts in dat geval van nut zyn, wanneer hetzelve twee of drie dagen *voor de uitbersting van de ziekte*, of, *op zyn laatst, op den eersten dag van dezelve* in 't werk wordt gesteld; maar dan helpt het ook, volgens myne dikwyls herhaalde ondervindingen, het allermeeest tot eene schielijke herstelling van het vee. Het is maar het slimste, dat men niet twee of drie dagen van te voren weet, of en wanneer de ziekte zal uitbersten, en dat men het eerste begin van de ziekte zoo

ligtelyk over 't hoofd ziet. Dan ik heb my gewoonlyk op die wyze geholpen, dat ik al het gezonde vee van den stal, waarin er reeds één stuk ziek was, terstond aan den hals ter ader liet. Wanneer dan binnen twee, drie, of meer dagen de ziekte tot uitberfing kwam, dan was toch door de aderlaatingen zoo veel gewonnen, dat de innerlyke hitte niet zoo fel de overhand neemen, en geene ontfteeking in de darmen of de longen kon plaats grypen, zonder dat de krachten van het beest daardoor geleden hadden. Maar neemt men de aderlaatingen eerst na de uitberfing van de ziekte by de hand, dan berooft men de natuur van te veele krachten, floort dezelve in haare werkzaamheden, en verhindert daardoor, dat zy het gift behoorlyk uitwerpen en wegtchaffen kan. Slechts in dat geval van de ziekte, wanneer het beest sterk begint te steunen en te kermen, en men dus ontfteeking in de darmen of de longen moet vooronderstellen, kan het aderlaaten van nut zyn; men moet echter, ook in dit geval, maar zo veel bloed laten, tot dat het beest ophoudt met steunen. Ondertusfchen is in dien tyd gemeenlyk alle hulpe te laat; echter verdient het nog in allen gevallen beproefd te worden, omdat zulks het eenigfte middel is, 't welk, in een zodanig geval, het beest nog kan redden, dat toch bykans zeker verlooren is. Men kan te meer hoop voeden, dat het beest weder genezen zal, wanneer het steunen geheel ophoudt, en het gelaatene bloed niet vloeibaar blyft, maar, binnen korten tyd, gerint. De natuurlyk hierop volgende mattigheid verliest zich van zelve, of na de versterkende middelen, die ik u naderhand, onder Nro. 36. bekend zal

zal maaken. Het aderlaaten kan ik u dus in geen ander geval aanraaden, dan wanneer gy vooronderstellen kunt, dat uw gezond vee, binnen weinige dagen, ziek zal worden, of wanneer gy bemerkt, dat het beest begint schiffig te worden, of wanneer het begint te steunen en te kermen.

§. 34.

Het eigenlyke *purgeeren* kan ik u ook in geen ander geval aanraaden, dan wanneer de ziekte nog geheel in den beginne is, en het beest dus maar eerst eenen of twee dagen ziek is geweest. Het blyft echter altoos een onzeker middel, waarvan, in allen gevalle, maar de verstandige Veedokter alleen gebruik kan maaken. Gy vaart het best, als gy het geheel achter weeg laat. Wilt gy het echter waagen en de verantwoording daarvan zelve op u neemen, dan kunt gy een sterk beest anderhalf tot twee loot Rhaberber (*Rheum*,) of drie tot vier loot Rapontikum (*Raponticum*) tot een fyn poeier, en wat meel en water tot eenen deeg gemaakt, op eenmaal, of nog beter, in twee keeren, binnen twee uren tyds ingeeven. Maar als u dit te duur zou komen te staan, zoo kunt gy twee tot drie loot Lorkenzwam (*Agaricus Pini Laricis*,) en even zo veel wilde Wyngaart (*Bryonia alba* of *dioica*) in een pint water kooken, het afkookzel door een zeef gieren, en zulks het vee op eenmaal ingeeven. Jong en zwak vee, of vee dat kalven moet, durft gy maar de helfte of drie vierde part van deeze portie geeven, maar kalveren nog minder. Ik zeg u echter by herhaaling, dat gy maar in het aller-

eerste begin van de ziekte gebruik hiervan kunt maaken, en daarby altoos veel slymerigen drank na moet geeven. Alle andere purgeermiddelen zyn of te duur, of kunnen zeer nadeelig worden. Maar gy moest dezelve in 't geheel niet gebruiken, ten zy, dat een Dokter of een eigenlyke Veedokter u dezelve aanraade. Maar ook aan deezē gelukt niet alles, en ik moet zelf bekennen, dat er my veelen afgestorven zyn, dien ik wat te purgeeren had ingegeeven, hoewel er ook veelen door gered zyn geworden.

§ 34.

Daar er echter behalven dat veelerhande middelen zyn, die aan ligtgeloovige lieden, als veilige en onbedrieglyke geneesmiddelen worden aangeraaden, zoo zal ik u kortelyk zeggen, wat gy daarvan moet oordeelen, ten einde u voor onnoodige kosten, voor bedriegeryen en voor schaade en ongeluk te beveiligen. Alle verhittende en zweetdryvende middelen moeten volstrekt vermyd worden, by aldien het vee in 't leven zal worden behouden. *Wyn, Brandewyn, Jenever, Peper, Nootemuskaat* en andere *Speceryen*, zyn altoos schaadelyk, wanneer dezelve, op goed geluk, van onverstandige lieden worden ingegeeven; daar en tegen kunnen dezelve toch zomtyds van nut zyn, wanneer een verstandige Veedokter dezelve te rechter tyd bezigt. Zoo heeft men onlangs verscheide zieke stukken er zien doorkomen, wanneer zy, ieder morgen, een halve pint wyn, drie loot gestampde knoflook en een half loot fyn gemaalen peper, vervolgens om 10 uren 's

voor-

voormiddags, om 3 uren 's namiddags, en om 8 uren 's avonds, ieder keer, een half pint wyn, en een loot Driakel hebben ingekregen. Maar behalven dat deeze geneeswyze niet alleen reeds in oude tyden, maar ook nog onlangs in Italien, in Duitschland, in Vrankryk en in Holland, ontfbaare keeren met geen, of met gering gevolg gebruikt is geworden, zal men ook vinden, dat men op een meer goedkoope en even zoo goede wyze zyn ziek vee er door zal helpen, wanneer men de grondbeginselen opvolgt, die ik onder No. 28, 29, 30. 31 en 32 ter neder heb gesteld, en die tot bereiking van hetzelfde oogmerk dienen. *De hoofdzak* berust by *ieder geneeswyze op de opwekking der verlorene werkzaamheid van de verteeringswerktuigen door prikkende middelen van iedere soort, op de uitdryving of scheykundige verandering van reeds voorhanden zynde bedorvene vochten, op de zorgvuldige verpleging en oppassing van het zieke vee, en op de waarneming van de uiterste zindelykheid door vlytig schoonmaaken, roskammen, en wryven van hetzelfde.* — Dan, om wederom tot myn stuk terug te keeren, moet ik herinneren, dat de *kampher* onder honderd gevallen naauwlyks eenige keeren van nut is, en maar van eenen doorkundigen Veedokter gebezigt mag worden. De *steenolie* (*Petroleum*), *laauwrierolie* (*Oleum Lauri*), *Sintjanskruidolie* [*Oleum Hyperici*], de *zwavelbalzem* [*Balzam Sulphuris*] *Terpentynolie*, en andere zulke heete olien en balzems hebben nog nooit eenig wezenlyk nut, maar altoos meer nadeel aangebracht. Van de *rouwe zwavel* en *zwavelbloemen* [*Flores Sulphuris*], en de *zwa-*

vel lever [Hepar Sulphuris] kan men ook juist niet veel goeds zeggen; ten minsten bezitten dezelve geen byzondere krachten tegen de ziekte, en mogen maar van den kundigen Veearts worden gebezigd. *Jeneverbesen* en *Laauwriberbesen* schadden in de ziekte meer, dan dezelve van nut zyn, en bezitten geene krachten tegen de ziekte. *Spiesglas* (Antimonium), en *Spiesglaslever* (Hepar. Antimonie) kunnen maar alleen in de handen van eenen bekwaamen Arts van nut wezen, maar zyn geen onbedrieglyk middel tegen de ziekte. *Vruwenglas* of *Marienglas* (glacies Mariæ) doet volstrekt geen het minste nut; het *Pluimaluin* (Alumen plumosum) echter is zeer gevaarlyk, omdat het, wegens zyne fyne punten, in het vel van den flokdarm vast blyft hangen, en hierdoor ontsteeking en brand veroorzaakt. De *Driakel* en alle middelen van *Heulſap* (opium) zyn, in de handen van eenen onkundigen, een waar vergift, vooral, wanneer dezelve terſtond, in begiu van de ziekte, gegeven worden. Slechts in het geval, wanneer de doorloop ten uiterſten ſterk is, en reeds lange geduurd heeft, kunnen dezelve worden ingegeven; echter behoort hier toe een buitengewoon vermogen van onderscheiding, en oordeel, om het tydſtip te treffen, wanneer dezelve van nut kunnen zyn. Veel beter is onder zulke omſtandigheden, een uittrekzel van *kraanoogen* (Extract. nucis vomicæ), dat by het rundvee en by den mensch geenszins zoo, als by blindgeboorene dieren als een dodelyk vergift werkt, maar in eene geringe hoeveelheid, gelyk veele andere giften, een kostelyk geneesmiddel is. Uit u zelven moet gy het echter niet gebruiken, maar vooraf al-

altoos eenen kundigen Dokter raad pleegen. Het *Bevergeil* (Castoreum) werkt als een kramp en pynverzachtend middel, maar heeft geene byzondere krachten tegen de ziekte en is ook te duur. De zoogenoemde *Bezoarazyn* (Acetum bezoardicum, aromaticum, prophylacticum) is tegen deeze ziekte van geene kracht. De *Hoffmansdroppels*, [liquor anodynus Hoff.n.], de zoetgemaakte geest van salpetèr, en de *naphtha* worden, als zeer duure middelen, door den blooten *zoutgeest* (Spiritus Salis) ontbeerlyk gemaakt. De Spiritus van Vitriool (Spiritus vitrioli) is wel voor den mensch een kostelyk, de verrotting tegenstaand middel, en men heeft aangeraaden, om denzelven ten tyde, wanneer de doorloop by 't vee zich wil vertoonen, in eene zodanige hoeveelheid onder het drinken te droppeler, dat hetzelfde eenen aangenaamen zuurachtigen smaak verkrygt, echter is dezelve, volgens myne ondervindingen, lange zoo goed en heilzaam niet, als de *zoutgeest*, of Spiritus Salis. Deeze laatste mag men echter ook niet terstond, in 't begin van de ziekte, gebruiken, maar men moet wachten; tot dat men ziet, dat de doorloop komt, zonder dat het vee nogthans sterk steunt en kermt. Men doet als dan best, dat men eenige droppels *zoutgeest* [Spir. salis] onder het drinken droppelt, tot dat hetzelfde eenen aangenaamen, zuurachtigen smaak verkrygt. Te veel mag men er echter niet onder doen, omdat het anders te scherp en bytend wordt. Maar over 't algemeen *kan men*, gelyk ik te laatst gevonden heb, *alle deeze zuuren volkomen misfen*, want dat geene, wat by den mensch goed doet, is niet altoos ook by het rundvee goed, maar is dikwyls zelfs

schadelyk. Gy moet dit zelven inzien en begrypen, wanneer gy maar bedenkt, dat het vee een geheel ander voedzel heeft, dan de mensch. Juist uit dien hoofde kan men ook alle zouten, als *Glaubersch-zout*, *Fredrikszout*, *Bitterzout*, *Wynsteen*, *Glasgal* enz. ten vollen ontbeeren, en in plaats van dit alles, indien er al eenig zout noodig is, altoos het gemeene keukenzout gebruiken, dat, gelyk gy allen weet, een zoo goed middel ter bevordering der gezondheid van uw vee is. Het *Ammoniaczout* doet maar by eenen waterigen, schuimachtigen doorloop eenige diensten; echter kan ik niet veel byzonders daarvan roemen. *Kryt*, *eierschaalen*, de *Magnesia*, *kalk*, *kalkwater*, het vlugge loogzout, [*Alcali Volatil. Fluor*,] de *Bolus*, en andere verdichte middelen doen klaarblyklyk meer schade, dan voordeel. *Menschendrek* en derzelver water zyn morsfige, en zeltis schadelyke hulpmiddelen. Het *levendig begraven van den bul*, of *van het eerste zieke stuk op eenen kruisweg*, *het verbranden van een ziek of aan de ziekte gestorven stuk*, en *het ingeeven van de asch van hetzelfde*, *het brood bedelen*, en andere zogenoemde *sympathetische middelen*, behooren tot de zotheden, waarvan geen verstandig mensch zal gebruik maaken. Slechts onwyze lieden zullen het waagen. hun gezonde vee de *klein-gehakte en gebakkene ingewanden van een in de ziekte gestorven of gezond vee in te geeven*. De *wyn* kan maar op het einde van de ziekte van nut zyn, na dat het vee reeds eenen sterken doorloop gehad heeft; hetzelfde moet echter niet meer steunen en kermen, maar enkel nog zeer mat zyn. De *China* is te duur, en kan ook slechts onder deeze om-

stan-

standigheden dienst doen. Dit laatste geldt ook van alle *bittere middelen*, en zogenoemde *pestwortelen* en *pestkruiden*, als *Maliergeer* (Gentiana), *Mees-terwortel* (Imperatoria), *koortsklayer* [Trifolium febrinum), *Lisch* (Iris), *Karlina* (Carlina), *zevenblad* (Tormenilla), *zwaluwenwortel* (Vincetoxicum), *Herstfonge* (Bistorta), *Engelwortel* (Angelica), *Holwortel* of *Baarwortel* (Aristolochia), *Lavas* (Levisticum) *gezeegende distels* (Carduus benedictus). enz. Er groeit bykans geene medicynsche plant, die niet tegen de veeziekte zou zyn aangeprezen, maar gelooft my, *tot hiertoe is er geen eene bekend, die eigenaartige en byzondere krachten tegen dit kwaad bezit*. Veelen helpen en schaden niet, maar het geld, dat gy er voor uitgeeft, is weggegooid; veelen schaaden klaarblyklyk ten allen tyde; en veelen zyn maar onder zekere omstandigheden van nut, maar doen ongelyk meer schaade, wanneer zy ter onrechter tyd gebruikt worden. Maar hierover kunt gy zelven niet oordeelen, om dat gy de zaak niet in den grond verstaat; Laat derhalven de bepaaling van dezelve en van den gepasten tyd, wanneer dezelve gebruikt moeten worden, aan de Dokters en Physici over, die de Overheid heeft aangesteld, en aan kundige Veeartsen; en, als deezen niet by de hand zyn, dan *handelt stiptelyk naar hetgeene ik u, onder No. 36, als den veiligsten weg tot redding van uw Vee, terstond zal aanraaden*.

§ 36.

Zodra gy een ziek stuk vee in uwen stal hebt, laat u dan ten eersten zyn aanbevolen, hetgeen ik u onder No. 28 geraaden heb; als dan ziet toe, of gy,
naar

naar aanleiding van No. 33 en 34, van 't aderlaaten en 't laxeren gebruik kunt maaken, of niet Hierop richt u stiptelyk naar hetgeen ik U onder No. 29, 30, 31 en 32 gezegd heb. Daar by wascht het beest dikwyls den mond uit met *zout* en *azyn*. Tertond op den eersten dag van de ziekte steekt het beest een *haarsnoer* voor aan de borst, waartoe gy of het U reeds bekende *Nies- of heilig kerskruid* (Rad. Hellebori nigri) of beter een stuk *zelfkant* van wollen laken neemen kunt Gy trekt naamlyk het vel sterk in de hoogte, steekt dan met een spits en scherp mes een gat door het dubbeld gevouwen vel, steekt hierop het eene einde van de zelfkant van een zodanig wollen laken, of het heilig kerskruid er door, en haalt het er dagelyks etlyke keeren door. Zwelt de wondt hierna sterk op, en ertert sterk, dan is het geel goed. Geschied dit echter niet in het begin van de ziekte, dan helpt het weinig. Nog beter zou het zyn, als Gy dit haarsnoer reeds voor het uitbersten van de ziekte kon insteeken. Vertoont zich de ziekte reeds klaar en duidelyk, en begint het beest te steunen en te kermen, dan moet Gy, behalven het aderlaaten, dat U vry staat, ook nog aan den buik een zodanig haarsnoer steeken. Maar veel betere diensten doet in dit geval een eigenlyk *blaas-trekkende pleister*, welke Gy op de volgende manier kunt bereiden. Neemt een loot lynolie en twee loot terpentynolie, en zo veel Barnsteen (Succinum), als Gy daarin ontbinden of oplossen kunt. Als dan strykt eene zekere hoeveelheid van deeze zelf, zo veel als Gy goedvindt, op een stuk leder, legt hetzelfde het beest onder op den buik, waar Gy vooraf de haren kort af-

afgesneeden en afgeschoren hebt en maakt het met een bindzel vast. Deze pleister zal binnen korten tyd zeer veel vergift en water in blaëren trekken, en het beest gemeenlyk ophouden met steunen en kermen. Men raadt U zomtyds ook wel tot Spaansche vliegen; maar deeze zyn veel te zwak en de barnsteenzalf verdient derhalven den voorrang. Is het beest hardlyvig, dan kunt Gy, behalven hergeen ik onder No. 30 heb aangeraaden, het beest tweemaal des daags een tamelyk stuk *zeep* in de keel schuiven. Steeken er veele harde en vaste brokken in den endeldarm, dan kunt Gy met de hand dezelve er uithaalen; echter moet Gy de hand vooraf met vet of boter bestryken, en u in acht neemen, dat Gy den endeldarm niet beschadigt. *Kuisteeeren* doen dan het overige. Is de doorloop zeer sterk, dan geeft aan het beest, gelyk ik U onder No. 32 gezegd hebbe, *melk, olie, vet* en *aschazyn*, en zo dra dezelve iets minder wordt, gebruikt dan een sterk afkookzel van *eiken* of *wilgenblaeden*, of *elzenbladen*, of als Gy geene bladen meer kunt hebben, een sterk aftrekzel van de *bars* of *schors van de ze boomen*. Van het eerste neemt men twee opgehoopte handenvol op twee pint water; maar van het laatste is een goede handvol al toereikend. Met groot voordeel heb ik ook het volgende middel gebruikt. Neem *wilgenbast, eikenbast, meekrap*, (*Rubia Tinctorum*), *witte Maluwewortel* (*Rad. Althææ*), van ieder zes loot, het *kruid* en de *bloemen* van *Wolverley*. [*Herba en Folia Arnice*] drie loot, meng hetzelfde wel onder malkanderen, kook dan twee handenvol in drie pinten water, en laat het tot op twee pinten verkooken, en geef aan het

het vee alle uren een halve pint. Hoe meer Gy het vee er van geeft, des te beter is het. Is het beest zeer mat, en de doorloop bykans geheel opgehouden, dan kunt Gy hetzelfde ook des morgens en des avonds een pinje wyn geeven. Vertoont er zich reeds een uitflag op de huid, dan moet Gy het vee een afkookzel van *Vlier*-en *Kamillenbloemen* met *aschazyn* geven, gelyk ik beneden, onder No. 32, heb aangeraaden; en hierby zult Gy u zeer wel bevinden, en uw vee des te zekerder redden, als Gy het de *blaartrekkende barnsteenpleister* op den buik legt. Toont het beest weer eenigen *trek tot eten*, dan geeft aan hetzelfde vooral *nog geen hooi* of ander *vast voedsel*, dat maar weder in de maag zoude liggen blyven, en de vloeibaare stoffen den doorgang zou beletten, maar voedt en versterkt hetzelfde met het reeds genoemde *wilgen- eiken- en elzenafkookzel*, met wat *Raapen* of *zuurkool*, of *versche groente*, of een afkookzel van Mout, of *jene-verspoeling*. Dit moet Gy des te zorgvuldiger in acht neemen, wanneer het beest de mond zeer koud is, zo dat het daarom niet eten kan. Kan het vee nog geen water losfen, weshalven het U dikwyls heel ziek voorkomt, dan klisteert hetzelfde met een afkookzel van eene handvol *Kamillen* en even zoo veel *pietersfelie zaad*, in een pint water, waarby Gy nog eene handvol *zout* en eenige lepel vol lyn- of boomolie voegen kunt. In de geheele ziekte moet Gy de moeite niet ontzien, het vee dikwyls met stroobosfchen af te schuuren en te roskammen, vermits Gy hetzelfde daardoor van de uitgaande haren zuivert, en de beterschap vervroegt. Heeft de zoo genoemde *ruischende brand* aan den ruggraat plaats ge-

gegrepen, dan kunt gy eenige insneden in de huid maaken en het water en de lucht er uit laten gaan, die zich daarin bevinden. Werpt zich ergens een buil op, dan maakt warme omslagen daarover, en zoekt dezelve hierdoor schielyk te doen open gaan; maar wil dit niet gelukken, dan snydt dezelve liever schielyk open. Vertoont zich het beest wederom vlug en vrolyk, en begint nu weder te eeten, dan geeft het, na verloop van etlyke dagen, een van de *laxeermiddelen*, dat ik u onder N 31. heb aangepreezen, of dat een kundige Arts of Veedokter u zal aanraaden, indien gy geen gevaar wilt loopen, dat het beest weder ziek worden en binnen korten tyd sterven zal, gelyk ik zulks onder N, 12, gezegd hebbe. — Wanneer gy dit alles naauwkeurig in acht neemt, en voor 't overige niets gebruikt, wat U welmeenende, of baatzuchtige en kwaaddenkende lieden moesten aanraaden, dan kunt gy u belooven, dat gy meerder vee in het leven zult behouden, dan anders geschied zoude zyn.

§ 37.

Zodra een stuk vee u *gestorven* is, dan verzuimt toch vooral geenen oogenblik, hetzelve uit uwe hofstede naar de plaats te laten brengen, waar het begraven zal worden. Het is eene dwaaze uitzinnigheid, als gy u ontziet, dit werk zelf te verrichten. By ieder verstandig mensch doet het u geene schande, maar veelmeer eer aan, wanneer gy u boven het belagchtyke vooroordeel verheft, als of gy den beul of viller niet in 't ambacht mogt vallen; uw geluk en uwe welstand wordt er immers door benadeeld, wanneer gy het gestorven vee op uwe hof-

hofplaats laat liggen, en hierdoor de gelegenheid tot de besmetting van uw nog gezond vee vermeerdert. In deeze landstreeken zyn waarlyk veel menschen zoo verstandig geweest, hun vee zelven naar buiten te brengen, af te villen, en te begraven, zonder dat zy eerst op den viller gewacht hebben, dien men niet overal zoo schielijk hebben kan, en niemand heeft hen hierover verwytingen gedaan. By het uitbrengen moet gy echter alle voorzichtigheid in acht neemen, op dat de besmetting voor uw vee en dat van uwe buuren niet vermeerdert worde. Het best is, dat gy het vee op eene stede legr, en het door paarden laat weg slepen. Hierby moet gy het gestorven vee iets om den mond binden, op dat de kwyl niet op de aarde kan loopen, ook moet gy eenen stroowisch in den endeldarm steeken, om te verhoeden, dat er geen drek uitkomt. De *huid* van het gestorven beest kunt gy heel wel afhaalen; echter moet gy dezelve voor alle dingen niet in uw huis terug brengen, maar ter *plaats*, waar gy ze hebt afgehaald, zelts met kalk of asch bevryven, of liever terstond naar den looier doen brengen, die van de overheid reeds zal zyn onderwezen, hoe hy er mede moet omgaan, om de besmetting daardoor niet verder te verspreiden. By deeze gelegenheid moet gy alle nabuurige dorpen, waar de ziekte nog niet is, en al het vee, dat u onderweegs te gemoet komt, zorgvuldig vermyden, ten einde door het vel, dat gy by u hebt, de ziekte tot uwe buuren niet over te brengen. Ook het *vet* of *smeer* kunt gy er uit neemen, en aan den zeepzieder verkoopen, wanneer hy *dezelfde voorzichtigheid* daarby in acht neemt. Maar al het o-
verige

overige moet gy terstond en op dezelfde plaats in diepe kuilen begraven, en dezelve zorgvuldig met aarde toemaaken. Hoe dieper de kuil is, des te beter wordt ieder toekomstige besmetting hierdoor voorgekomen. Deeze kuilen durft gy echter in jaaren lang niet open maaken, omploegen, of opgraven, omdat de veeziekte anders ligtelyk wederom zou kunnen uitbarsten. Want men heeft in Vrankryk ondervonden, dat de veeziekte op nieuw zich verspreid heeft, na dat eene, zedert agt maanden toegeworpene, kuil, waar een stuk vee in lag, dat aan de veeziekte gestorven was, weder open gemaakt is geworden. Om u geene knaagingen van het geweten ten aanzien der verdere verspreiding van de ziekte te veroorzaaken, moet gy het gestorvene en afgehaalde vee geenen oogenblik onbegraven laten liggen, nog minder hetzelfde in slooten, vyvers, of loopend water gooien. *De mist*, die in den zieken stal is liggen gebleven, benevens al het *voeder*, dat gy, op eene nuttelooze en dwaaze wyze, aan het zieke vee mischien hebt voorgeworpen, moet gy insgelyks op dezelfde stede, en door dezelfde paarden die by het uitslepen, afhaalen en begraven van het gestorvene vee gebruikt zyn geworden, naar buiten in 't ruime veld aan eene afgelegene plaats brengen, of ook, als gy wilt, begraven, waarby echter te bemerken is, dat deeze plaats even zoo min, als de kuil omgeploegd of opgegraven mag worden. De stal of plaats, waar het gestorven stuk gestaan heeft, moet, tot vermyding van alle gevaar, *zuiver schoon gemaakt*, en dan met *water uitgespoeld worden*, ook mag men niet *terstond* weder ander vee, dat de ziekte nog niet gehad heeft, er in brengen. Het *roo-*
E *ken*

ken helpt, als een middel tot zuivering van de zieke stallen niet het minste, en kan, by de geringste onvoorzichtigheid, ligt schadelijk worden. De *versche lucht* is het *beste middel van zuivering* voor zieke stallen. Al het gereedschap, dat by een ziek stuk vee gebruikt is geworden, moet by het gezonde vee of in 't geheel niet, of maar eerst na verloop van veertien dagen, en nadat het met water en loog afgewaschen is geworden, gebruikt worden. De personen, die met het zieke vee zyn omgegaan, mogen niet eens met *dezelfde kleeing*, die zy by hetzelfde hebben aangehad, in uw huis komen, en met u verkeerren, nog minder in den gezonden stal zelven ingaan. De gebruikte kleding kunnen zy of in den zieken stal of nog beter in de vrye lucht ophangen. Dit strekt zich zelfs uit tot de *schoenen en laarsen*, door dewelke de besmetting insgelijks verspreid kan worden. Eerst na verloop van eenigen tyd, wanneer de ziekte wederom geheel opgehouden heeft, mogen zy deeze kleding weder gebruiken. Het herstelde vee mag, uit voorzichtigheid, niet eerder, dan na agt dagen in den gezonden stal tot het overige vee terug worden gebragt.

§ 38.

Hebt gy maar eerst *een enkel ziek stuk* in den stal, dan doet gy, tot beveiliging en bewaaring van uw overige vee, het best, dat gy hetzelfde terstond op den dag, wanneer gy bemerkt, dat het ziek is, en niet meer recht eten wil, *doodsla*t. Stait gy het ten minsten niet oogenbliklyk van het nog gezonde vee af, maar laat het nog etlyke dagen by hetzelfde staan, dan zal waarschynlyk dit vee, na
ver-

verloop van veertien dagen, ook altemaal ziek worden. Daar gy echter zelfs door de verwijdering niet alle gelegenheden tot besmetting kunt voorkomen, en daar zelfs de gelukkigste uitkomst, naamenlyk de genezing van het zieke stuk, de zeer natuurlyke en ten uitersten gevaarlyke besmetting van uw overige vee ten gevolge kan hebben, zoo is het waariyk het verstandigste en raadzaamste, om het eerste zieke stuk terstond, zodra gy de ziekte waarneemt, te slachten. Gy kunt het vleesch onbeschroomd in uwe huishouding gebruiken, en zo wel versch, als ingezouten zonder nadeel voor uwe gezondheid eeten, *als gy er maar geenen afschuw van hebt.* In 't algemeen kunt gy het vleesch van elk ziek stuk zonder nadeel eeten, *als er nog geen ontstekingsachtige toestand voorhanden is, en derhalven het bloed van hetzelfde nog stolt;* maar wil het niet stollen, doch blyft het vloeibaar, dan heit er reeds een *bederf* plaats, en gy moogt er niet meer van gebruiken. Het best is derhalven, dat gy elk ziek stuk, dat gy slachten wilt, vooraf a l e r laar, en toe ziet, of het bloed in de lucht stold, of vloeibaar blyft. De ingewanden tot worsten te gebruiken en daarvan te eeten, wil ik u echter geensins aanraaden, maar u liever vermaanen, om dezelve terstond te begraven. Ook wil ik u waarschuwen, om het water, 't welk gy van het vleesch van het vee, dat ziek ter neder is geslagen, afgiet, niet onder het drinken van het gezonde vee te gieten, vermits dit anders ligtelyk hierdoor besmet zou kunnen worden. — Maar meestal is er niet één, maar daar zyn reeds meer stukken besmet, en gy ziet dezelve, binnen weinig dagen, ziek worden. In een

zodanig geval zou het dus ondoenlyk zyn, om alle zieke beesten ter neder te slaan, vermits toch veelen of van zelve, of by de waarneming van myne voorschriften, weder gezond kunnen worden. Het best is dan, dat gy de zieken terstond van de gezonden weg voert, en, by voorbeeld, met de zieke stukken van uwen buurman in eenen byzonderen ziekenstal, dien gy in uwe plaats ligtelyk zult kunnen gereed maaken, zamenstelt, en dat gy de gezonden, door vermyding van alle gelegenheden tot besmetting, voor de ziekte tracht te beveiligen. Ten dien einde moet gy u dan alles op het dringendste houden aanbevolen, hetgeen ik u onder N. 6. en N. 37. gezegd heb. Dit moet gy te meer doen, wanneer gy nog in 't geheel geen ziek stuk in uwen stal, of in uwe plaats hebt. Het gebruik van alle zoo genaamde Praeservatiemiddelen is echter, gelyk gy reeds uit N. 7. weet, geheel en al onnut; en als gy eenig middel voor uw gezonde vee gebruikt, en hetzelfde blyft onbesmet, dan heeft het zeker niet de artseny, maar een goed geluk, of de daarby gebruikte voorzichtigheid, of de, in N. 9. aangehaalde eigenaartige gesteldheid van het lichaam gedaan. Als zeer onschuldige middelen kunt gy nogthans uw vee, tot bevordering van deszelfs gezondheid in besmetlyke ziekten, dagelyks 's ochtends een uur voor het ochtendvoeder eenen lepel vol poeier van *jeneverbezien* tusschen twee sneden brood, of onder het drinken elken morgen eene handvol *keukenzout*, met een halve pint *jenever* of *brandewyn* geeven; echter moet gy niet verwachten, *dat uw vee daardoor voor de ziekte beveiligd zal zyn*: want, wanneer het aan de

de besmetting onmiddelyk wordt blootgesteld, dán vat het vergif gemeenlyk even zoo ligt, als by ieder ander stuk vee. Laat u derhalven, wat ik u bidden mag, van geenen mensch, wie hy ook zy, door zyne met groote ophef u aangeprezene praeservatiemiddelen gerust stellen, en tot verwaarlozing der strijptste inachtneming van de vermyding van alle gelegenheden tot besmetting verleiden. Even zoo min moet gy geloven, dat eenig rook middel, welken naam het ook moge hebben, de kracht bezit, uw vee voor de ziekte te beveiligen. Als gy ook rookt, en uw vee blyft gezond, dan geldt hier even hetzelfde, hetgeen ik van de voorbehoedmiddelen gezegd hebbe. Ik heb omtrend dit alles meer dan duizend waarnemingen gedaan, en ook gevonden, dat geene aderlaatingen, geene laxeer- en purgeermiddelen, geen afwaschen met water, geen bestryken van de neus met duivelsdrek, steenolie, wagensmeer of teer, geen zwavelbalzem, geen kwik, kort om, geen my tot hiertoe bekend middel op de waereld in staat is, het vergif te verdelgen, en de ziekte te verhoeden, wanneer het vergif reeds eens in den stal ingesleept is geworden. Neemt derhalven, om uwes eigen voordeels wille, alles zorgvuldig waar, hetgeen ik u hier aan- en afgeraaden heb, stelt uw vee, naar aanleiding van N.-6. aan geene besmetting bloot, voert hetzelfde met goed voedzaam voeder, *maar geeft het van hetzelfde*, wanneer de ziekte reeds in uwe plaats of in de nabyheid is, *nooit genoeg*, maar ten minsten slechts de helfte, zo dat het nooit recht verzadigd wordt. Dit is het *allerbeste* en *veiligste behoedmiddel*, hetgeen *de ondervinding* uw bekend heeft gemaakt.

Daarby roskamt en zuivert uw vee dikwyls, wascht hetzeive dagelyks over het geheele lichaam met koud waer, wryft het, voornaamlyk alle avonden, eene goede portie lyn- of raapzaad-olie over het geheele lichaam in, laat het geduurig in den stal staan, en dryft hetzeive, wanneer de ziekte reeds in de plaats en u reeds een stuk gestorven is, noch in uw huis, noch in den tuin, noch ergens anders heen, laat het maar in den stal drinken, houdt den stal recht schoon, mesr denzelven dagelyks uit, en laat er 's dagelyks meermaals de frische lucht door stryken, die het beste zuiveringsmiddel is, en maar zelden uw vee de besmetting zal aanbrengen. Kunt gy al uw vee niet 't huis laten, maar gebruikt eenigen tot den ploeg of voor den wagen, en moet dus dikwyls daarmede in de zieke besmette plaats, of in de nabyheid van ziek of gestorven vee komen, dan zoekt het, om de veiligheid, zodanig inderichten, dat dit trekvee in uwe hofstede op eenen byzonderen stal komt te staan, opdat, indien het ziek mogt worden, uw overige vee nogthans gezond moge blyven.

§ 39.

Maar wanneer de ziekte in uw Dorp of in uwe buurt eens is ingevallen, dan houd het ten uitersten zwaar, de besmetting van uw vee ten eenenmaale te verhoeden, en alle door uwe Overheid gemaakte wyze schikkingen van voorzichtigheid, het *schielyk doodslaan van het eerste zieke beest*, de *gantschlyke insluiting van de besmette plaats of stal*, deeze en alle overige middelen van voorbehoeding zyn niet

niet toereikend. Het verslepen van het ziektevergift s, ook zonder weetenlyke schuld van eenig mensch, ligtelyk mogelyk; en ieder stuk vee, dat de ziekte nog niet gehad heeft, wordt des te eerder daardoor aangetast, daar het vergift zoo ongemeen fyn is, zoo ligtelyk zich aan alles vasthegt, en zich zelfs met de zuiverste en gezondste lucht vermengt, of ten minsten met dezelve, door middel van de longen of van de huid, in het bloed kan overgaan, en daar dit laatste nog die deelen bezit, die met het ziektevergift eene innerlyke gisting veroorzaaken. Dit is juist ook het geval met het pokkenvergift van de menschen, met hetwelk het veeziektevergift, gelyk ik u reeds in den beginne gezegd hebbe, zeer veel overeenkomst heeft. Zoo lange derhalven die deelen, welken de innerlyke gisting van het bloed veroorzaaken, door de ziekte niet zyn uitgeworpen, zoo lange is het vee voor de besmetting van de ziekte even zoo min beveiligd, als de menschen, die de kinder pokken nog niet gehad hebben, voor de kinderziekte beveiligd zyn. Zoo min echter alle menschen de kinderziekte *moeten* hebben, even zoo min *moet* ook al het vee de veeziekte hebben. Maar zoo lange beiden de genoemde ziekten nog niet gehad hebben, zoo lange zyn beiden aan de besmetting van dezelve onderworpen. Even zoo als gy nu voor de kinderziekte moet vreezen, zoo lange gy of de uwen dezelve niet gehad hebben, even zoo moet gy ook wegens de veeziekte in gestadige vrees leven, zoo lange gy vee bezit, hetwelk de veeziekte nog niet gehad heeft. Als hetzelfde daar en tegen de ziekte eens heeft doorgestaan, dan kunt gy alle vreeze voor dezelve laag-

laaten vaaren, om dat dezelve het vee niet voor de tweede keer aantast, gelyk gy dit reeds uit N. 12, weet. Maar wat zoud gy zeggen, als ik u een middel wist aan de hand te doen, waardoor gy deze vreeze op eens van u konde verwyderen. Dit kan ik! En dit middel is de *Inënting* van uw gezonde vee met het veeziektevegift.

§ 40.

Deze *inënting* van de veeziekte bestaat daarin, dat gy uw gezonde vee het ziektevegift opzetlyk mededeelt, om hierdoor in hetzelfde de veeziekte op eene konstige wyze te verwekken, en hetzelfde op die manier tegen de verwoesende natuurlyke veeziekte voor altoos te beveiligen. Zy is dus voor het vee even dat, wat de *inënting* van de kinderziekte voor de menschen is. Wanneer gy nu bedenkt, dat de *inënting* van de kinderziekte door de verstandigste en aanzienlykste lieden, door Koningen, Vorsten, Graven, Edellieden en voornaame Burgers voor hunne Kinderen gebezigd wordt, dan moet dezelve toch waarlyk zeer goed en nuttig zyn, en deze lieden moeten natuurlyk groote hoop hebben, hunne Kinderen, hunnen grootsten schat op aarde, door dezelve eerder er door te helpen, dan wanneer zy zoo lange wachtten, tot dat dezen de natuurlyke kinderziekte bekomen. Daar ik u nu bewezen heb, dat de veeziekte met de kinderziekte onder de menschen eene volmaakte overeenkomst heeft, zoo volgt hieruit, dat ook op de veeziekte alles kan worden toegepast, wat men ten allen tyde tegen de kinderziekte heeft in 't werk gesteld.

Der-

Derhalven heeft men dan ook tegen de veeziekte de *inënting* te hulp genomen, die tegen de kinderziekte een zoo veilig en gemaklyk hulpmiddel is. Maar denkt niet, dat ik misfchien de eerste ben, die u dezelve in voorflag brengt. Neen! Zy is reeds, zedert veele jaaren, tegen de veeziekte gebruikt geworden, en gelyk gy terftond zelveu zult inzien, met groot voordeel. Een Engelsman, met naam *Dodson*, is misfchien de eerste geweest, die dezelve by de hand nam. Zyn voorbeeld volgden weldra meerdere menfchen in *Vrankryk*, *Holland*, *Engeland*, en *Duitschland*, van welken ik u flechts de Heeren *Marquis de Courtivron*, *Nofeman*, *Kool*, *Tak*, *Layard*, *Bewley*, den *Bifchop van York*, *Schwenke*, *Grashuis*, enz. noemen zal, die gezaamenlyk binnen veertig of vyftig jaaren proeven daaromtrent genomen hebben. Deeze proefnemingen flaagden meeftral zeer gelukkig, en men wierd derhalven in het *Bronswykfche*, in het *Hannoverfche*, in het *Mekelenburgfche*, en in andere Landen meer en meer aangefpoord, om de *inënting* infgelyks by de hand te neemen. Toen nu hierop in het jaar 1768 de ziekte in *Holland* zeer hevig woedde, flichtte *Profeffor Camper* te Groningen eene Maafchappy in *Vriesland*, die in het jaar 1769 een kapitaal van 3000 Guldens zamen leide, om daar mede proefnemingen over de *inënting* van de veeziekte te doen. De Heer *Camper* entte derhalven onder anderen het eerst 112 beesten in, van welken hy echter niet meer, dan 45 in 't leven behield. Hy liet zich echter hierdoor niet affchrikken, maar entte er in 't vervolg nog meerdere in, onder anderen op *Galamadammen*, 92, van welken hy juist de helfte,

te weeten, 46, er door bracht. Ook in Groningen entte hy 100 melkkoeien, dragende koeien, ossen en kalveren, en behield van dezen zelfs het drie vierde deel in 't leven, te weten, 75. Hierop wierd in de Provintien Groningen en Vriesland de inënting van tyd tot tyd algemeener, byzonder bezigde men dezelve by kalveren, en onder deezen ging van honderden zelden één verlooren. Deeze gelukkige proefnemingen verwekten de aandacht van de *Koninglyk Deersche Regering*, en dezelve liet derhalven, op haare eigene kosten, in drie op elkan- deren volgende jaaren insgelyks proefnemingen doen. In het jaar 1770 wierden van den 29 Augustus tot den 15 October 60 stuk ossen, koeien, en kalve- ren ingeënt, van denwelken echter, helaas, 42 stuks stierven, omdat het salsoen, het weder en andere omstandigheden zeer ongunstig waren. Hierdoor geenszins afgeschrikt, liet de Koninglyke Regeering van 19 Junius tot 13 September des volgenden jaars, op nieuw 160 stuk rundvee inënten, van wel- ken er *geen één* stierf, maar slechts één geslacht wierd, om den toestand van de innerlyke deelen waartenemen. Maar 68 van dezelve hadden de ziekte geheel niet bekomen en bleven toch onbe- smet, toen men hen naderhand voor de tweede keer inëntte. Op den 2 February 1773 wierden er, by eene drooge koude, wederom 9 stuks ingeënt, van welken drie in 't geheel niet, maar zes maa- tig ziek wierden en herstelden. In den daarop volgenden zomer, namenlyk van 27 July tot 28 September, wierden 160 stukken ingeënt, en van deezen stierven er slechts twee, maar 41 waren niet ziek geworden. Men entte hen voor de tweede
keer

keer in; maar zy bleven ook ditmaal gezond. Het geheele getal van de, op *Koninglyke kosten in Denemarken* ingeënte, stukken bedraagt dus 390, waarvan er slechts 44 stierven. Hierdoor wierd men in de Koninglyk Deensche Duitsehe Provinciën, naamenlyk in *Holstein*, opgewekt, de inënting insgelvks by de hand te neemen; onder anderen deeden D. *Salchow* te *Meldorf* en de Kamerheer *van Buchwald* te *Fresenburg* verscheide proefneemingen; en die van den laatsten waren van een zoo gelukkig gevolg, dat hy wegens het groot nut, 't welk voor het land hieruit voortspruitte, nog eene aanzienlyke pensioen geniet. In *Holland* was men ondertuschen niet werkeloos, maar men overtuigde zich door proefneemingen meer en meer, dat de inënting onder alle middelen tegen de veeziekte het beste en gemaklykste is. Onder anderen entte een gezelschap te *Zwol*, in het einde van het jaar 1776, niet minder dan 120 stukken vee in, waarvan er maar 20 stierven en agt geheel niet ziek wierden, De Landman *Geert Reinders* te *Gamwert* in de Provincie *Groningen* ontving in het jaar 1778 van de Maatschappy ter bevordering van den landbouw eene *Præmie* van 40 Dukaten, om dat hy 499 kalveren, in verscheidene gewesten, met het gelukkigste gevolg had ingeënt; en de Landman *Jan Bezuyen* te *Oude Weetering* eene præmie van 30 Dukaten, omdat hy, uit eigen beweging, en op eigene kosten 31 kalveren had ingeënt, die gezamenlyk in het leven bleven. Dit alles, maar nog meer het onuitspreeklyk groote ongeluk van de natuurlyke veeziekte, spoorde den kamerjorker van *Bulow*, Erfheer op *Prutzen* en *Kügerfelde* in

het Mekelenburgsche, aan, de inënting van de vee ziekte ook te beproeven. In den winter 1777 was de ziekte op zyn voornaamste Landgoed ingevallen, en had hem van 97, hem toebehoorende, stukken rundvee niet minder dan 90 weggesleept, ofschoon hy alle hem aangeraadene middelen zorgvuldig gebruikt had. Toen hy nu overtuigd was, dat zyn overige vee op zyn ander Landgoed toch over kort of over lang besmet, en mistchien even zoo als het eerste hem onnomen zou worden, zoo besloot hy, het vee van zyn andere Landgoed in de uitgestorvene stallen over te brengen, en inteënten. Maar toen hy hierby nog veele fouten beging, die hy eerst uit de ondervinding, tot zyne schaade, moest leeren kennen [terwyl hy by voorbeeld, kwaade, boosaartige stoffen, en gedeeltelyk geheel oud, of ongezond of van eene slechte weide aangebracht vee daartoe gebruikte], zoo verloor hy in den beginne nog meenig stuk; ondertuschen bleef hem noch van 204 stukken, die hy uit zyne eigene en andere kudden, van den 30 November 1777 tot den 6 Maart 1779, inëntre, een getal van 158 overig, zo dat er dus maar 46 van gestorven waren. Zyn voorbeeld volgde, in het begin van den zomer 1778, de Opperschout *van Oelzen* op zyn gehuurde landgoed *Wolken*, voor de tweede keer, niet tegenstaande al zyn vee mistchien geheel gezond gebleven zou zyn, vermits de in zyne nabyheid geweest zynde veeziekte zich weder had verwyderd. Dan hy deed het om zyne eigene gerustheid, en om de goede zaak, en offerde gaarne 43 stukken op, om 88 des te zekerder in 't leven te bewaaren. De *Hertoglyke Landsregeering in Mekelenburg-Schwerin* wierd hiervan on-

onderricht, en, van de nuttigheid van deeze onderneeming overtuigd, gaf dezelve op den 7 May 1778 eene Publicatie uit, waarin zy aan alle onderdaanen dit middel als het *eenige* bekend maakte, hetwelk met een ongetwyffeld goed gevolg tegen de landverderflyke veeziekte gebezigd kon worden. Dit, en de meer en meer bekend wordende gelukkige proefnemingen, openden eindelyk de Mekelenburgsche inwooners de oogen. Nabuurige Landen, uitgestorvene adelyke goederen, *die doorgewonnen vee wedesom hadden aangekocht*, pachers en boeren zochten by den Opperschoot onderwys in het inënten; en dus wierd dan deeze heilzaame zaak in *Mekelenburg-Schwerin* bykans algemeen. Maar zekerlyk bleven er nog verscheide menschen overig, die dit middel niet gebruikten, en die het derhalven aan zich zelven moesten toeschryven, wanneer hun vee, over kort of over lang, van de natuurlyke ziekte besmet wierd en grooendeels stierf. De Hertoglyke Regeering maakte zelve de lysten van het rundvee bekend, hetwelk, van het begin van het jaar 1778 af, tot in de maand Maart 1779, in de Hertoglyke Landen ingeënt was geworden. Op zulke plaatsen, *waar geene natuurlyke rundveeziekte ter zelfder tyd woedde*, wierden binnen deezen tyd 3806 stukken ingeënt, waarvan 55 in 't geheel niet ziek wierden, 290, by het inzenden der amptsberichten, nog ziek, 344 gestorven, en 3107 volkomen genezen waren. Op zulke plaatsen, *waar tevens de natuurlyke ziekte woedde*, zyn 269 ingeënt geworden, en van deezen waren 41 geheel niet ziek geworden, 94 gestorven, en maar 134 er door gekomen, 't welk dus het sterkste bewys is,

dat aan de inënting haare gewigtigste voordeelen ontrpold worden. wanneer zy op eene plaats geschied, waar de ziekte reeds natuurlyk woedt, zo als in tegendeel de vorige Lyst bewyst, dat zodanige plaasfen, waar de natuurlyke ziekte nog niet is, de geschiktste zyn tot de inënting. Men moet echter niet gelooven, dat dit het geheele getal van al het, in Mekelenburg ingeënte, vee geweest is; veelmeer kwam dezelve eerst naderhand zeer sterk in trein, en was dus het eenigste middel, waardoor de veeziekte in het jaar 1780 in Mekelenburg geheel uitgeroeid is geworden, en dat Land tot hier toe daarvan vry is gebleven. Deze gelukkige uitslag spoorde ook de buuren van Mekelenburg ter navolging aan, en er wierd dus niet alleen in Zweedsch-Pommern, binnen korten tyd, een getal van 620 stukken ingeënt, van welken maar 71 stierven, en zelfs, onder den 6 January 1779, de inënting van het hooge Generaal Gouvernement van dit Land den inwoonderen aanprezen, maar ook in de Koninglyk Pruisfische Keurmark Brandenburg, vooral in het jaar 1779 in de Priegnitz, de inënting van de veeziekte in 't werk gesteld, die insgelyks zoo gelukkig uitviel, dat deels het gezamentlyke ingeënte vee er door gekomen, deels zeer weinig er van gestorven, ja zelfs eenige van de doorgewonne beesten, die men in eenen stal tusfchen het, door de hevigste ziekte aangetaste vee geplaatst, met hetzelfde uit ééne kribbe te eeten, en uit éénen emmer te drinken gedwongen, en hem den snor en etter uit de neus en oogen van de zieken, op wol gesneerd, in de neusgaten gestoken had, des niet te min volkomen gezond gebleven zyn; ofschoon het

het vee, dat naast hem stond, en aan de natuurlyke veeziekte laboreerde, gestorven was. De burglary te *Pritswalk* entte hierop, in de beide volgende jaaren, 124 stukken in, en van deeze stierven er maar 15. Deeze proefneeming bewoog zyne Majesteit, *Koning Fredrik II van Pruysen*, om op den 14. April 1781, de inënting van de veeziekte in alle zyne Landen, onder zekere bepaalingen, te vergunnen, en van het Opper-Collegie Sanitatis te Berlyn eene byzondere instructie te doen ontwerpen, die van het hoogloflyke Generaal-Directorium en de hoogloflyke Keurmarksche Krygs- en Domeinerkamer openlyk bekend wierd gemaakt. In *Holland* en *Liemarken* entte men ondertuschen geduurig weder in; en bracht het eindelyk in het inënten van jaarige beesten zoo verre, dat er thans van 100 ingeënte stukken zelden één sterft. Op den Riesf en in Beijeren zyn in de tegenwoordige veeziekte ook reeds eenige stukken ingeënt geworden; maar de zaak geraakte schielyk af, daar de natuurlyke ziekte zo schielyk en vreeslyk zich verspreidde. In September deezes jaars (1796), hebbe ook ik eenige stukken ingeënt, waarvan my slechts een eenig gestorven is, om dat ik hetzelfde, uit gebrek, met eene kwaade stof had ingeënt. Maar door myn toedoen wierd de inënting door meerdere perfoonen, zelfs op Vorstelyke goederen in Franken, Saxen en Zwaben insgelyks in 't werk gesteld; echter gingen de proefnemingen nooit in 't groote, gelyk eens in *Holstein* en *Mekelenburg*, en derhalven kan men, by nog zoo gunstige of ongelukkige uitkomsten, geen veilig besluit daaruit afleiden. De kwaade uitflag van dezelve, moet in de meeste gevallen, niet aan de o

peratie, maar aan de verkeerde behandeling gedurende de ziekte, en vooral aan het gebruik van zouten. zuur en al tot eene zuure gisting gene-gene voedsel en andere tegenstrydige middelen, worden toegeschreven.

41.

De inënting van de veeziekte is dienvolgens, gelyk gy uit deeze korte geschiedenis van dezelve zien kunt, niets nieuws, en, volgens alle ondervinding, het gemaklykste en veiligste middel, om zyn vee van de wreede, natuurlyke veeziekte te redden, wanneer dezelve reeds zoo algemeen geworden is, *dat noch doodslaan, noch de beste schikkingen van de Overheid derzelver verspreiding kunnen beletten*, gelyk zulks in oorlogstyden, helaas, het geval is. Om U hiervan nog meer en ten vollen te overtuigen, zal ik U de voordeelen opnoemen, die Gy van dezelve moogt verwachten. Deezen zyn de volgende :

1.] De konstige, door het inënten verwekte veeziekte, gaat volmaakt met dezelfde toevallen gepaard, gelyk de natuurlyke. en Gy behoeft dus niet te vreezen, dat er mischien eene andere ziekte hier door aan uw vee zou worden medegedeeld.

2.] Deeze door kunst verwekte veeziekte is, over 't algemeen genomen, veel zachter en gematigder, als de natuurlyke; en wel voornaamlyk uit dien hoofde, omdat by de inënting niet, gelyk by de, door het inademen van de lucht in de longen, volgende natuurlyke besmetting, dit edele ingewand wordt aangetast, maar het vergift door eene huidwonde in het lichaam komt. Ook trekt het

ver-

vergift, dat zich in het bloed ontwikkelt, meer naar de huidwonde toe, die meestal hevig onttoken wordt, en gaat dus in groote hoeveelheid met de daarop volgende sterke ettering uit het ligchaam weg.

3.] Van het ingeënte vee sterft, *door malkanderen gerekend*, naar evenredigheid, eene veel mindere hoeveelheid, dan van het vee, dat natuurlyk ziek geworden is. In de natuurlyke veeziekte naamenlyk behoudt men van 14 stukken gewoonlyk maar 1 of 2, op zyn hoogste 3 tot 4 in het leven, daar men in tegendeel van 14 ingeënte beesten gewoonlyk 12 tot 13 in 't leven houdt, zoo niet ook het 14de, voorondersteld, dat by 't inënten alle regelen van voorzichtigheid, die ik U onder No. 42 zal opnoemen, in acht zyn genomen, in 't leven blyft. Wie van U is derhalven niet overtuigd, dat de inënting het allerveiligste middel is, de grootste menigte van het vee van den dood te redden, zoo lange het kwaad nog niet is uitgeroeid, gelyk het by onze betrekkingen van koophandel met de Keizerlyke, Turksche, en Russische Provintien, en by den tegenwoordigen oorlog wel niet ligtelyk te verwachten is.

4.) Men kan tot mededeeling van de ziekte door de inënting zodanig vee uitzoeken, hetwelk of nog van geene groote waardy is, en welks verlies dus voor den eigenaar niet te bezwaarlyk valt, als, by voorbeeld, kalveren, jonge osfen en jaarig vee, of hetwelk de ziekte, wegens den goeden toestand van zyne gezondheid, waarschyglyk zeer gemaklyk zal doorstaan; waarby nog dit voordeel komt, dat men

zodanig vee, hetwelk men ongaarne zou verliezen, *door behoorlyke voorzichtigheid veel gemaklyker voor de besmetting kan beveiligen*, dan by de natuurlyke ziekte.

5] Men kan aan het vee juist ter gelegen tyd, by goed weder, in eene gunstige gesteldheid, en onder voordelige omstandigheden van allerhande soort, de ziekre mededeelen, daar in tegendeel de natuurlyke ziekte op alle ongelegene tyden, by het slechtste weder, in eene ongunstige gesteldheid, en onder nadeelige omstandigheden van allerhande aart, het vee kan aantasten.

6.] Men is op het uitbarsten van de ziekte voorbereid, weet het tydtp naauwkeurig vooraf, wanneer dezelve ten voorschyn zal komen, en heeft dus de schoonste gelegenheid, door gepaste middelen, het gevaar te doen verminderen; daar men in tegendeel by de natuurlyke ziekte zyn vee dikwyls onverwachts ziek ziet worden, en de gepaste middelen eerst kan aanwenden, wanneer de ziekte reeds is uitgebarsten, wanneer volgens uwe eigene onderzinding, de redding zeer moeilyk valt.

7.) Wanneer het vee in eenen geheelen stal, of in een geheel Dorp op eenmaal wordt ingeënt, dan duurt de ziekte, gelyk natuurlyk is, veel korteren tyd, dan wanneer men zoo lange wacht, tot de natuurlyke ziekte is ingevallen, die alleenlyk het eene stuk na het andere aantast. In plaats dat dezelve dus, in dit laatste geval, 6, 8 en meer weeken aanhoudt, is dezelve, in het eerste geval, binnen 14 dagen of 3 weeken geheel en al over. Hieruit volgt:

8) Het

8.) Dat de afsluïting, die van uwe Overheid by de in uwe plaats heerschende natuurlyke veeziekte om wyze redenen gebezigd wordt, by de in 't werk gestelde inënting veel korteren tyd duurt; dat dus handel en vertier geen zoo groot nadeel lyden; en dat Gy zelve en Uwe Buuren, met de nodige wachten uit te stellen, zoo veelen tyd niet verspilt, als by de natuurlyke ziekte geschied zoude zyn.

9.) Het overbrengen van het ziektevergif is by de door de inënting bewerkte veeziekte niet zoo ligt mogelyk, als by de natuurlyke, omdat alsdan de ziekte veel korteren tyd duurt, en daar tegen veel betere en veiligere inrichtingen door de Overheid getroffen kunnen worden, dan in dit geval.

10.) De door kunst verwekte ziekte deelt de besmetting bovendien maar langzaam, en naar alle tot hiertoe gemaakte ondervinding, niet anders mede, dan wanneer het gezonde met het, door de inënting ziek gewordene vee, onmiddelyk by malkanderen komt; en, wat nog het beste is, de ziekte blyft als dan ook goedaartig. Van deeze besmetting heeft men echter, by alle zoo menigvuldige proefneemingen van gedaane inëntingen, slechts drie voorbeelden, naamlyk: 1. te Glambeck in Mekelenburg, waar eenige boeren haare 9 ongebeeterde koeien onder het ingeënte vee lieten gaan, en er maar één van verloor; 2. te Wolken, waar 20 *hoog zwangere koeien* onder het ingeënte vee gedreven wierden, waar van er maar 6 stierven, juist omdat zy te ver in de dragt gevorderd waren; en 3. op dezelfde plaats, 4 maanden laater, waar 19 koei-

koeien en jaarige kalveren, die eerst uit vreemde plaatsen waren aangekocht, by het ingeënte vee gestalt wierden, waarvan echter maar een enkel kalf stierf. *Verder dan tot deeze genoemde stukken is de ziekte niet verspreid, en in 't algemeen geene formeele ziekte daardoor nog ooit bewerkt geworden.*

11.) De inënting is het veiligste en onbedrieglykste middel, om de ziekte binnen korten tyd, en met het grootste voordeel *voor eenen langen tyd* in eene landstreek *geheel en al uit te roeien*. Dit leert klaarblyklyk het voorbeeld van *Mekelenburg*, alwaar men zedert 1780, dus zedert 16 jaren, van de ziekte niets meer weet. Hierdoor wordt ook even zo klaarblyklyk de bekommernis wederlegd, en als ongegrond tegengesproken, dat de ziekte door de inënting het eerst in 't land gebracht kon worden.

12.) Al het vee, dat de inënting heeft doorgegaan, bekomt noch de natuurlyke, noch de gemaakte ziekte ooit weder, maar is voor zynen geheelen leeftyd van de ziekte bevryd. †) Woedt daar

†) *Aanmerking.* Men wil zekerlyk nieuwelings voorbeelden hebben, dat ingeënt vee weder ziek geworden en gestorven is. Maar zouden dan de Hollsteiners, Mekelenburgers enz. geene oogen gehad hebben, om zoo iets ook waar te neemen? En zyn er dan ook niet menschen geweest, die voor de tweede keer de kindersiekte bekomen hebben? Mag men van enkele gevallen op het algemeene besluiten? Ik denke van *Nien!* vooral, daar men in 't geheel niet weet, of het vee voor de tweede keer aan de *ware veeziekte*, en niet veelmeer aan de *longenziekte* krank geworden en gestorven is, en daar deeze gevallen meer op hooren zeggen, dan op geloofwaardige berichten gegrond zyn.

daar en tegen de natuurlyke ziekte, en men is ook zoo gelukkig geweest, zyn vee voor de besmetting bewaard te hebben, *dan moet men immers toch in geduurige vrees leven*, dat de natuurlyke ziekte over kort of over lang wederkomen, en hetzelfde dan wegraapen zal. Daar zyn immers, helaas! voorbeelden genoeg, dat dit werkelyk heeft plaats gehad, en dat de natuurlyke ziekte de reeds eens verwoeste plaatsen op nieuw heeft aangetast, en niet alleen het nog verschoond geblevene, maar ook het inmiddels aangekochte ongebeterte vee grootendeels gedood heeft. Maar als de inënting aan U en uw vee de *eenigste veiligheid* tegen de besmetting verschaft, waarom zou Gy dan niet, met de grootste bereidwilligheid, van dezelve gebruik maaken?

13.] De waarde van het vee is zeer veel verhoogd, wanneer hetzelfde de inënting heeft doorgegaan, en dus aan geene verdere besmetting van deze ziekte is blootgesteld. Gy ziet dit aan de waardy van het vee in Holstein, waar eene ongebeterde koe maar met 16, eene gebeterte daar en tegen met 35 daalders betaald wordt.

14.) Al het vee, hetwelk geteeld is van beesren, die de inënting, of, in 't algemeen, die de ziekte hebben doorgegaan, staat dezelve veiliger en beter door, wanneer hetzelfde ook eens, in 't vervolg, door de natuurlyke ziekte wordt aangetast, waarvoor u niemand een waarborg, ook maar voor een jaar lang, geeven kan, niet tegenstaande dezelye niet in 't land is, en zich in tien, twintig en meer jaaren niet openbaart.

15.)

15.] Zodanig vee, hetwelk, gelyk ik reeds te voren onder No. 9. gezegd heb. geduurende de natuurlyke ziekte, niet tegenstaande alle gemeenschap met het zieke vee, van natuur daarvan vry blyft, zal ook, wanneer hetzelfde ingeënt wordt, niet door de ziekte worden aangetast, gelyk Gy hiervan onder No. 40 meerdere voorbeelden gevonden hebt.

§ 42.

Deeze voordeelen zyn te klaarblyklyk, dan dat gy van de inënting geen gebruik zoude maaken, *wanneer het gevaar van de natuurlyke besmetting u dreigt*, gelyk het op veele plaatsen het geval is, waar verscheide stallen reeds besmet zyn, en de besmetting, in weerwil van alle voorbehoedende schikkingen van de Overheid, geduurig verder om zich grypt. Er zyn echter eenige *regelen van voorzichtigheid* optemerken, zonder welker naauwkeurige waarneeming gy zeer ligtelyk in grootere schaa- de zoude kunnen geraaken, als het geval anderszins zoude plaats hebben. Deeze regelen zyn de volgende:

1.) *Ver in de dragt gevorderde koeien* ent men ongaarne in, omdat zy. even zoo als de natuurlyk ziek gewordenen, ligtelyk voor den tyd kalven, indien zy ook de ziekte gelukkig doorstaan. Het verlies van het kalf zou echter nog het minste wezen, als zy maar niet dikwyls nog van zwakte, ook na de doorgestaane ziekte, stierven, gelyk ik dit reeds meermalen heb opgemerkt. Men stelt de- zelve dus liever, afgescheiden van dat vee, hetwelk
mei

men in wil enten, en zoekt dezelve voor de besmetting hierdoor te bewaaren, dat men hun eenen byzonderen oppasser geeft, die niet by het ingeënte of zieke vee gaan mag. Wanneer zy dan gekalfd hebben, is het immers altoos nog tyd, om dezelve insgelyks in te enten.

2.) Even zoo ongaarne ent men *kalveren* in, die nog *geen half jaar oud* zyn, om dat zy nog geen sterkte genoeg hebben, om eene zoo zwaare ziekte door te staan.

3.) Het vee, dat men in wil enten, moet in 't algemeen *gezond*, en by *volle kracht* zyn; want als het ziekyk en ellendig is, dan heeft het geen krachten genoeg, om de ziekte gemaklyk door te staan. Als het vee geene andere ziekte heeft, dan is er, voor 't overige, geene andere voorbereiding (praeparatie) van noden.

4.) Wanneer het vee reeds *iets van de natuurlyke ziekte in het ligchaam heeft*, dan moet men het *niet inënten*, omdat men anders maar aan de inënting te last zou leggen hergeen op rekening van de natuurlyke besmetting gesteld moet worden, als het ongelukkig uitvalt.

5.) By *koud en vogtig*, of by *warm en vogtig weder* ent men *ongaarne* in, omdat als dan de verrotting ligtelyk plaats grypt; heeft men daar en tegen *droog en warm*, of *droog en koud weder*, dan is het de bekwaamste tyd tot het inënten.

6.] In den zomer moet het vee, dat ingeënt zal

zal worden, voor de inënting van *geene gewoone weide* op eene *ongewoone* gebracht zyn geworden, omdat het daardoor aan deszelfs sterkte en gezondheid schade lydt, en naderhand onder de ziekte ligtelyk bezwykt.

7.) De *stal*, waarin men de inënting doen wil, moet *wel verzorgd*, *droog* en *warm* zyn, op dat geene sterke tochtluft er door waaien, en in 't algemeen het slecht weder niet te zeer op het vee vat kan hebben. Ook moet al het overige vee, dat men niet wil inënten, uit denzelven worden weggevoerd. Even zoo min deugt het, dat men te veel vee in denzelven stalt. Het beste is, dat men het vee op eenmaal inënt en laat het in den gewoonen stal staan, waarby zelfs ook paarden en geiten staan kunnen blyven, omdat het ziektevergif aan deeze dieren geene schaafe toebrengt.

8.) Wanneer het vee *van verre* of ook maar *van de eene plaats tot de andere gedreven*, en daardoor *verhit is*, moet hetzelfde niet terstond worden ingeënt, maar vooraf eerst weder behoorlyk *afgekoeld* zyn.

9.) De *stof*, waarmede men wil inënten, moet, zo veel als mogelyk is, van geene *boosaartige ziekte* genomen zyn, omdat deeze, ook by de inënting, ligtelyk eene kwaade ziekte voortbrengt. Men neeme dezelve derhalven niet alleen op eene plaats, alwaar de ziekte gemaatigd is, of waar zy reeds langen tyd gewoed heeft, en dus weldra zal ophouden, maar ook onder het zieke vee van zul-

zulke stukken, die of in den stal het laatste ziek zyn geworden, of die niet sterk steunen, geen hevigen doorloop, en geen zwaaren hoest hebben, die vrolyk uit de oogen zien, en eenen maatigen neusloop hebben. De beste tyd hiertoe is in de eerste dagen van de ziekte, waar de stof, die uit den neus ontlast wordt niet meer altedun, maar wat kleverig en taai is, zonder noghans reeds heel geel te zyn, of stuksgewyze en by brokken te komen. Neemt men dezelve van zulk vee, dat de ziekte al te zacht heeft, dan werkt dezelve even zoo min, als wanneer men dezelve als dan neemt, wanneer de beterschap reeds plaats heeft, en het vergif dus uit het ligchaam reeds is uitgedreven. *Heeft men eens een stuk ingeënt, dan neemt men de stoffe van dit,* en wel van den 6den tot den 10den dag na de inënting, uit de inëntingswonde zelve, of ook uit den neus.

§ 43.

Wanneer men de *stof* tot inënting neemen wil, dan gaat men daarmede op de volgende wyze te werk, dat men eene katoenen koord, uit zeven tot acht of meerdere enkele draaden bestaande, die los in een gedraaid zyn, neemt, dezelve het zieke vee, waarvan men de stof nemen wil, in de neusgaaten steekt, en in de daarin plaatshebbende slym zoo lange omdraait, tot dat dezelve door en door nat is. Deze koord wikkelt men dan in wat gewasd papier en bewaart dezelve op het zorgvuldigste in een glas of in eene nieuw verglansde kruik of pot, die met eene blaas ter deege word toegehouden, dat de lucht er niet by kan komen. Wil men dezelve niet terstond gebruiken, dan zet men het glas

G

of

of de kruik in den zomer op eene koele plaats in den kelder. Op deeze wyze kan men de ziektestof in den zomer vyf tot zes dagen, en in den winter nog langer tot gebruik goed houden; maar staat dezelve te lang, dan gaat zy tot verrotting over, en doet dan geen goede werking. Ouder dan agt dagen moest in 't algemeen de stof niet zyn, indien zy goed zal vatten. Men kan ook het neusflyn van dat vee, van hetwelk men de stoffe neemen wil, in eenen daar onder gehouden pot of kruik doen loopen, en deezen, wel voorzien, bewaaren, ten einde by de inënting eene ordentlyke hairfnoer van lynwaar of boomwollen goed, of zelfkant er in te doopen, en daarmede te kunnen inënten.

§ 44.

Wil men nu de inënting beginnen, dan brengt men het vee, dat ingeërt zal worden, in eenen hoefstal, of bindt het om de horens vast aan, ten einde het zich by de operatie niet ter weer stellen, en dezelve door onbehandigheid mischien kon veydelen. Als dan snydt men van de zoo even genoemde boomwollen koord een zeven tot agt duimen lang stuk af, steekt hetzelfde in eene pak-hoed of Chirurgische hairfnoernaald, haalt dan de huid op de plaats, waar men de inënting doen wil, met den duim of den voorsten vinger van de linkere hand zodanig in de hoogte, dat de draad of koord omtrend vier tot zes vinger breed onder de huid op het vleesch komt te liggen, en steekt dan met de hand de naald er door. De steek geschiedt het best aan de inwendige zyde van de eene heup, by de bil, eene handbreed verre van den staart af, of op het schouderblad ter zyde van den ruggraat. Edog is ieder andere plaats even

zoo goed daartoe; men moet echter slechts eene zodanige uitzoeken, waar het vee niet met de tong by kan, om dezelve weder af te likken. De doorgehaalde koord knoopt men met beide einden zamen, ten einde het vee dezelve er niet kunne uittrekken. In plaats van de koord kan men ook die, onder No. 43 het laatst genoemde, in ziektevergift ingedoopte hairsnoer neemen, hetwelk bykans den voorrang verdient, omdat men het in de eerste dagen na de inënting nog beter heen en weder kan trekken. Even zoo goed kan men ook naar de in Mekelenburg gebruikelyke manier inënten. Men snydt naamenlyk op de plaats, waar men in wil enten (by voorbeeld, aan de bil, of op de breede zyde van den ruggraat, en wel aan het tamelyk vleeschige deel tuschen den ruggraat, tot daar, waar de ribben uitscheiden en zichtbaar worden, of op het eene schouderblad ter zyde van den ruggraat), de hairen in den omtrek van eene kleine vlakke hand zoo kort, als maar eenigzins mogelyk is, met eene schaar af, vat dan met den duim en voorsten vinger van de linkere hand de huid van het vee op de afgeschorene plaats zamen, trekt dezelve iets in de hoogte, en snydt met een heel scherp mes de gevouwene huid dwars door, zo dat men geheel door de huid tot op het daaronder liggende vet of celweefsel komt. Gedurende den tyd, dat men nu de wonde laat uitbloeien, neemt men de ziektekoord uit het glas of pot uit, snydt een drie tot vier vingerbreed stuk daarvan af, neemt daarvan drie tot vier wel in gedoopte en nog vochte draaden, legt dezelve in de opene wonde in, en zoekt dezelve met een smal, glad gemaakt stukjen hout

onder de huid te brengen, zo dat er niets van uitkomt. Maar ten einde de enddraaden er ook naderhand niet uit kunnen komen, of het beest dezelve niet kan uitlekken, legt men, dwars over de wonde, eenige smalle streepen van gemeen hechtpleister, waarmede ieder Chirurgyn of Barbier u ligtelyk kan helpen. Nadat de operatie geschied is, kan men het vee uit den hoesthal weder los laten, of afbinden, en nu terug in den stal leiden, waar het, geduurende de ziekte in zal blyven.

§ 45.

In de eerste twee dagen na de verrichte inënting voedert men het vee met goed, week, droog klaaver en hooivoer en daartuschen met wat gemaalen haver, draf, mout, lyn of raapkoeken enz; dog *vooral zeer maatig*, en slechts zoo veel, dat het beest maar even het leven daarby kan houden. Overvoederen is ten uitersten schadelyk, en kan dikwyls alleenlyk den dood veroorzaaken. Gy moet u hierby altyd te binnen brengen, dat in de beesten, welke aan de ziekte gestorven zyn, het Boek of de Koningskop meestal hard en uitgedroogd is; hoe meer gy gevolgelyk hard en droog voeder geeft, des te meer geeft Gy gelegenheid tot verharding van het Boek. Naar de eetlust van het vee moet gy u niet richten; hetzelfde eet in de eerste vier tot zes dagen, na volbrachte inënting, zoo goed als van te voren, ja zelfs nog sterker. Maar het vee weet ook niet, wat er met hem gebeurd is; het heeft geen verstand, en kan dus niet in zien, dat het veele eeren hem in 't vervolg schadelyk wordt;

wordt; Gy, daar en tegen, hebt verstand, en kunt en moet dus uw vee wat minder en maar zoo veel te eeten geeven, als het tot de hoogste nooddrift des ligchaams van noden heeft. Met elken dag na gedaane inënting moet gy hetzelfde altoos minder en minder geeven, en het daarvoor door flymerige en voedzaame *dranken van meel, zemen, lyn, grofgemaalen haver*, en de kruiden, welke ik onder N. 30 genoemd heb, in 't leven houden. Op den vyfden, zesden en de volgende dagen na de inënting behoorde in 't geheel geen eigenlyk voeder te worden toegediend, maar altoos in plaats van hetzelfde de genoemde dranken.

§ 46.

Heeft men met een koord of eene hairfnoer de inënting verricht, dan trekt men dezelve inmiddels dagelyks etlyke keeren heen en weder, ten einde de prikkeling hierdoor te onderhouden, en den toevloed van het vergift naar de wonde te bevorderen. Maar heeft men met de ingelegde draaden ingeënt, dan wacht men gerust af, wat er van komen zal. Op den derden, vierden, vyfden tot zesden dag begint de wonde gemeenlyk wat op te zwellen, ontsteekt, wordt vochtig, en geeft eenen onaangenaamen reuk, hetwelk men als het veiligste kenmerk mag beschouwen, dat het vergif gevat heeft, en de ziekte weldra zal uitbersten. Ten einde nu de binnen kort uitberstende ziekte te verzachten, en de neiging tot de zoo gevaarlyke innerlyke ontfteekingen te verminderen, is het zeer goed, ja wezenlyk *noodzaaklyk*, het vee op den

vierden of vyfden dag na de inenting aan den hals ader te laten. Sterke, diklyvige koeien rapt men wel omtrent drie pond bloed af; zwak, jonger en mager vee echter minder, en maar omtrent anderhalf tot twee pond. Heeft het bloed weinig of in 't geheel geen water, dan is het zeker, dat de ziekte weldra zal beginnen. Op den zesden dag trekt men gaarne de koord, het hairfnoer, of den draad er uit, en laat den etter, die zich mogelyk vergaderd heeft, er uitloopen; en dit om die reden, opdat de etter niet te diep invreeten, en geen boos gezwel veroorzaaken kunne. Maar omdat het vee hier by veel fmerten lydt en derhalven dikwyls daar tegen aanpartelt, zoo brengt men het liever vooraf in eenen hoefstal, en neemt op die wyze de koord er uit. De wonde laat men het veiligste aan de natuur over, zonder een pleister of eene zalf er op te leggen. Zou dezelve echter *zeer slim* worden, dan doet men in een pint water eene handvol ongebluschte kalk, giet het daarover heen staande water er van af, en wascht er de wonde mede uit. Indien de wonde, na reeds doorgestane ziekte, niet mogt willen heelen, dan ontbindt men aluin, of wat blaauwsteen in schoon water, of wat blaauwsteen in wynazyn, en bevocht de wonde daarmede, nadat dezelve vooraf met laauw water uitgewasfchen is geworden.

§ 47.

De eerste blyken van de uitberstende ziekte openbaaren zich gewoonlyk op den zesden, zeven- den, agtten of negenden dag, ja wel nog later,
en

en zelfs eerst op den veertienden dag na gedaane inënting; en wel door eenigen hoest, eene zwakke koortsrilling, zekeren afkeer tegen eeten en drinken, tamelyke gevoeligheid aan den ruggraat, vermindering van de melk by melk gevende koeien, een droevig gelaat, het wateren van de oogen en uit den neus, en nu en dan door tandenknerssen, waarby men tevens bemerkt, dat het beest in 't geheel niet, of ten minsten niet recht meer herkouwen wil. Vertoonen zich deeze toevallen reeds voor het verloop van de eerste zes dagen, dan is het een merkteken, dat het vergif reeds *voor* de inënting in het bloed is gekomen, en het beest als natuurlyk ziek geworden moet beschouwd worden; en dit is zeer gevaarlyk. In 't algemeen is het altoos des te slijmer, hoe vroeger deeze eerste toevallen zich openbaaren. Indien ook maar de minsten van de bovengenoemde toevallen ten voorschyn mogten komen, en het beest enkel maar een weinig mogt hoesten, dan kan men, des niet te min, vast gelooven, dat de ziekte op den weg, of veel meer reeds werkelijk voorhanden is, voorondersteld, als het beest anders niet gehoest heeft. Zodra gy dus nu ziet, dat de ziekte zich openbaart, dan moet gy u op het diepste houden ingeprent, hetgeen ik u onder No, 29, 30, 31, 32, en 36. gezegd hebbe.

§ 48.

Voor alle dingen moet gy aan het vee eenen eigenen oppasfer geeven, die den meesten tyd by hetzelfde moet ver toeven, en op alles naauwkeurig acht geeven, wat by hetzelfde omgaat. Hy moet

van stonden af aan het vee al het voeder onttrekken, en hetzelfde daarvoor enkel met de u reeds genoemde dranken van *meel*, *zemelen*, *lyn* enz. onderhouden. Hebt gy nog gezonde melkende koeien, dan kunt gy aan het zieke vee ook wel dikwyls *zoete melk*, of, hetgeen nog beter is, *karnemelk* te drinken geeven, of doen ingieten. Naast dit is het voornaamste middel, om het ziek geworden vee, naar aanleiding van No 30, *over het geheele ligchaam met eene vette, verwarmde olie dagelyks, 's ochtends en 's avonds, te laten insmeeren*. De oppasser geeft voor 't overige naauwkeurig acht, of 1.) het vee in 't geheel niet, of te hard zynen mest van zich geeft; 2.) of hetzelfde te dunne mest maakt, en als het ware, den loop heeft; 3.) of het sterk begint te steenen en te kermen; 4.) of het mischien zyn water niet kan losfen; 5.) of het den ruischenden brand op den ruggraat heeft; en 6.) of hem de hals ontstoken, en met gezwellen bezet is. Ten einde de twee eerste gevallen des te beter te kunnen opmerken, moet het vee, des morgens en des avonds, droog gestrooid worden, zo dat gy zien kunt, of, en hoe hetzelfde *mest*. Geschied dit laatste dus *in 't geheel niet*, of *is de mest te hard*, dan moet gy den in de endeldarm zich bevindenden harden drek, gelyk ik u reeds onder No 36, gezegd heb, met de hand er voorzichtig uitneemen; hierop, naar aanleiding van No. 31, vlytig *klisteeren*, en alle vier uren een vierendeel tot een half pond lynolie geeven. *Mest het vee te dun*, dan geeft hetzelfde, naar aanleiding van No. 32, het mengzel van *vlier en kamillen afkookzel* met aschazyn of *laauwarme melk*, of een mengzel

zel van eenvierendeel tot een half pond *lynolie*, even zoo veel gesmolten *vet*, en een halve pint *asch-azyn*, zoo als ook het gemelde *koolenpozier*, en slymerige *klisteeen*. *Begint het beest sterk te steenen en te kermen*, dan moet gy hetzelve of, naar opgaave van No. 33, aderlaaten, of, hetwelk nog veel beter en heilzaammer is, de onder No. 36, opgegeevene, blaaren trekkende *barnsteen*zalf op den buik of op de borst leggen, en het daarby dikwyls vette en slymerige dingen ingeeven. *Kan het beest niet wateren*, dan *klistert* hetzelve, gelyk ik u onder No. 36, gezegd hebbe, met een afkookzel van een handvol *kamillen*, en even zoo veel *pieterselie*zaad, waarby gy nog eene handvol *zout* en eenige lepels vol *lyn- of boomolie* voegen kunt; en heeft het den *ruischenden brand*, dan snydt op die plaats in de huid, en laat het water of de lucht er uit gaan. *Is het vee de hals ontstoken*, en kan het derhalven maar met veel moeite, of zelfs in 't geheel niet zuipen, welk geval echter maar zelden, en gewoonlyk slechts dan plaats heeft, wanneer het vee de ziekte reeds schynt te hebben doorgestaan, en hetwelk men uit de groote hitte, roodigheid en gezwel in den hals kan opmaaken, dan kunt gy het vee terstond voor en beneden op den hals de *blaären trekkende Barnsteen*zalf leggen, hetzelve ook, als gy wilt, *alle twee uren* met het in de Apotheeken te bekomene water van *Goulard*: (Aqua vegeto-mineralis Goulardi), of met een mengzel van derde half pint water, een half pint goede *wynazyn*, vier loot *salpeter*, en etlyke eetlepels vol *honig* den hals uitspuiten. Een mensch houdt hierby het hoofd van het beest in de hoogte,

een ander houdt den mond open, en de tonge naar beneden, en een derde verricht het inspuiten. Is dit geschied, dan wordt het hoofd geheel losgelaaten opdat het vee ter dege kan uithoesten en uit niezen. Het beste is nogthans de eerstgenoemde zalf. Hierby wordt geduurig de grootste zindelykheid in den stal in acht genomen, en dezelve dikwyls door het openmaaken van de deuren gelucht, of, als het weder niet gunstig mogt zyn, met Jenneverbesen, a-zyn en diergelyken berookt.

§ 49.

Gy behoeft echter niet te vreezen, dat alle deze evengenoemde slimme toevallen by ieder ingeënt stuk zullen plaats grypen. Neen! men bespeurt dezelve veelmeer slechts by weinigen. Maar indien dezelve ook komen, dan houden zy maar twee tot vier dagen aan; en als gy uw vee daarby zorgvuldig, op de voorgeschrevene wyze, behandelt, en het den dag over dikwyls afwryft en rost, dan kunt gy de vaste hoope hebben, dat hetzelfde meestal gered zal worden, en dat, indien er u ook een of twee van zouden sterven, gy toch meer vee zult overig behouden, dan wanneer gy gewacht had, tot dat mischien de natuurlyke ziekte gekomen zou zyn. In de *allermeeeste* gevallen is echter de door de inënting bewerkte ziekte niet zeer sterk, maar duurt, *lamelyk gemaatigd*, maar twee tot drie dagen; dikwyls is dezelve zeer *zacht*, zodat gy twyffelachtig zoud kunnen zyn, of het vee de ziekte wel gehad hebbe; en zomwylen wordt, gelyk gy reeds uit het voorige weet, het vee in 't
ge-

geheel niet ziek, alhoewel het eens of twee keeren is ingeënt. Ook dit vee is als gebeterd vee te beschouwen, en zal niet meer befinet worden.

§ 50.

Wordt het zieke beest weder beter, en verlangt het weder te eeten, dan geeft het in den beginne, dat is, in de eerste drie tot vier dagen, maar weinig en goed voeder, gelyk datgene geweest is, dat gy in de laatste dagen na de inënting nog voor het uiberften van de ziekte gegeven hebt. Heeft het vee eenen verwonden mond, dan geeft hetzelfde liever brood, raapen, groente, en ander zacht voedzel, en dat maar by enkele handenvol. *Matigheid* in het eeten is, ook na de herstelling, wezenlyk noodzaaklyk. Veel drinken is goed. Gy neemt hier toe lyn- of meeldranken, een afkookzel van mout, jeneverspoeling enz. en daar tusfchen het afkookzel van wilgen-eiken-en elzen bladen of bast, hetwelk ik u reeds onder No. 36. heb aangeraaden. Komt er ergens een gezwel, of eene *buil* ten voorschyn, weswegen het beest dikwyls weder ophoudt met vreeten, en weder erger schynt te worden, dan moet deeze niet alleen, gelyk ik reeds onder No. 36. uit eigene ondervinding geraaden heb, door warme omslagen schielyk gerypt en geopend worden, maar het beest moet ook door een ontlastend middel beoorlyk worden gezuiverd. Hiertoe dienen de eigenlyke laxermiddelen, die ik onder No. 34. heb opgegeeven. Na doorgestaane ziekte neeme ik echter gewoonlyk Lorkenzwam, Zemesbladen, en wilde wyngaart [Rad. Bryon. alb.] van ieder 2 loot,
en

en 6 tot 8 loot Sal Glauberi of Fredrikszout, kooke het met 2 pint water ter deege af, giete het door een linnen doek, en geeve het nat daarvan aan het vee, binnen een uur, op twee keeren in. Indien het na 8 uren nog niet, of maar zeer weinig gewerkt heeft, dan laate ik op hetgeen op den bodem is liggen gebleven een half pint water gieten, hetzelfde opkookten en het vee met het dik inschudden. Zwak en jong vee geeft men natuurlyk minder. Ieder stuk, dat de ziekte heeft doorgestaan, moet eenige dagen, na doorgestane ziekte, een zodanig laxermiddel hebben; want als dit verzuimd wordt, dan wordt het ligt weder ziek, en sterft binnen weinig dagen, omdat de in het ligchaam terug geblevene scherpte ligtelyk op de longen, de maag, en de darmen, of andere edele innerlyke deelen valt, en aldaar ontfteeking en brand veroorzaakt. Zulk vee, dat juist niet zeer ziek geweest is, kunt Gy, in plaats van het laxeeren, dagelyks etlyke keeren eene handvol keukenzout onder het drinken geeven. Is het laxeeren over, dan kunt Gy het vee op nieuw het versterkend afkookzel van eiken- of wilgen bast en bladen als eenen drank, en daar benevens 's morgens en 's avonds tot versterking van de maag, een goede handvol kleingefneden alzem tuschen twee sneden brood te eeten geeven. Naar myne eigene ondervinding kan ik u betuigen, dat de beesten dit niet alleen zeer gaarne drinken, als zy er eens aan gewoon zyn, maar dat zy ook daar by in krachten en sterkte zichtbaarlyk toeneemen. *Een zodanig stuk vee is dan veel meer waard.* dan een ander, hetwelk de ziekte nog niet gehad heeft. Dit alleen moest u reeds overhaalen, de inënting by uw gezonde vee te

te bezigen; indien Gy echter nog twyffelachtig zyt, dan lees *nog eens* wat ik u onder No. 40. en 41 van de *geschiedenis* en de *voordeelen* van de inënting gezegd hebbe, en oordeelt dan, of het niet *geschikter*, *veiliger* en *beter*, en voor u, als redelyke schepzelen, om zoo te zeggen, *pligt* en *noodzaaklykheid* is, om uw gezond vee, volgens de door my opgegevene zoo *gemaklyke*, *redelyke* en *goedkoope wyze*, in te enten, of te laten inënten. Overlegt de zaak eens recht, en zegt, *of de inënting niet den voorrang verdiene boven elk ander middel?* Uwe Overheid is zoo wys en zoo welmeenend om-trent u, dat zy u zekerlyk hier aan niet verhinderen, in tegendeel op het krachtigste daartoe aanspoorren, en door wyze inrichingen ieder nadeelig toeval, dat door de inënting mogelyk zou kunnen veroorzaakt worden, zal trachten te keer te gaan. Hier toe behoort, by voorbeeld, dat de ziekte door de inënting verder verspreid kon worden. Dan, gelyk ik u reeds boven onder No. 41. gezegd heb, dit is nog nooit het geval geweest, en zal het ook niet zyn, wanneer Gy de voorzichtigheids regelen op het tegenwoordig geval toepast, welke ik u onder No. 6 gegeven hebbe, en wanneer Gy aan het ingeënte vee eenen eigenen oppasser geeft, die tot geen ander mensch, in geen ander Dorp en in geen anderen nog gezonden stal gaan mag, zoo lange hy zyne stalkleeding aan heeft. Indien Gy dit in acht neemt, dan zal de ziekte niet verder verspreid worden, en geen van uwe ongelooovige of besluitlooze buuren zal u met recht het verwyt kunnen doen, dat Gy door de inënting de ziekte in de plaats gebracht en in dezelve verspreid hebt. *De inënting*

ting kan derhalven op ieder gezonde plaats zonder nadeel in 't werk worden gesteld; ja dit is zelfs noodzaaklyk, omdat anders het in te enten vee reeds besmet zyn en derhalven ligter sterven kan. Des te dringender is de inënting als dan, wanneer de natuurlyke ziekte reeds in eene nabuurige plaats heerscht; dezelve doet echter geen zoo goede weiking, wanneer in de plaats zelve, waar men in wil enten, de ziekte reeds hevig woedt. Dit leert op het klaarblyklykste, en zoo, dat er niemand aan kan twyffelen, het voorbeeld van Mekelenburg, alwaar, gelyk ik onder No. 40. reeds heb aangehaald, op zulke plaatsen, die van de natuurlyke ziekte verschoond waren, 3806 beesten ingeënt wierden, waarvan maar het elfde gestorven is, daar en tegen van 269 stukken, die op plaatsen ingeënt wierden, waar de natuurlyke ziekte reeds woedde, altoos het derde gestorven is. Bewys genoeg! om alle tegenwerpingen te wederleggen, en u des te meer aantespooren, om in gemeenschap met alle inwoonders van uw dorp of plaats de inënting, als een boven alle anderen gemaklyk, veilig, onbedrieglyk, en weldaadig middel, by uw gezaamenlyke vee op eenmaal en te gelykertyd by de hand te neemen en in 't werk te stellen.

De Heer bestuur uwen geest en uwe harten, en doe u hierdoor het onheil afwenden, dat boven uw hoofd zweeft, zoo lange uw vee de ziekte nog niet heeft doorgestaan! Hy zegen myne en Uwe pogingen! en doe my de vreugde beleeven, van u tot iets te hebben opgewekt, hetwelk, naar het voorbeeld van edele menschlievende mannen in andere Landen,

Landen het beste middel is, om uw vee in goeden welstand te bewaaren en uwe gelukzaligheid te bevorderen.

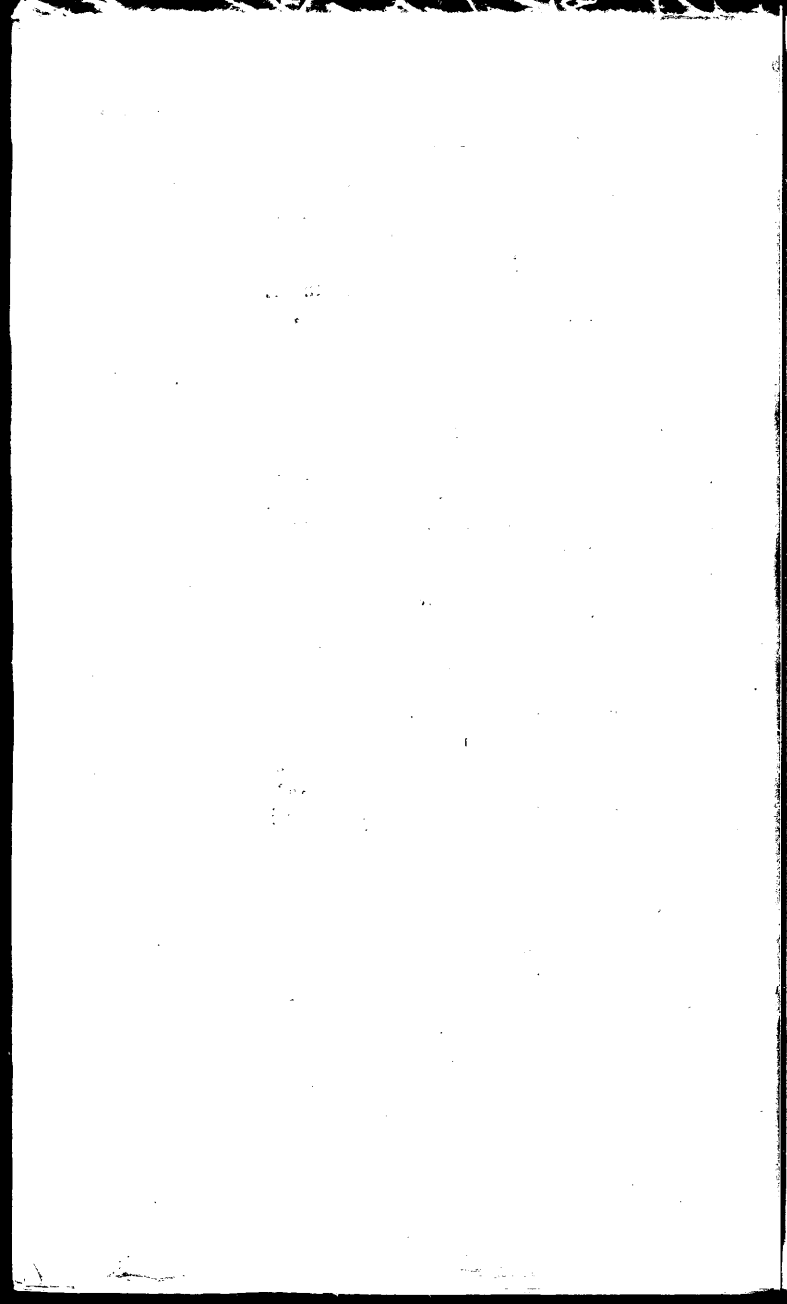
Erlangen den 18 November 1796 en den 10. September 1797.

N A S C H R I F T.

Als eigenlyke artsfenyen hebbe ik, behalven de onder No. 30. en 32. aangehaalde middelen, voornaamlyk volgende twee poeiers gebruikt en hierdoor veel vee gered. 1.) Terstond in het begin van de ziekte, neem: *Gods genade kruid*. (Rad. Gratiolae) en *Jalappenwortel* van ieder 2 loot, *wilde wyngaart* (Rad. Bryoniae) 4 loot, *spiesglas* (Vitrum Antimonii) 3 loot, maak het tot een fyn poeier, en geef alle twee tot drie uren eenen tot twee eetlepels vol in een groen blad, of met meel en water tot eenen deeg geroerd. 2.) Als de ziekte reeds eenige dagen geduurd heeft en de doorloop reeds begint, dan neem *Gods genadekruid* en *wilde wyngaart* van ieder 2 loot, *Schelkenswertel*, (Rad. helidonii majoris) en *witte Maluwe* [Rad. Althææ] van ieder 2 loot, *spiesglas* 3 loot, maak het tot een fyn poeier en geef het zieke vee daarvan alle twee uren eenen tot twee eetlepels vol, op de aangehaalde wyze, in.

By

By H. C. A. THIEME, Boekverkoper te
Zutphen, is heden van de PERS ge-
komen, en alom verzonden;

I. Elifa of de Vrouw zo als zy weezen moest; *met vier extra fraaye platen.* Weinige boeken zyn zo gunstig, en met eene zo algemeene goedkeuring in Duitschland opgenomen, en zoo voordeelig beoordeeld, als deeze Elifa. In den korten tyd van ruim twee jaaren is dit werk aldaar vier maalen herdrukt, behalven dat er ook nog van hetzelfde twee Fransche en eene Engelsche Editie het licht zien. Worden jonge Meisjes en getrouwde Vrouwen in dit voortreflyke Boek door de hier voorgestelde voorbeelden tot deugd en tot vervulling van haare Vrouwelyke pligten opgewekt, zo diendt hetzelfde niet minder om Jongelingen en Jonge Mannen, de waardy van eene deugdzaa-
ne Vrouw, gelyk Elifa was, recht te leeren schatten.

II. Ph. E. Knigge, Levensregelen of Voorschriften om vroom en verstandig te leeven. — Veele Ouders, welke gaarn zien, dat het hunne Kinderen wel gaat, zyn by de menigvuldige Boeken en Geschriften, welke naaglyks uitkomen, in vrees, hun een boek in de handen te geeven, hetwelk zy zelve, wegens hunne bezigheden vooraf niet hebben kunnen leezen; Zulke Ouders kan dit bovenstaande nuttige Werkjen ten sterksten aanbevoelen worden; hetzelfde is zeer netjes, in een gemakkelyk Zakformaatje gedrukt.

III. Verzameling van nuttige Historien, Zedelesfen &c. allen in 't Fransch, aller geschiktst om aan de Jeugd 't onder-
wyys in 't Fransch leezen aangenaam en gemaklyk te maaken. Uit dit Fransch Werkje, zyn de moeillykste woorden en spreekwyzen, voor Scholten, waarin de Fransche en Holland-
sche taalen geleerd worden, vertaald, en in een Vocabulaire achter het werkje geplaatst; door behulp van welk Woordenboek-
je de Leerling op eene allergemaklykste wyze de woorden kan vinden, — en voor Scholten waarin de Fransche en Hoogduitsche taalen geleerd worden, vindt men hetzelfde Woordenboekje van 't Fransch in 't Hoogd vertaald. — Het debit dat dit Boek-
jen in Duitschland heeft, waarvan kort op elkander drie Druk-
ken uitgekomen zyn, zal onze Nederlandische Onderwyzers ras doen zien, dat het allernuttigst voor de Jeugd is.

IV. No. 1 en 2 van het Nieuwe Printsboek voor Kinderen, behelzende Onderwerpen uit het Ryk der Natuur, der Weten-
schappen, Kunsten en Aandachten, naauwkeurig afgebeeld, en in

zyf taalen bevattelyk beschreven. De Onderwerpen in No. I. zyn I. Plantgewassen en Insecten, als 1. Het Verkensbrood. 2. De groote Wolfsmelk. 3. De Agamemnon, een Dagkapel. II. Zoogende dieren, als 1. Het Hart. 2. Het wilde Verken. 3. Het Konyn. 4. De Dwerghaas. 5. Het gemeene Rekhooientje. 6. Het Marmot III. Natien en Heidenfche Godheden, als 1. Eene Koningin van Siam. 2. Een Koning van Ava 3. Apollo. 4. Diana. IV. Ambachten, naamelyk de Boekbinder, met al zyn gereedschap, en op verscheiden manieren werkende. V. Natuurtonneelen, als de Groote Geiser op Ysland. De Onderwerpen in No. II zyn, I. Planten en Insecten, als 1. De Kat, de Vorkstaart, of diklyvige Wilgenrups. 2. De Matura of Athalia. II. Natien en Heidenfche Godheden, als 1. Optocht van den Keiser te China. 2. Juno. 3. Venus. III. Vogels, als de witstaartige Arend. IV. Ambachten, als eene volmaakte Styfzefabrik. V. Natuurtonneelen, als de merkwaardige Banyaanboom. ———

Er zyn reeds eene menigte Printeboeken voor Kinderen in het licht; maar gedeeltelyk zyn de onderwerpen noch goed geteekend, noch goed gegraveerd, en geillumineerd. De Uitgever vleit zich voor dit alles gezorgd te hebben, en laat de verdere beoordeeling van dit werk aan een ieder over.

V. Waarachtig en nauwkeurig onderwijs voor den Landman, aangaande de Rundveeziekte en derzelver inënting, door G. C. Reich, Hoogleeraar in de Geneeskunde te Erlangen, enz met eene aanpryzende Voorrede van R. Forsten, Hoogleeraar in de Geneeskunde aan de Bataafsche Hogeschool te Harderwyk en Archiater van het voormaalig Gelderland.

„ Daar de verderfelyke Veeziekte onlangs in ons Land, vooral
 „ in het voormaalig Gelderland en Omstreken, zo droevige ver-
 „ woestingen onder het zoo nuttig, en tot het bestaan van
 „ den Landman en Burger zoo onontbeerlyk Rundvee op nieuw
 „ heeft aangericht, en dit geduchte kwaad, hoe zeer heilzel-
 „ ve thands, Gods zy dank! verminderd, of wel zoo veel men
 „ weet, geheel is opgehouden, echter ligtelyk tot ons kan
 „ wederkeren; zoo is het niet te verwonderen, dat men
 „ alom naar middelen van voorbenoeding en geneezing heeft
 „ omgezien, en dezelve door den druk bekend gemaakt, ten
 „ einde deeze verschromtelyke landplaag met alle kracht te keer
 „ te gaan, en, indien het mogelyk was, geheel uit te roeien
 „ of te voorkomen. Onder de menigvuldige Schriften, die zo
 „ wel hier als voornaamlyk in Duitschland, over dit onderwerp
 „ tot dat oogmerk in 't licht zyn gekomen, munt dit On-
 „ derwys over de Veeziekte, en derzelver Inënting van

1, den

den Hoogleeraar Reich, volgens het beslissend oordeel van den doorkundigen, en byzonder in dit vak zoo bedrevenen, Hoogleeraar Fortken, boven allen uit. En wie, dien het behoud van zyn Vee, en dus zyn eigen welvaaren ter harte gaat, zou niet gaarne den geringen prys van 16 stuivers willen besteeden, om zich dit voortreflyk Werkjen eigen, en van hetzelfde, waar, en wanneer het nodig is, gebruik te maaken?"

VI. *Kleine Natuurlyke Geschiedenis voor Kinderen*. De groote, van alle Kindervrienden erkende, door de Schryvers der Bibliotheek en Letteroeffening zeer geprezen nuttigheid van dit bevallig, met 191 fraaie afgezette afbeeldingen versierd en daarby zo min kostbaar onderwijs in de Natuurlyke Geschiedenis, blykt ook voornaamlyk uit het sterk debiet, 't welk dit Werkjen in ons Land gehad heeft en nog heeft; en behoeft dus geen verdere aanpryzing. In Duitschland is daarvan reeds een vyfde Druk uitgekomen, en van de Hollandfchen zyn nog maar weinige Exemplaaaren van het eerste Deeltjen voortnanden. De tweede druk van het tweede deeltjen is thans weder in gereedheid; en daar de Uitgever door veele Vrienden aangezocht is, om nog een derde Stukje te laten volgen, zo heeft dezelve aan hunnen wensch voldaan, en is thans bezig met den druk van dit 3de Stukje, hetwelk binnen kort staat uitgegeven te worden, en waartoe de plaaten nog veel fraayer, dan in de twee eersten zyn zullen.

VII. *Rosenmüllers Gebeden, en Geschiedenis van den Godsdienst*. De naam van Rosenmüller is te bekend, dan dat men de opgenoemde Werkjes aan onze Landgenooten eerst behoeft aan te pryzen. De Gebeden ademen den Geest van het Christendom, en zyn zoo leerzaam als stichtelyk, en opwekkend, zo wel voor de eenvoudigen, als voor den meer bezchaafden Christen.

VIII. *De Geschiedenis van den Godsdienst voor Kinderen*, is in eenen voor Kinderen zoo bevatlyken en tevens zoo bevaligen trant geschreven, dat dit Werkjen niet minder tot vermaak, dan tot nut van de Jeugd kan verstreken.

IX *D. G. Lefs, Historijchen Syl van het O. T. Geleerdheid, en byzonder Tial en Oudheidkunde* straalen uit dit uitleg en oordeelkundig Werk van den vermaaren Lef op ieder bladzyde door; terwijl de Bybelminnende en Waarheidzoekende Lezer over veele duistere en voor den minkundigen zelfs aanstotelyke plaatsen van het O. Testament een licht ziet opgaan, hetwelk alle duisternissen opheldert, en alle zwaarigheden uit den weg ruimt.

X. *Spalding, bestemming des Menschen*. Is er ooit een Werk met eene algemeene, aanhoudende goedkeuring ontfangen

4

en met wezenlyk nut en slichting gelezen worden, het is dit; reeds voor eenen geruimen tyd in Duitschland uitgekomene, en nu in onze taal overgebrachte Werkjen van den boven allen lof verhevenen Spalding, een man, die echte Godgeleerdheid met diepe wysgeerte doet gepaard gaan, en het belangrykste onderwerp op de bevalligste en klaarste wyze weet voor te dragen.

XI Struchmeiers Rudimenta linguae Graecae, Editio secunda. Een voor Leerlingen der Grieksche taal onontbeerlyk en in verscheide Schoolen van dit Land, zo wel als in Duitschland met groot voordeel ingevoerd, allernuttigst Schoolboek.

XII. Lampe, Onderricht in de grondbeginselen der Leere van den Christelyken Godsdienst voor de jeugd. Dit Boekje wordt in de Nieuwe Valeilandsche Bibliotheek van Octob. 1798 2de deel No. 14 Pag. 633. als een tot het onderwys van de Jeugd in den Godsdienst allergechikst Werkjen ten sterksten aanprezen.

XIII. Milton verlooren Paradys, vertaald door J. H. Reijffers en 2. stukje. Wie zou niet begeerig zyn eene Vertaling van een Werk te leezen, het welk den naam van Milton by alle Natien onsterfelyk gemaakte heeft, eene vertaling, waarin alle schoonheden van het oorspronglyke volgens het oordeel van deskundigen, zo getrouw en met zoo veel smaak zyn overgebracht. Het 3de stukjen is thans ter Persje, en staat binnen kort uitgegeven te worden.

XIV. Korte inleiding tot den Oorlog ter Zee, door den Ridder van Kingsbergen. Een Werk door eenen man geschreven, die als Zeeheld en als Schryver over dit onderwerp in ons Land even beroemd is, aantepryzen, is overbodig. „Wy durven” dus oordeelen de Schryvers van de Letteroeffeningen, (1798 No. 7, bladz. 307.) „dit Werkjen onzen jongen Zee-Officieren ten hoogsten, als een dierbaar Leerboek, aanpryzen. „Die thands in den Lande invloed op, en te zeggen hebben „over het Zee-weezen, zullen ook met veel vrucht dit kleine Werkjen kunnen raadpleegen — En is de Leezing „aan te raaden aan allen, en hoe groot is der zodaanigen „aantal, die over Oorlogschepen, Vlooten, Zeegevechten enz. zich „vermaeten te oordeelen, zonder de eerste gronden van kennis, „daartoe behoorende, te bezitten —

„Had Lukas de Lesfen, hier door Kingsbergen gegeven, „gekend en opgevolgd het Vaderland zou die schade en schande niet geleden hebben, enz.”

Hetzelfde gunstig oordeel vindt men in de Nieuwe Vaderlandsche Bibliotheek van wetenschap kunst en smaak, Tweede Deel, Nro. 10. bladz 466 en 67.

M. G. 140

4

